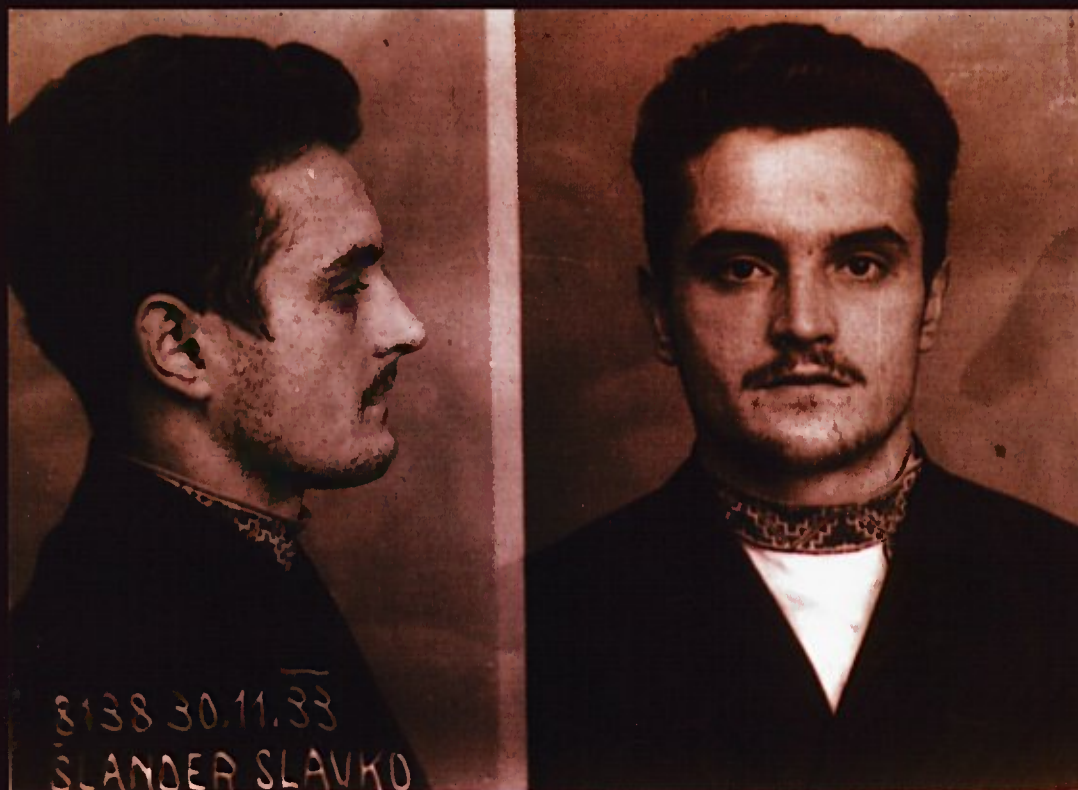

ZGODOVINA ZA VSE

1410 X. 2003

VSE ZA ZGODOVINO št. 1

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Filip Čuček

SLOVENCI, SLOVAKI IN BOSANSKO-HERCEGOVSKE
PERIPETIJE V LETIH 1875–1878

5

Slowenen, Slowaken und die Bosnisch-Herzegowinischen peripetien in den jahren 1875–1878

Damir Globočnik

BALKANSKA VOJNA V KARIKATURAH IN PESMIH

32

Der Balkankrieg in Karikaturen und Gedichten

Dragica Čeč

KAKO SE JE SKAVT PETER UČIL ŽIVLJENJA

55

Wie hat der Pfadfinder Peter vom Leben gelernt?

Tone Kregar

LJUBEZEN IN REVOLUCIJA

77

(*Pisma Slavka Šlandra Dani Ročnikovi*)

Die liebe und die Revolution

Ludwig Steindorff

PLASTI SPOMINA

98

H klasifikaciji pomnikov na Hrvaškem

Schichten der Erinnerung.

Zur Klassifizierung von Gedächtnisorten in Kroatien.

S knjižne police

Aleksander Žižek

SKRIVNOST LOBANJE ŠTEVILKA 14

110

(*Zvonka Zupanič Slavec, Družinska povezanost grofov celjskih, Identifikacijska ...*)

Marija Počivavšek

DOBRODELNOST IN MILOSRČNOST

111

(*Sonja Anžič, Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem ...*)

Aleksander Žižek

TI BI VUKA DA NA'RANIŠ, A DA TE NE UJEDE

112

(*Dragan Matić, Nemci v Ljubljani 1861–1918. - Ljubljana: Oddelek za zgodovino ...*)

Filip Čuček

SLOVENCİ, SLOVAKI IN BOSANSKO-HERCEGOVSKE PERIPETIJE V LETIH 1875-1878

»Ko so spomladi (prav poleti, V. Melik) 1875. l. došle prve vesti, da so se v Bosni in Hercegovini vzdignili kmetje, se organizirali v ustaških četah in napadali turške posadke, smo tudi mi Slovenci z napetostjo sledili dogodkom, zakaj čutili smo, da se bliža zgodovinski dogodek, ko se vendar enkrat osvobode naši bratje na jugu. To smo tem gotoveje pričakovali, ker se je Srbija začela oboroževati in ker je po mogočni Rusiji slavjanofilska stranka razvijala silno agitacijo v pomoč Slovanom, od Turkov neusmiljeno tlačnim. Še huje so nas razburjale dan za dnevom prihajajoče vesti, kako grozovito so Turki začeli divjati, požigati vasi in moriti prebivalce. Na tisoče nesrečne raje je bežalo na avstrijska tla, ki jo je bilo preskrbeti vsaj z najpotrebnejšo hrano.«¹

Vstaja »brezpravne raje« v Bosni in Hercegovini, ki je povzročila veliko vzhodno krizo, ni nalezla na materialno in moralno podporo le pri Slovencih, ampak med celotnim slovanskim prebivalstvom Evrope. Burni dogodki na slovanskem jugu so bili v letih 1875-1878 glavna tema celotnega evropskega tiska. O tem problemu se je prav tako obširno pisalo na Slovenskem kot tudi na Slovaškem. Časopisje, ki je izhajalo v tistem času na Slovenskem in na Slovaškem, se je

trudilo predstaviti dogajanje v Bosni in Hercegovini v kar najoriginalnejši luči. Stališča, ki so jih gojili oboji, se med seboj niso bistveno razlikovala. Razlike v mnenjih je krojilo predvsem dejstvo, da so Slovenci živeli v avstrijskem, Slovaki pa v madžarskem delu monarhije. To je povzročalo nekoliko drugačno interpretacijo istih dogodkov, pač glede na stališče obeh vodilnih narodov cesarstva. Prav tako v člankih ni moč opaziti bistvenih nasprotij med slovanskima časnikoma. Vsa uredništva so se kot slovanska trudila v veliki meri prikazati junaštvo svojih »južnih bratov« kot edino pravilno pot zatiranega prebivalstva.

Takratni vodilni slovaški časnik so bile Národné noviny, ki so izhajale v Turčianskem Sv. Martinu, mestu na severu srednje Slovaške. Martin je bil od sedemdesetih let 19. stoletja vse do propada dvojne monarhije slovaški kulturni center. Zato se bom od slovaških medijev oprl predvsem na ta časnik. Pri nas sta igrala vodilno vlogo liberalni Slovenski narod in klerikalni Slovenec, ki bosta služila kot vir za slovensko stran.

Od nevesinjske puške do berlinskega kongresa

Ko je julija 1875 bosansko-hercegovska vstaja začela dobivati podobo resnejšega upora, so se začeli pojavljati v Slovenskem narodu, takratnem edinem slovenskem dnevniku, prvi dopisi

¹ Vošnjak, J., *Južnoslovanski spominki, Spominki, Ljubljana 1982, s. 509 (dalje: Vošnjak, J., Južnoslovanski spominki ...), v: Globočnik, D., Čujte Slovenci! ..., s. 35.*

in članki na to temo. Konec julija so na Slovenskem mogli prebrati naslednjo vest: »*Hercegovci so se tedaj vzdignili »za krst častni i slobodu zlatu«. Po hercegovskih gozdih i planinah sveti se kristijansko bojno orožje. Možje in mladeniči stoje na braniku, žene in device pa molijo boga za blagoslov njihovemu orožju. Pet sto let se uže bori proti »aždaji sedmoglavi«, kakor se turštvo v hercegovsko-srbskih narodnih pesmih alegorično imenuje. Upajmo, da se sedanja hercegovska ustaja razširi črez celo turško Jugoslovanstvo... Ali bode hercegovska ustaja kakšen uspeh imela? Bode, samo če se ustajnikom posreči, ustajo vsaj tja do zime vzdržati. Do tačas bi mogli tudi Črna gora in Srbija v akcijo stopiti.*«² Slovenec je menil, da »čeraavno do zdaj še upor ni preskočil ercegovinske in bosniške meje, se vendar ne bo dal tako pod roko zadušiti, ker uporniki turškim obljubam nič ne upajo. Tudi je že tekla kri, in iz te krvi bo zrastel zopet krvav sad prej ali pozneje.«³ Tudi na Slovaškem je tisk skrbel za dobro informiranost. Národníe noviny so obvestile slovaško bralstvo o stanju na jugu. »Neznosno je trpljenje naših bratov pod turškim gospostvom. Verjetno ni naroda na svetu, ki bi bil izpostavljen tolikšnemu pritisku, kot prav Jugoslovani... Sedaj se je le oglasila Hercegovina z žalostnim krikom nad svojo neizmerno rano. A oglasila se je bučno, oglasila se je z govorom puške, zvokom sablje, oglasila se je mogočno in njen glas se razlega po širnih koncih Evrope.«⁴

Po dvigu Bošnjakov se je položaj še zaostрил, v ognju se je znašla vsa dežela. »Sedaj ima ustanek ves drugi značaj. Ako Turčija nij mogla samih Hercegovcev udušiti, nego so rasli od dne do dne, koliko slabša bode sedaj, ko je tudi večja Bosna na noge skočila z geslom: ali slobodo ali smrt! Ako se je prej uže mislilo, da Srbija in Črna gora morata na Turka udariti, ne moremo si misliti, kako bi se ognili sedaj. Bližajo se veliki dogodki, bog daj enkrat Slovanu srečo!«⁵ Slovaki so bili obveščeni s podobnimi poročili, iz katerih so lahko razbrali, da so se začele pomembne stvari za slovanski jug. »Vstaja se silno in zmogovito širi na vse strani. To je boj za življenje, boj za sveto svobodo pod geslom: domovina in svoboda.«⁶

Na samem začetku upora se je začela pojavljati v člankih ob raznih slovanskih idejah tudi jugoslovanska ideja, katere korenine lahko iščemo že v času ilirizma in obdobju po marčni revoluciji. Glede na to, da je bosansko-hercegovski upor v letih 1875–1878 zelo razvnel jugoslovanska in nasploh slovanska čustva in s tem okrepil jugoslovansko idejo, se tej temi nikakor ne moremo izogniti. »Poglejmo po slovanskem Jugu zdaj, ko naš brat krv preliwa za slobodo, kako lepo navdušenje! Poglej mladenič v svoje srce zdaj, ali ne vidiš kako lepo žarno krv v njem tolče, kadar čitaš, da je Bosna ustala! Poglejte starca, zavednega Slovana, kako mu oko plamti, kadar sliši, da slovanska desnica nij otrpnela! Poglejte po Slovanstvu: vest, da se Slovan v jugu bije za oslobodjenje od krutega tujstva, razobeša vsacemu zavednemu in za Slovanstvo le količkaj navdušenemu Slovanu v licu husitske pesmi refren: »hajd na vruga!« To je dobro, ne pustimo ugasnit tega lepega plamena za svoj rod, netimo ga do orjaške grmade, zgrabi vsak zavedenec gorečo trsko tega ognja in zapalimo škodljivi naš separatizem ... Vi Srbi in Hrvatje nij vam in more vam večjega smotra zdaj biti na svetu, nago zedinjen slovanski Jug, zapalite v ime tega zedinjenja mejosobno mržnjo na zdaj še malej grmadi, ki jugoslovanskej slobodi gori doli protiv Turku, netite bratsko ljubezen mej soboj, vsplamtite mase vaše za zedinjen slovanski Jug, in Slovenci, mali, sam za-se slabotni narodič, ne izpusťte priložnosti v utrjenje jugoslovanskega narodnega čutja, bog zna, kedaj zopet pride.«⁷

Konec avgusta si je uredništvo Slovenskega naroda zadovoljno melo roke. Dobili so potrditev tistega, kar so trdili pred mesecem in več. »Vendar uže sedaj ima ustanek uspeh, kakoršnega se pri njegovem početku nijmo nadejali. Norce so se delali od početka vsi Nemci, in celo naši domači pesimisti so se nam nasmehovali, ko smo pred sedmimi tedni uže važnost v ta na videz iz malega uzroka vzrasli upor pokladali.«⁸

Trojna cesarska zveza Avstro-Ogrska, Nemčija in Rusija, zadolžena za mir v Evropi, ob začetku vstaje v Hercegovini le-tej ni posvečala nobene pozornosti, saj so predvidevali, da gre le za manjši konflikt. Toda njihovo prepričanje je bilo zmotno. Evropska diplomacija se je uštelala. Ko se je pokazalo, da gre za širši upor in da nemiri ogrožajo tudi splošni evropski mir, je bilo potrebno posredovati. Sklenili so, da bodo s po-

² Slovenski narod (dalje: SN), 169, 28. 7. 1875.

³ Slovenec (dalje: S), 90, 3. 8. 1875.

⁴ Národníe noviny (dalje: NN), 87, 29. 7. 1875.

⁵ SN, 188, 20. 8. 1875.

⁶ NN, 98, 24. 8. 1875.

⁷ SN, 193, 26. 8. 1875.

⁸ SN, 196, 29. 8. 1875.

močjo svojih konzulov skušali pomiriti Bosno. Ob sodelovanju Anglije, Francije in Italije so si prizadevali prepričati upornike, da je mir nujno potreben, obenem pa so jim zagotavljali davčne olajšave do fevdalcev in Turčije. Ko so se septembra sestali z voditelji upora in jih skušali prepričati, naj se vrnejo na svoje domove, so pogo-reli. Voditelji so zavrnil vsakršen sporazum s Turki in poskus Evrope je spodletel že na samem začetku.

Slovensko časopisje je bilo na strani vstajnikov, zato je razumljivo, da članki po propadu »misije konzulov« niso skrivali zadovoljstva. »Značaj ustanka bosansko-hercegovinskega bilo bi uže odveč razsvetljevati, posebno zdaj, ko so izslanci diplomacije dobili precizne odgovore vstanskih vojevod: da cilj vstanku je borba na smrt in življenje s Turki in zedinjenje z ostalimi jednokrvnimi brati. Vstajniki volijo poginiti in svoje hiše v ogenj izpremeniti nego na novo poviti vrat pod jarem osmanski. Sablja mora na novo zemljo razdeliti.«⁹ Narodne novine in slovaška javnost sta prav tako na vso moč simpatizirala z uporniki. Tako je pisca članka sredi oktobra motilo, da so evropske sile vseskozi težile k obstoju evropske Turčije, medtem ko je bilo slovansko prebivalstvo v njej zatirano in preobremenjeno. »Iz tega zmagovitega boja, kot verjamemo, se bo razvilo nasploh iskrenejše razumevanje svobode, bratstva in enakopravnosti, saj to do sedaj v Turškem cesarstvu, s katerim so se do nedavnega povezovale zahodne sile za obrambo turške civilizacije in kulture, ni bilo mogoče.«¹⁰

V tisku so se začele pojavljati domneve o tem, kako se bo ob balkanskem konfliktu po svojem diplomatskem porazu obnašala Evropa. Seveda je bralce Slovenskega naroda najbolj zanimala drža domače monarhije, pa tudi Rusiji so kot največji slovanski državi namenjali precej pozornosti. Avtor je konec septembra modroval, da sta Rusija in Avstrija »gotovo nekoliko dogovorjeni, kako ravnati se v reševanju, ali vsaj v prvem razreševanju orijentalnega vprašanja. Naš cesar je rekel v svojem govoru, da ustanek v jugu Avstrijo v prvej vrsti zadeva, in tako proglasil, da bode Avstrija na čelu onih, ki bodo narejali tak red v kristijanskih turških deželah, da bode prihodnjič ustanek neverjeten.«¹¹ Ker se je Nemčija za-

radi »geografične oddaljenosti«¹² vsaj neposredno odrekla interesom na Balkanu, sta ostali edini resni kandidatki slovanska Rusija in Avstrija kot neposreden sosed teh dežel. »*Austro-Ogerska, kot neposredna mejašica, je naravno »v prvej vrsti« zadeta po naslednjih bosensko-hercegovinske vstaje, njej pristoji tedaj v prvej vrsti, da svoje koristi v teh pokrajinah neokrnjene obrani in ohrani.*«¹³

Ko se je ruska vlada izrekla za slovansko stran ter izrazila »simpatije za podjarmljeno, po tujih narodih tlačeno Slovanstvo,«¹⁴ je tisk zanimalo, kakšno je stališče dvojne monarhije. »*Če pride res do akcije, bi potrebno bilo, da se tudi Andrassy izjavi, da-li ima Austro-Ogerska simpatije za turško rajo kot Slované ali kot kristijane. Gotovo bi Andrassy preje odstopil, preden bi rekel, da goji Austro-Ogerska simpatije za njih kot Slované. Rusija je s svojo izjavo daleko pretekla Austro-Ogersko, katera njej pod sedanjim ministrom zunanjih zadev na tem potu slediti ne more. Naj bi Andrassy vsaj tedaj vsaj to izrekel, da goji Austro-Ogerska simpatije za turško rajo kot kristijane, če bo res ona, kakor se čuje, glavni del akcije prevzela.*«¹⁵

Bolj kot to je bilo skrb zbujajoče zavlačevanje Srbije in Črne gore z vojno proti Turčiji, proti temu je bila sicer celotna evropska diplomacija, od tega pa je bila odvisna tudi bosansko-hercegovska vstaja. Po Andrassyjevi reformi o zaprtju meje¹⁶ je kazalo, da bodo bosanski begunci in uporniki prišli med dva ognja. Sprva so časniki upali na to, da bosta obe balkanski državi priskočili na pomoč v začetku pomladi leta 1876 in tako razbremenili že obstoječ upor. »*Jugoslovanski ustanek v Hercegovini in Bosni bode zdaj gotovo kmalu zatrt, ako tekom tega meseca, po izkopnelem snegu ne stopita Srbija in Črna gora v orožje, kar bi storili proti volji cele Evrope. Kajti jasno je, da če je prišlo povelje ostro paziti na meje in nikogar ne ven ne notri pustiti, da še celo uboge pribegle nazaj v Turčijo spravljati, pridejo vstasi mej dva pritiska in niti govora nij, da bi se proti dvem velesilam držati mogli.*«¹⁷

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ SN, 261, 16. 11. 1875.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Andrassy je prepovedal vstop v Avstrijo upornikom in vsem ostalim, ki so se udeležili upora. SN, 45, 25. 2. 1876.

¹⁷ SN, 51, 3. 3. 1876.

⁹ SN, 229, 8. 10. 1875

¹⁰ NN, 120, 14. 10. 1875

¹¹ SN, 222, 30. 9. 1875.

Medtem je bil Andrassy še vedno neodločen. Nasprotoval je obema možnima rešitvama vzhodnega vprašanja, ki ju je tisk pretresal v začetku leta 1876. »Nasproten je temu, da bi se iz Bosne naredila samostalna vazalska država z imenskimi nadvladjem visoke porte, ker bi ta na avstrijske Slované delovala kakor magnet na železo; osvojenje Bosne po monarhiji pak je nasproti zaradi tega, ker bi magjarsko nadvladje v Ogerskeji uničilo in Slovanom prevago dalo.«¹⁸ Sicer so začeli nekateri že takrat razmišljati o končni usodi obeh dežel. Druga možnost se jim je zdela namreč neizogibna in nekaj, do česar mora priti. »Ali jedno teh rešenj je neizbeživo in sicer to drugo.«¹⁹ Ko je začela dvojna monarhija prevažati velike količine blaga in drugega materiala iz Trsta v Dalmacijo, je postajalo jasno, da bo Avstro-Ogrska odigrala na Balkanu ključno vlogo, saj »vse priprave kažejo, da bode Avstrija v Hercegovini intervenirala.«²⁰ Na drugi strani je Slovenec ugotavljal, da je lahko zasedba nevarna za monarhijo. »Če bi Avstrija Bosno in Hercegovino zasedla, da njiju obdrži za-se, utegne se sprejeti z Rusko, ki že od nekdaj preži na dežele turške... Če bi pa Avstrija omenjeni deželi zasedla, da Turčijo ovaruje pred razpadom, bi s tem zgubila vse zaupanje in spoštovanje južnih Slovanov, katerim srce tuge poka, ko vidijo sobrate svoje od Turka tako tlačene in zatirane.«²¹ Na tem mestu so Národníe noviny presenetljivo molčale o tem, kaj naj ukrene monarhija. Slovaški bralec je že bil obveščen o dogodkih in poskusih evropske diplomacije, kako umiriti položaj v Bosni in Hercegovini, a neposrednim vestem o domnevnem avstro-ogrskem posegu so se pisci spretno izogibali. »Kaj bo storila Avstro-Ogrska? Ne ve se natančno, a govori se, da naj bi posegla vmes z orožjem. Vprašanje je, če bodo velesile s tem soglašale.«²² Medtem je avstrijska vojska, gotovo po Andrassyjevih ukazih, ob dalmatinsko-hercegovski meji pozorno bdela nad morebitnimi upornišskimi prišleki. Marca 1876 so tako ujeli enega izmed glavnih voditeljev bosansko-hercegovskega upora Mičo Ljubibratića. Potem ko je bil nekaj dni zaprt v Sinju, so ga prepeljali s parnikom do Trsta, od tam pa z vlakom na Dunaj.²³ Slovansko prebivalstvo habsburške monarhije je gojilo simpatije do upornikov, zato je razumljivo, da je povsod na poti doživel lep

sprejem. Že Tržačani so ga pozdravili z ovacijami, množica ljudi pa ga je pričakala tudi v Ljubljani. Nekateri vztrajnejši Ljubljčančani so prišli na kolodvor že ob polnoči. Verjetno bi vlak moral prispeti v zgodnjih jutranjih urah, ampak je imel »vsled palega snega na Krasu zamudo,«²⁴ tako da je prispel v Ljubljano šele ob enih popoldne. »Iz ust občinstva zadonelo je takoj »živio Ljubibratić!«, »živelo jugoslovanstvo!« itd... Ker je vlak le nekaj minut obstal, nij se veliko opaziti moglo. A zadostovala je velikanska demonstracija. In če so ga tudi stražili, kakor največjega hudodelnika, narod ga je častil kot nositelja ideje, boritelja za svobodo naših bratov. Nekaj narodnjakov spremljalo ga je do Zaloga, nekaj celo do Zidanega mosta.«²⁵ Na podoben način ga je sprejelo slovansko prebivalstvo tudi v Gradcu in na Dunaju.²⁶

Povsem drugače so Ljubljčančani sprejeli turške ujetnike, ki so jih konec julija peljali v Celovec. Pravzaprav so mnogi prišli prodajat zijala, ker velika večina sploh še ni videla teh »krutih« Turkov. »Uže ob pol deseti je bilo zbralo se mnogo radovednih ljudij na kolodvoru, ki bi bili radi videli 'Turke'! Na st. peterskem predmestji so naše hude ženske upile: 'Glejte živino, ki kristijanske otroke mori.' Videti sicer niso tako strašni, kakor bi si marsikdo domišljeval; pa bili so vsi krepke, velike postave, akoravno se jim je videlo, da se jim nij posebno dobro godilo v zadnjem času. Vsi so rujavolasi, bolj bledega, le malo zarujavelega lica, malo bradati, in so videti bolj starikavi, nego so morda v istini. Opravljeni so bili v temnomodre bluže in enakobarvne široke, nad stopalom stisnene hlače. Na glavi pak je čepel rudeči fes. Govori se, da jih bodo še nekoliko pripeljali, ker vedno prihajajo na avstrijsko mejo, kder jih polove.«²⁷

Ker sta bila Dunaj in Budimpešta v začetku zagovornika obstoja evropske Turčije in seveda ni bilo govora o podpori upornikom, je bila avstro-ogrška zunanja politika usmerjena v iskanje drugačnih rešitev. Predvsem je monarhija skušala reševati spor po diplomatski poti. Z raznimi reformami so iskali izhode že vse od samega začetka krize. Ko je v začetku aprila 1876 spodletelo zastavljeno premirje med nasprotniki in se je boj nadaljeval s še večjo intenziteto kot prej, so

¹⁸ SN, 16, 21. 1. 1876.

¹⁹ SN, 14, 19. 1. 1876.

²⁰ SN, 30, 8. 2. 1876.

²¹ S, 21, 19. 2. 1876.

²² NN, 39, 1. 4. 1876.

²³ SN, 66, 21. 3. 1876.

²⁴ SN, 68, 23. 3. 1876.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

²⁷ SN, 170, 27. 7. 1876.

se večmesečna prizadevanja v trenutku sesula. »*Andrassyjev uspeh je: totalen fijaško. Tega ne bodo mogli niti Andrassyjevi prijatelji več tajiti. In izpoznavši to za njih neveselo resnico, vendar na dosedanjem potu ne bodo mogli ostati, nego zasukniti se mora v unanjej politiki čisto na nova pota v orijentalnem vprašanju.*«²⁸ Národníe noviny so zapisale, da »celotno dose-danje vodstvo grofa Andrassyja ni prispevalo ničesar k dosegu miru na Balkanu, h kateremu težijo vsi.«²⁹ Pokazalo se je, da način, ki ga je sprva izbrala Evropa, sploh ne ustreza danim razme-ram. Potrebno je bilo hitro in trezno razmišljati. Grozil je celo spopad evropskih razsežnosti za-radi vzhodnega vprašanja, če bi evropske sile, Rusija, Avstro-Ogrska in morebiti Nemčija, pose-gle v »turško dedovino«. K sreči do vojne ni priš-lo, saj so prvi možje diplomacije v Berlinu le ohranili evropski mir.³⁰ Preglavice je v nadaljeva-nju povzročala le angleška politika, ki se je ved-no bolj nagibala na turško stran. »*Ovi Angleži, ki so lani in še letos javno skazali simpatije do slo-vanskih ustašev, ravno isti Angleži zdaj očitno Turkom pomagajo z denarjem, z orožjem in strelnim prahom, da bi potolkli ovi jugoslovan-ski narod, kateri po svojih mukah, po svojej sta-novitosti v nesreči, po svojem junaštvu in po vseh družih svojih duševnih in telesnih zmožno-stih kaže svetu take kreposti kakoršnih v celej zgodovini še nismo videli skupčenih v jednom narodu!*«³¹

Ob evropskih »eksperimentih« se je bila krš-čanska »raja« še vedno prisiljena boriti s Turki. Upor je vzdržal čez zimo in upanje, da bosta sto-pili v vojno s Turčijo še Srbija in Črna gora, je bi-lo vedno večje. Kljub odlašanju Srbije sta obe dr-žavi konec junija le napovedali vojno Turčiji. Národníe noviny so potrjevale, da je »*Srbija že popolnoma pripravljena*« in da bo začela »*v zad-njih dneh tega meseca ali v prvih dneh julija splošni pohod.*«³² Slovenski narod, ki je že vse od konca zime »negodoval« ob neaktivnosti obeh, je pozdravil vstop v vojno. »*Srbija se je pripravi-la Turčiji konec storiti, ali vsaj resen poskušaj narediti. Denes je tisti dan, ko se ima v Srbiji boj začeti proti Turčiji. Denes so vse priprave goto-ve, zadnji oddel vojske je na nogah in maršira proti meji.*«³³

²⁸ SN, 84, 12. 4. 1876.

²⁹ NN, 46, 20. 4. 1876.

³⁰ SN, 114, 18. 5. 1876.

³¹ SN, 130, 8. 6. 1876.

³² NN, 74, 27. 6. 1876.

³³ SN, 146, 28. 6. 1876.

Vprašanje, kako »rešiti« Bosno in Hercegovino, je ostajalo še naprej odprto. Ko se je Franc Jožef julija 1876 srečal z ruskim carjem, da potrdi že sklenjen dogovor o delitvi interesnih sfer na Balkanu, je slovenski tisk navijal za takšno reši-tev. »*Sigurno pa bode za Jugoslovane v vsacem in tudi tu omenjenem eventualnem rešenju tem bolje, čim bolj se bode njih orožje v vojski zoper Turke zmagovalno in hrabro izkazalo. Narodje imajo povsod toliko več respekta, kolikor več mo-či, junaštva in vstrajnosti pokažejo. Bog blago-slovi srbsko orožje. Tudi avstrijski Slovanje bi bi-li veseli. Nam bi prirastel tak element, da bi nje-gov upliv z našo rastočo močjo vred nas kmalu tako ukrepil, da se nemamo bati onih, ki so se zarotili in zakleli, da nam slovansko kožo sleče-jo in iz nas narede pošvabljenе ali pomagjarene narodne pokeve.*«³⁴

Avgusta je Slovenski narod opozoril svoje bral-ce, da je minilo že leto dni, odkar je »*v jugu začela puška govoriti. In mej tem letom se je naša slo-vanska ideja v obče bolj ukrepila in razširila ne-go je bilo upati, da se bode v desetih... Kakor se je pa izkazal ustanek in potem redni rat jugoslo-vanski kot izvrsten agitator v velikej slovanskej ideji, tako je tudi pri nas Slovencih v malem prav izvrsten razširjalec narodne zavesti.*«³⁵

Na slovanstvo je slovaško javnost ob prvi »ob-letnici« upora opomnil Jozef Škultéty.³⁶ Dejal je, da se »*odmevi slovanskega orožja razlegajo po Evropi in pred njenimi očmi igra sedaj prvikrat slovanski teater. Ta boj ni v sramoto slovanske-mu imenu. Slovanstvo se bo razvijalo korak za korakom, da bo, ko pride čas, pripravljeno prev-zeti svojo dediščino v Evropi.*«³⁷

Srbija se je v tem času znašla v kočljivem polo-žaju. Turki »*po južnovshodnej srbskeji meji srb-ska naselbina in mestica palijo, vendar niso še*

³⁴ SN, 156, 11. 7. 1876.

³⁵ SN, 177, 4. 8. 1876.

³⁶ Literarni kritik, zgodovinar. Živel med leti 1853–1948. Od leta 1879 sodelavec Vajanskéga v Martinu. 1890–1916 urednik Slovenských pohľadov, 1881–1919 ured-nik Národných novín, po Hurbanovi smrti 1916 njihov odgovorni urednik. Predstavljal je eno izmed vodilnih osebnosti slovaškega narodnega gibanja, političnega, kulturnega, literarnega in znanstvenega življenja na Slovaškem, čigar razvoj je usmerjal več kot pol stoletja. Prozaične ambicije, slovanska in rusofilska orientacija so vplivali na njegovo prevajalsko in uredniško dejav-nost., Maľovčík, A. a kol., Reprezenačný biografický le-xikón Slovenska, Martin 1999, s. 319–32.

³⁷ NN, 91, 5. 8. 1876.

Srbov zmagali.«³⁸ Ker se je pokazalo, da Srbija s Črno goro ne bo zmogla sama biti kos turški sili, so se v časnikih pojavila ugibanja o tem, kaj storiti, če bo Srbija poražena. *«Kadar bode posredovanja treba, smemo se Slovanje brezuvetno in gotovo na Rusijo zanesti, da ne bode pustila Srbije uničiti. To smelo ponavljamo, če tudi ljuti Magjari in judovski Nemci zoper to govore in hinavsko milujejo hrabri narodič, ki je pogumno prijel orožje, da bi brate osvobodil. Z Rusijo vred pojde v tem smislu tudi Avstrija; za to je porok shod našega in ruskega cesarja.»*³⁹

A zaradi neodločnosti je bila javnost kritična do evropskih diplomatskih krogov. *«Zadržavati razvitek iz dolzega robstva se vspenjajočega Slovanstva je načelo zapadnoevropske politike... Veliko življenj bi se prihranilo, veliko za miren razvitek Evrope pridobilo, če se ne odlaša odločenje, kdo bode živel na balkanskem poluotoku, ali Slovan ali Azijat... Nij res, ako neslovanska Evropa pravi, da je miruželjna, ob enem pa Slovanstvu ne mara pripustiti svobode, ko dobro ve, da če sedaj zatrt, bode roko železom oboroženo, za malo časa zopet stegnil po njej, kakor bi to storil vsak drug narod, ki ima v sebi čast in moč življenja.»*⁴⁰

Proti koncu leta 1876 se je začela dokončno »prebujati«⁴¹ Rusija in Dunaju predložila *»mir ali vojsko. Ona našega cesarja pozivlje, naj pomaga, da se Turčinu vzemo krščanske provincije, v imenu civilizacije, vere in napredka. Rusija vabi Avstrijo, naj z njo skupaj rešuje orijentalno vprašanje... Avstriji se ponuja, da Bosno in Hercegovino zasede... Vprašanje je, ali bode Andrassy udal se, kljub temu da je Magjar in neče »prirastka slovanskemu elementu«⁴² Bosne in Hercegovine, ali bode Andrassy najedenkrat drugo politiko začel v orijentu nego je ona, za katero se je slovesno v zadnjih delegacijah zavezaval, ali pa bode odstopil in drugim veščim in srečnejšim rokam prepustil vodstvo unanje politike. Skoro, da je prvo verjetneje... Nij nam treba praviti, kaj si mi in kaj si ogromna večina prebivalstva želi. Mi smo preverjeni, da bi bila strašna nesreča za monarhijo, ko bi se od Rusije odločila, ali celo proti Rusiji postavila.»*⁴¹

V časopisu so se kot strela z jasnega pojavili namigi o rusko-turški vojni in nič ni kazalo, da

do tega ne bo prišlo. *»Velika slovanska Rusija za služi vse naše in vsacega pravičnega človeka simpatije, da se pripravlja rešiti iti brate. Rusija bode marširala, če ne prej na spomlad gotovo in potem je reševanje orijentalnega vprašanja v njenih, v slovanskih rokah.»*⁴² Madžari, ki so od vsega začetka zavračali sodelovanje s Slovani, tudi tokrat niso spremenili svojih načel. *»Magjari bi radi, naj bi se naši regimenti za Turka proti Rusu, za nevernega mohamedana proti svetemu križu borili. Ker se zdaj celo avstrijski Nemci oglašajo zoper magjarske blodnje in slepostrastno huzarsko politiko, prepričani smemo biti, da če Avstrija do tega pride, da bode v akcijo stopila, našli jo bomo spomladi v vrstah proti Turčiji, ne pa po magjarskih željah za obstanek azijskega brata, divjaka Turka, borečo se.»*⁴³ Tudi Slovaki so verjeli v skorajšnji vstop Rusije v vojno,⁴⁴ obenem pa so izražali svoje simpatije do »turških«⁴⁵ Slovanov. *»Avstrijska država sestoji iz velikega dela Slovanov, zato izkazuje žive simpatije bratom na vzhodu.»*⁴⁵ Národníe noviny so se ustavile še pri Madžarih. *»Madžarom ne prepovedujemo turkofilstva, ampak se od tega ogra-jujemo, saj nočemo, da bi se to počelo tudi v našem imenu... Želimo si le podpirati slovanske brate, ki umirajo za sveto stvar.»*⁴⁶

O avstrijski vzhodni politiki je govoril na seji državnega zbora 6. novembra dr. Vošnjak. Ni se strinjal s politiko zunanjega ministra Andrassyja, ki je od začetka popuščal Turkom, namesto da bi *»energično potegnil za krščanske prebivalce v Turčiji. A tako odločnega ravnanja nij poznala politika onega državnika, kateremu je v tem, tudi za Avstrijo tako osodepolnem času izročeno vodstvo unanjih osod Avstrije... Turčija se mora in se bode podrla, in Turki bodo iz Evrope vrženi, ob naši južnej meji pa bodo vzdignile se krščanske omikane države, naj se sedanji voditelj unanjih zadev upira z rokami in nogami proti temu.»*⁴⁷ Slovaki so delili podobno mnenje ter enoglasno povedali, da *»mi Slovaki stremimo k pravični rešitvi vzhodnega vprašanja ne le zaradi simpatij do slovanstva, ampak tudi zaradi stališča krščanstva nasploh.»*⁴⁸

⁴² SN, 231, 8. 10. 1876.

⁴³ SN, 231, 8. 10. 1876.

⁴⁴ NN, 109, 16. 9. 1876.

⁴⁵ NN, 111, 21. 9. 1876.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ SN, 258, 10. 10. 1876.

⁴⁸ NN, 151, 23. 12. 1876.

³⁸ SN, 183, 11. 8. 1876.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ SN, 210, 14. 9. 1876.

⁴¹ SN, 226, 3. 10. 1876.

Srbija je medtem sklenila s Turčijo mir, kar je v veliki meri presenetilo javnost. »Ko smo prvič čitali, da so se razgovori zavoljo sklepanja miru začeli, nismo verjeli, da bi resnično do miru prišlo. Le pod enim pogojem se bodo Srbi udali, rekli smo tačas, ako jim namreč Rusija sama tako svetuje zaradi svoje zveze z Avstrijo. In za res je tako slišati kar naravnost. Rusija se prvič čuti močno dovolj, da sama vojuje zoper Turke, drugič pa je vedno bolj očevidno, da je v dogovoru z avstrijskimi vojnimi in dvorskimi krogi, da bode naša monarhija zavzela Bosno in Hercegovino glavni del. Ko bi bila Srbija zmagala, pripala bi bila Bosna njej. Ker nij zmagala, vzela jo bode Avstrija.«⁴⁹ O avstro-ogrski zasedbi Bosne se je govorilo tudi preko Litve, na Slovaškem. Národné noviny so bile prepričane, da bo »Avstrija posegla skupaj z Rusijo proti Turčiji. To pa lahko enačimo z davnim načrtom Avstrije po zasedbi Bosne.«⁵⁰

Svoja razmišljanja glede vzhodnega vprašanja je izrazil tudi liberalni politik dr. Josip Sernec. Ko se je sprehodil čez polpreteklo balkansko zgodovino in jo poskušal tudi geografsko pojasniti, se je ustavil pri dveh velesilah, ki sta si na Balkanu največ obetali. »Ruski vpliv je velik v teh deželah, ker prvič je Rusija od nekdaj mnogo storila in žrtvovala za kristijane v Turčiji, ki so jednakega verozakona z Rusi, še več storila kot slovanska država za svoje brate južne Slované. Nij dvombe, da hrepeni ves ruski narod po vojski proti Turkom... A Avstrija ne more nikakor privoliti v to, da postanejo navedene dežele ruske.«⁵¹ Avtor je bil prepričan, da je lahko porok za mir na Balkanu edino habsburška monarhija. »Rusija sicer še vedno rožlja z meči in kanoni, da bi dosegla še nekoliko polajšav za Bošnjake in Hercegovce. Ali ne verjamem, da bode boj začela zavoljo tega. Zato je Avstrija ino le Avstrija kos vzhodnemu vprašanju; ona more rešiti južne Slované do Balkana, ona tudi ima znanstveno izobražene državnike jednake krvi, ki bodo pravo kulturo razširili noter do Črnega morja i do Balkana; ona še premore tudi toliko kapitala, kolikor ga je treba za velika dela v teh deželah... Gotovo pa je, da Rusija po svoji sili, po svojih velikih žrtvah za turške kristijane sploh, in zlasti po svojem geografičnem sosedstvu nikakor ne more oditi s prazno roko od tega posla.«⁵²

O Bosni in njeni zasedbi so pisali tudi Slovaki. Ko so končali razglabljanje o tem, h kateremu delu monarhije naj pripade Bosna, so prišli do gospodarskih momentov okupacije. »Z gospodarskega vidika Avstro-Ogrske bo okupacija Bosne mnogim služila predusem pri gradnji železnice do Soluna, pri čemer bi lahko dobilo prevlado naše ladjeve. Sploh pa ni res, da bi pripojitev Bosne povzročila le izdatke brez vsakršnih koristi. Bosna je bogata s premogom, lesom, zemlja je rodovitna, ljudje, ki tam živijo, so ubogljivi, delavni, le sredstva za izobraževanje, trgovanje in industrijo jim je treba priskrbeti.«⁵³

Nekoliko prej, sredi aprila, se je že jasno vedelo, da se Rusija zavzeto pripravlja na vojno s Turčijo, saj se »uže v vzhodu pomičejo silne čete slovanske vojske ruskega carja na jug oslobajati svoje in naše brate izpod turškega tlačenja. Polovica avstrijskega prebivalstva, milijoni avstrijskih Slovanov, ruski vojski kliče: najboljši uspeh!«⁵⁴ Dokončno stališče domače monarhije pa še vedno ni bilo jasno. Slovenski narod je predvsemanimalo, ali misli Avstrija spoštovati sporazum z Rusijo o delitvi sfer ali bo ostala povsem nevtralna. Časnik je svaril predvsem pred madžarsko politično elito. »Ali se Avstrija pač ne bode dala zapeljati onim magjarskim političnim steklišem, ki bi iz golega sovraštva do bratske nam Rusije in iz mrzenja do nas vseh Slovanov radi, da bi mi sami svojo kožo prodajali, da bi mi avstrijski Slovani zoper lastne svoje brate Ruse in za divjaka Turka v boj šli?«⁵⁵ V očeh Slovakov je bila domača monarhija neodločna. »Avstro-Ogrska monarhija še nima izoblikovanega stališča glede borbe na vzhodu. S kom bo sodelovala v vzhodnem vprašanju, zaenkrat še ne moremo reči... Vidimo in čutimo, da stojimo na pragu velikih svetovnih dogodkov, zato se upravičeno z žalostnim srcem sprašujemo: s kom se bo povezala naša monarhija?«⁵⁶

Iz Rusije je Slovenski narod prejel dopis gospoda F. M. Štifterja. Pisanje je zelo rusofilsko in hvali mogočno slovansko carstvo, ki bo osvobodilo slovansko zatirano prebivalstvo. »In tako se je izpolnilo, kar so dolgo in tako srčno želeli vsi iskreni Slovani, izpolnilo se je, kar so tako davno in tako strastno bali se vsi zakleti sovražniki Slovanstva. Rusija je vzela vzhodno slovansko

⁴⁹ SN, 51, 4. 3. 1877.

⁵⁰ NN, 42, 10. 4. 1877.

⁵¹ SN, 66, 23. 3. 1877.

⁵² SN, 67, 24. 3. 1877.

⁵³ NN, 79, 5. 7. 1877.

⁵⁴ SN, 88, 19. 4. 1877.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ NN, 45, 17. 4. 1877.

uprašanje v svoje roke, da ga rešuje. Vem, da me rojaki Slovenci zavideate, da vidim in slišim vse v sredini onega velicega naroda... Vi me zavideate za to, ker vidite v Rusiji slovansko državo prvoklasnega, svetovnega značenja; ker vidite v Rusiji ono jedinico, brez katere bi mnogoštevilnost slovanskih plemen bila jednaka ničlam; ker vidite v ruskeji armadi ono mogočno silo, katera jedino more uspešno postaviti se proti Slovanom protivnej jej sili, katero zaradi kratkosti moremo naimenovati uničenje ne samo turških Slovanov, no sploh Slovanov, kakor kulturnega elementa v Evropi.»⁵⁷

Slovenski deželni poslanci dr. Janez Bleiweis, dr. Josip Vošnjak in dr. Valentin Zarnik so proti madžarskim izjavam, »da je v interesu avstro-ogerske monarhije vzdržanje celokupnosti turške države in da bi imela Avstrija v to svrhu Rusiji vojno napovedati,« vložili na okrajno glavarstvo v Ljubljani protest. »Ker bi lahko inostranski svet sodil, da je mnenje petih milijonov Magjarov res mnenje celega 37 milijonov broječega prebivalstva avstro-ogerske monarhije, treba je, da se tu ravna po pregovoru: »audiatur et altera pars«. Ker smo podpisani trdnega prepričanja, da imamo državljani v tako imenovani Cislajtaniji taiste pravice in taisto svobodo, svoje mnenje o važnem iztočnem uprašnji javno obelodaniti, kakor jo imajo državljani v Translajtaniji, naj slavno c. kr. glavarstvo blagovoli dovoliti, da podpisani v nedeljo 12. avgusta leta 1877 ljudski shod ali tabor pod milim nebom skličejo. Namen shoda bi bil: da bi se javno razgovarjalo o sedanjej rusko-turškeji vojni in o interesih naše monarhije v iztoku.«⁵⁸ Okrajno glavarstvo je prošnjo odbilo. A pobudniki so bili kljub temu zadovoljni. »Naj bode naš slovenski tabor prepovedan ali naj bi bil dovoljen, naše stranke namen je dosežen. Svet, in to širni svet, ve in zna, kako misli slovenski narod.«⁵⁹

Vesti o slovenskem taboru so se hitro širile »po celej Sloveniji, po slovenskem Štajerju ne manj ko po Kranjskem in Primorskem. Posebno radostno pa je bil sprejet ta glas v vedno narodnej savinjskeji dolini in kmalu se je spoznala potreba, da tudi mi v smislu ljubljanskega tabora ljudski shod skličemo.« A po dvakratni prepovedi ljubljanskega tabora je vnema prenehala.⁶⁰

Vstop Rusije v vojno je vzpodbudil Srbijo, da se je še enkrat postavila Turkom po robu. »Vsak dober Slovan in Slovenec, ki se veseli, če naša slovanska stvar tu ali tam kvišku dviga, bode to novost pozdravil z veseljem... Udeleženje Srbije v vojni nima namena, žaliti ali škodovati »avstrijskih interesov« temuč, da ima le vzvišen namen ruske vojne, pomoči pri osvobojevanji južnega Slovanstva.«⁶¹ Národníe noviny so predvidevale, da bo Srbija ponovno posegla v vojno, čeprav »Rusija tega ne potrebuje, če pa bo le prišlo do tega, bo to samo pospešilo katastrofo.«⁶² Dejanjsko je stopila v vojno proti koncu leta, Slovenski narod pa je modroval, kaj se bo dogajalo v prihodnje. »Srbija se bode borila zdaj za svojo čast in za svoj interes. Ko bi bila lani zmagala, pala bi jej bila Bosna v delež. Letos bode zadovoljna morala biti z neodvisnostjo in s povečanjem svojih državnih mej v staro Srbijo, ker Bosno bode pač Avstrija zasela, rada ali nerada.«⁶³ Slovenec je bil še pred tem glede Bosne bolj utopičen, saj jo je hitro umestil v nekakšno »jugoslovansko skupino«. »Velike važnosti je za nas Slovence uprašanje, kaj bo z Bosno. Ako Bosna pride pod Avstrijo, potem je verjetno, da se združi s Hrvaško... Nam Slovencem potem najbolj kaže, da se tudi pridružimo tej jugoslovanski skupini, ter tako svoj obstanek zavarujemo. To bi bilo vresničenje »ilirske« ideje, za katero so goreli rodoljubi, kakor Gaj in Stanko Vraz.«⁶⁴

Rusija je hitro napredovala. »Kakor so prej hodile stvari na Dunavu počasno naprej, tako zdaj naši slovanski bratje Rusi osvoboditelji čudovito brzo napredujejo!«⁶⁵ A bitka pri Plevni je trajala vseeno več mesecev. Na koncu je bila zmagovalka le slovanska Rusija, sama bitka pa je pomenila eno od prelomnic v razvoju vzhodnega vprašanja in še korak več k turški »odstranitvi« iz Evrope. Slovansko časopisje je zmago navdušeno pozdravilo. »Slaven in radosten dan je dnes za vsacega Slovana! Plevna je pala! Zrno turške vojske, ki se je obupno hrabro očajano do slednjega branila in neizmerno krvavih žrtev od vitežke rusko-slovanske osvoboditeljne vojske terjala, zdrobljeno je! Uničena so vsa upanja sovražnikov slovanskih, ki so se vezala z imenom Plevne! Slaven dan je in zgodovinski za celo Slovanstvo in za ves svet, ta dan, ki nam je to

⁵⁷ SN, 103, 6. 5. 1877.

⁵⁸ SN, 174, 2. 8. 1877.

⁵⁹ SN, 178, 7. 8. 1877.

⁶⁰ SN, 192, 24. 8. 1877.

⁶¹ SN, 196, 29. 8. 1877.

⁶² NN, 94, 9. 8. 1877.

⁶³ SN, 274, 30. 11. 1877.

⁶⁴ S, 48, 1. 5. 1877.

⁶⁵ SN, 162, 19. 7. 1877.

veliko novico donesel.«⁶⁶ Navdušenje je vladalo tudi drugod po Sloveniji. »Od vseh mest, trgov in vasij po celej slovenskej domovini se razlega klic: Plevna je pala! In v treh besedah se izgovarja veliko dejanje: bita je in dobljena je prva zares velika in odločilna bitka, ki uničuje starega dednega sovražnika Slovanstva, bitka dobljena za osvobojenje slovanskih naših bratov na jugu, za moralčno dvigovanje narodnega duha tudi nas avstrijskih Slovanov.«⁶⁷ V Ljubljani so padec Plevne dostojno proslavili z banketom v steklenem salonu čitalnice, na katerem se je zbralo nad šestdeset »najodličnejših ljubljanskih narodnjakov. Ko so pevci zapeli rusko himno, mogočno »Bože carja hrani,« trčili smo navdušeni na zdravje zaveznika in prijatelja našega svitlega cesarja, ruskega carja osvoboditelja in njegove hrabre vojske.«⁶⁸ Enako radostno je zmago pospremil Slovenec. »Kjer koli bijejo slovanska srca, praznuje se sedaj ta velika ruska zmaga, kri hitreje teka po žilah in radostno si stiskajo roke prijatelji zatiranih Jugoslovanov.«⁶⁹

Navdušenje ob padcu Plevne je vladalo tudi med transilivanskim slovanskim prebivalstvom monarhije. Slovaki so pospremili vesti o zmagi na dostojen način. »Krik veselja odmeva po poljih sto milijonskega slovanstva. Plevno in z njim mogočni branik turškega barbarstva sta padla z junaškim slovanskim orožjem, razbita sta bila z junaškimi rokami slovanskih bojevnikov... Veliko je naše veselje! Slovaški narod sprejema to vest z neizmernim navdušenjem, ker se v vsakem napredku slovanskega orožja na Balkanu vidi napredek kulture in svobode, za čimer tudi sam stremi.«⁷⁰

Dogodki so se bližali svojemu epilogu. Slovaška javnost je konec januarja 1878 hvalila »zmagovito« rusko vojsko, hkrati pa namigovala, kaj naj stori Avstro-Ogrska po premirju. »Vzhodna drama se s hitrim korakom bliža svojemu koncu. Od časa, ko je padlo Plevno, dobiva ruska vojska zmago za zmago. Domača monarhija,« so pisale Národníe noviny, »pa bo pri uničenju Turčije iskala ekvivalent ostalim državam v Bosni in Hercegovini.«⁷¹

Vojna se je končala v začetku marca 1878. Podpisali so mir. Slovenski narod je z veseljem pozdravil »osvoboditelje«. »Ti junaci, ki so toliko trudov, težav in mraza trpeli, pozdravili so to poročilo z veseljem, saj jim ono odpira upanje, da se s slavo in hvalo ovenčani povrnejo v ljubljeno svojo domovino z zadovoljstvom mož, ki so dovršili visoko in veliko dejanje, ki bode sijalo v svetovnej zgodovini na veke vekov, s povzdigujočo zavestjo, da so osvobodili rodne si brate, da so dobrotvorci, nesebični človeki, v najblažjem pomenu. In kakor ti ruski junaški bojevniki, osvoboditelji slovanskih bratov, tako bi se rad veselil sklenenega miru ves slovanski svet, ves dober in pošten svet sploh.«⁷² Slovenec je pristavil »svoj lonček« ter dodal: »Uničeni so tudi tisti strupeni predsodki, katere je gojila Evropa o Slovanih, da so bojazljivi in za sužnost rojeni, da nikoli ne znajo edini biti, da raje sužnost trpijo, nego bi se z orožjem branili, da Turkom niso kos... Taki nazori so se gojili v Evropi o Slovanih, za to je bil Slovan povsodi zaničevan. Madjara, Turka mislili so si kot prava plemenitaša v sredi slovanske neomikane in nizkosrčne druhal. Ta vojska je pa pokazala, da zna tudi Slovan junak biti, kadar je treba.«⁷³

Z mirom so se okrepila vprašanja, ali bo domača monarhija le ukrepala in si poskušala pridobiti del turške posesti. »Dve leti se je naša »diplomacija« branila Bosne, katero so Rusi ponujali in drugi vzeti svetovali. Magjarski in nemški časniki so od jeze iz kože skakali, kadar jim je kdo le s to mislijo prišel. A kljub temu smo mi dve leti zaporedom trdili, da na zadnje mora tako priti, da bode Avstrija vzela slovansko Bosno, ali rada ali nerada, z okoliščinami prisiljena, pomnožila slovansko prebivalstvo in tako naredila tudi prestop k nam Slovanom prijaznejšoj notranjaj politiki.«⁷⁴ Bosna in njena prihodnost je burila duhove še naprej. »Bode li Avstrija Bosno zasela? Razumeje se, da smo mi avstrijski Slovani samo potem za okupacijo Bosne, ako hoče Avstrija v sporazumu z Rusijo delati za zboljšanje narodne osode Jugoslovanov. Vpliv in moč na iztoku more Avstrija imeti samo v prijateljstvu z Rusijo. To prijateljstvo pa zahteva prej, da Avstrija dobi simpatije Slovanov na balkanskem poluotoku, pa tudi one svojih Slovanov. Mi smo za pridruženje bosenskih Slovanov k svobodnim avstrijskim Slovanom. Vse, kar bi se zgodilo drugače,

⁶⁶ SN, 283, 12. 12. 1877.

⁶⁷ SN, 284, 13. 12. 1877.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ S, 139, 13. 12. 1877.

⁷⁰ NN, 148, 13. 12. 1877.

⁷¹ NN, 10, 24. 1. 1878.

⁷² SN, 53, 5. 3. 1878.

⁷³ S, 27, 7. 3. 1878.

⁷⁴ SN, 54, 6. 3. 1878.

bilo bi baš našej monarhiji na škodo.«⁷⁵ Slovenec se je poigraval z mislijo o koristnosti pridobitve dveh novih dežel. »Če si prilepimo Bosno in Hercegovino, kar moramo želeli in pričakovati, bomo imeli deželi, ki nam boste rodile v teku časa obilo sadu. Seveda, treba jima bo prej dajati usakoršnih pripomočnikov, kateri nam bodo pa stotero povrnnjeni. Saj ste obe deželi pripravljeni za poljedelstvo in živinorejo in sadje-reja se je že sedaj odlikovala. In če se pomislimo na naravno njuno lego ob osamelej Dalmaciji, nam obetate najživahnejšo kupčijo.«⁷⁶

V mesecih pred berlinskim kongresom še vedno ni bilo uradnega zagotovila, da bo Avstro-Ogrska res okupirala Bosno in Hercegovino. Ugibanj in namigovanj je bilo v časopisju veliko. Slovaki so bili, kot Madžari, proti okupaciji. Razume se, da niso bili nasprotniki zaradi pomnožitve Slovanov v monarhiji. Na drugi strani so bili Slovenci pristaši zasedbe Bosne in Hercegovine. Slovenec si je želel, da bi se »tje poslali slovanski vojaški polki, posebno Slovenci, Srbi in Hrvatje, ki bi znali z ljudmi govoriti, in bi jim pri marsičem s svetom ali dejanjem mogli na pomoč priti.«⁷⁷ Meseca maja so pisci že pisali, da so prišle »gotove vesti, da bode Avstrija vendar le Bosno v naslednjih dnevih zasedla.«⁷⁸ Slovaki so bili sicer prepričani v okupacijo, saj »se je Dunaj dokončno odločil za okupacijo Bosne in Hercegovine... V Bosno torej pojdemo, zato je vseeno, ali bomo šli z dobro voljo ali zaradi nujne. Mnogi so sicer še vedno proti okupaciji zaradi pomnožitve slovanskega prebivalstva v monarhiji, češ da jim bo le-to ogrozilo vodilno vlogo. Mi priznavamo vsakemu narodu pravico do lastne odločitve glede svoje usode, nismo ravno zagovorniki okupacije, če pa drugače ne gre in če bomo s tem dejansko prispevali k pomiritvi položaja slovanskih narodov v Avstro-Ogrski, tedaj naprejš!«⁷⁹ Drugo polovico meseca junija in prvo julija je zaznamoval kongres v Berlinu, hkrati pa se je že vedelo, da bo Avstrija zasedla Bosno in Hercegovino. »Zasedenje Bosne je uže več dnij potrjena gotovost, in vsak čas pričakujemo vesti, da se je vršiti začelo. Avstrija je dobila na kongresu od Evrope nalog, da zasede Bosno in naredi tam red in mir.«⁸⁰ Národní noviny so obvestile bralce, da »nam je evropski kongres dal mandat za

okupacijo. Naj zaživi ubogi narod lepše čase, kot jih je doživljal do sedaj!«⁸¹

Ljubljanski podpiralni odbor in martinske Národní noviny

Kljub avstro-ogrski naklonjenosti Turčiji je monarhija sprva dopuščala podpiranje vstaje pri jugoslovanskih narodih, dovoljevala odbore za pomoč upornikom in družinam, ki so se zatekle na njeno ozemlje, prehod prostovoljcev čez mejo v Bosno in Hercegovino, pošiljanje orožja in vojaške opreme, nakup orožja za vstajnike na Dunaju, Trstu in drugje ter njegov transport na bojišče.⁸² Sprememba je nastopila februarja 1876, ko se je monarhija začela truditi, da bi vstaji čimbolj škodovala zaradi priprav Srbije in Črne gore na vojno s Turčijo.⁸³

Bralci Slovenskega naroda so mogli prebrati v začetku avgusta 1875 naslednji poziv: »Slovenci! Naši bratje Slovani v Hercegovini se v ljutem boji bore za svojo svobodo. Njihova pridobljena svoboda bode naša, ker, kar jeden del Jugoslovanstva narodne svobode privojuje, to pride nam vsem Jugoslovanom na korist.

Ker je Avstrija do sedaj še neutralna, ne moremo po zakonu naravnost upornikom pomagati. Ali indirektno jim postavno smemo in moramo uže iz človekoljubnega, humanitarnega stališča pomoči. Tega stališča nam ne bodo prepovedali, tem menj, ker se ustaši bore pod avstrijsko zastavo. Vstajniki, naši slovanski bratje namreč svoje familije iz Hercegovine pošiljajo v Dalmacijo, da se morejo sami brez skrbi na život in smrt boriti za narodno svobodo. V Dalmaciji se je za to podpiranje sirot in ranjencev ustanovil odbor, ki od c. kr. vlade nij prepovedan bil. Iz Dalmacije pišejo nam Slovencem, da so ob vedno rastočem vstanku njihove sile preslabe, kličejo i nas na pomoč.

Smemo-li, moremo-li mi Slovenci križem rok držeč gledati in nič ne pomoči? Je-li nemamo ljubezni do rodnega brata, ki krv prolija za svoj i naš rod? Nikdar! Nego pokažimo, da je pri nas dejanska slovanska solidarnost! Uredništvo »Slovenskega naroda« sprejema darove in jih

⁷⁵ SN, 56, 8. 3. 1878.

⁷⁶ S, 13, 31. 1. 1878.

⁷⁷ S, 29, 12. 3. 1878.

⁷⁸ SN, 100, 2. 5. 1878.

⁷⁹ NN, 51, 2. 5. 1878.

⁸⁰ SN, 150, 4. 7. 1878.

⁸¹ NN, 77, 4. 7. 1878.

⁸² Na Slovenskem so bili za to najzaslužnejši člani Ljubljanskega podpiralnega odbora Vošnjak, Jurčič in Zarnik., Luković, P., Stališče Slovencev ..., s. 138–145.

⁸³ Globočnik, D., Čujte Slovenci! ..., s. 37.

bode nemudoma in sproti odpošiljalo. Odbor za to je ustanovljen. Treba pak je hitro, hitro, »bis dat, qui cito dat,« od početka je treba tu podpore, ker kasneje uže pojde.

Slovenske čitalnice naj brzo naredo veselice z ustopnino in tiho mej udi nabiro store in nabrani denar ali nam pošljejo ali na direktno addresso, katero vsacemu nam znanemu slovenskemu rodoljubu radi povemo. V vsacem društvu pak naj se privatne nabire naredo, ker javnih nij mogoče.

*Upamo, da bodo vsa slovenska uredništva v tem smislu z nami delala in svoje pristaše na pomoč pozvala.*⁸⁴

Časnik je torej želel vzpodbuditi ljudstvo, naj priskoči na pomoč vstajnikom, bodisi z denarjem bodisi s hrano ali kakršnokoli drugo opremo. Glavne zasluge za to akcijo so imeli dr. Josip Vošnjak, dr. Valentin Zarnik in urednik Slovenskega naroda Josip Jurčič. Glede na to, da je v bistvu Jurčič prevzel odgovornost pri zbiranju sredstev in odpošiljanju le-teh, lahko sklepamo, da je bil že takrat ustanovljen neke vrste »podpiralni odbor«, ki so ga verjetno sestavljali le omenjeni možje, saj ni nikjer zaslediti nobenih članov pri tem prvem podjetju.⁸⁵ Da bi se gornji poziv čim bolj dotaknil bralcev, je bila med prvimi donatorji seveda zgoraj navedena trojica. Tako sta dr. Vošnjak in dr. Zarnik darovala vsak po 10 goldinarjev, Jurčič pa 5 goldinarjev. Skupaj z ostalimi prispevki je znašal prvi znesek 122 goldinarjev in 50 krajcarjev.⁸⁶

Ustanavljanje odborov so pospremili tudi Slovenci, živeči izven slovenskih dežel. Anonimno pismo iz Gradca se je tega dotaknilo na takšen način: *»Po celem jugoslavjanskem svetu so se odbori ustanovili, in nabirajo se denarji, da bi se žalostno stanje Hercegovcev olajšalo, velike svote so uže šle javno in tiho preko meje, tudi slovenski narod nije zaostal. Vendar enega faktorja pogrešamo; stranke »vere v nevarnosti«, posebno slovenske gospode nekdanje »pravnarje«, od teh še nijsmo nič čuli, nič videli... Tudi sem z začudenjem opazil, kako je to, da mej slovenski mi listi je jedini »Slov. Narod« praktično kaj storil in odločno govoril.*⁸⁷

Toda predsedstvo deželne vlade za Kranjsko je poziv očitno vznemiril. Glavni razlog za to je bil najverjetneje strah pred dvigom slovenske narodne zavesti, s čimer bi se lahko zaostrele slovenske politične zahteve. Oblast je ukrepala in prepovedala kakršnokoli zbiranje prispevkov za vstajnike, ker da ni bilo izdano ustrezno dovoljenje za to početje.⁸⁸ Obvestilo je tudi ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju, ki je zadevo pretreslo in prepoved odobrilo.⁸⁹ Vendar niti to ni prestrašilo akterjev v Ljubljani, da bi prekinili z akcijo, saj se je zbiranje nadaljevalo. *»Milodarnost naša pa naj priteče v pomoč v najobilnej meri sirotam in ranjenim pribeglim v gostoljubno našo cesarovino; naj se pobira povsod, vsak najmanji dar bode britko solzico ublažil. Pozabimo domače naše prepire in naši duhovni vršili bodo kot pravi kristijani pobožno delo nabiraje mej soboj milodare za ubogo rajo. Ta čin človeštva ne more nam prepovedati vlada v Ljubljani, ker ga nijso prepovedale vlade ni v Zadru ni v Zagrebu.*⁹⁰

Ker je bilo »nabiranje milodarov« prepovedano le na Kranjskem, je bila ljubljanska mestna birokracija deležna številnih pripomb. *»Je-li mogoče, da smo v Avstriji uže tako daleč, da odločuje le osobna simpatija in antipatija birokracije? Kaj ne bi bilo mogoče, z odločno pritožbo na višjem mestu najti gospodarjev tudi ljubljanskim vsemogočnikom?«*⁹¹

Sredi avgusta so Vošnjak, Zarnik in Jurčič skupaj s še nekaj uglednimi možmi vendarle sestavili uradno prošnjo za ustanovitev odbora in jo petega septembra izročili predsedstvu kranjske deželne vlade.⁹² Prošnja je bila odobrena in »Ljubljanski podpiralni odbor«, tako se je od takrat uradno imenoval, je začel delovati.

Josipu Vošnjaku je spomin na te dogodke pri pisanju svojih spominov nekoliko zbledel, saj je pozabil na prepoved v začetku avgusta. Takole pravi: *»In zdaj smo se zgenili tudi mi Slovenci. Z Jurčičem in dr. Zarnikom sva povabila več gospodov na posvetovanje, pri katerem smo sklenili, nabirati milodare za pribegle Hercegovince*

⁸⁴ SN, 174, 3. 8. 1875.

⁸⁵ Lukovič, P., Stališče Slovencev ..., s. 124.

⁸⁶ SN, 174, 3. 8. 1875.

⁸⁷ SN, 186, 18. 8. 1875.

⁸⁸ AS – DP, št. 1824, 3. 8. 1875, v: Lukovič, P., Stališče Slovencev ..., s. 124.

⁸⁹ AS – DP št. 1889, 7. 8. 1875, v: Lukovič P., Stališče Slovencev..., s. 125.

⁹⁰ SN, 179, 8. 8. 1875.

⁹¹ SN, 195, 28. 8. 1875.

⁹² AS – DP, št. 2143, 5. 9. 1875, v: Lukovič, P., Stališče Slovencev ..., s. 128.

in Bošnjake. Obrnili smo se meseca avgusta do deželne vlade, da nam dovoli tako nabiranje, in ko nas je obvestila, da smemo nabirati, smo se začetkom septembra 1875 konstituirali kot odbor rodoljubov. Za predsednika smo izvolili I. N. Horaka, blagajništvo sem pa prevzel jaz.«⁹³ Ob predsedniku Horaku in blagajniku dr. Vošnjaku so Ljubljanski podpiralni odbor sestavljali še dr. Zarnik, Josip Jurčič, dr. Karel Bleiweis, Franjo Drašler, Vaso Petričič, Franjo Potočnik, Josip Regali in Pavel Skale.⁹⁴

Po ustanovitvi odbora se je akcija razmahnila. Sledila je objava, ki je bralce opozarjala na spremenjene okoliščine: »Visoka c. k. kranjska deželna vlada je dovolila, da se smejo po vsej deželi nabirati milodari za nesrečne iz Turčije na avstrijska tla pribeogle rodbine. Ustanovil se je tedaj v Ljubljani odbor, da sprejme darove in odpravlja na mesto, kjer je najsilnejša potreba... Treba je tedaj vsestranske pomoči, treba je denarjev, stare obleke, platnine in šarpije (cufanja) itd. Pomagajmo torej vsak po svojih močeh!« Znesek prispevkov, objavljen v isti številki, je znašal 91 goldinarjev.⁹⁵ O teh stvareh je prav tako poročal Slovenec. Po obvestilu o ustanovitvi odbora⁹⁶ je sredi septembra ponovno opomnil bralce, naj priskočijo na pomoč. »Odbor je ravnokar izdal nov oklic do vseh miločutnih ljudi, v katerem prosi daril v denarju ali pa v obleki, perilu, posteljski potrebi itd. Vse te reči sprejema odbor v Ljubljani ter jih pošilja brez zamude na dotične kraje. Zlasti potreben je denar, ker se za-nj lahko vse kupi, posebno pa živež, katerega bodo siromaški beguni silno potrebovali.«⁹⁷

Do ustanovitve Ljubljanskega podpiralnega odbora naj bi Slovenski narod zbral »za nesrečne rodbine hercegovske, katere so v Avstrijo pribegnile« 1002 goldinarja in 45 krajcarjev prispevkov, saj je dr. Vošnjak ob svojem odhodu na Dunaj v državni zbor (mesto blagajnika je prevzel Karel Bleiweis, a je posle hitro prepustil Vasu Petričiču) odboru predložil račun o »porabi po 'Slovenskem narodu' poprej nabrane omenjene vsote.«⁹⁸ Od svoje ustanovitve do konca meseca septembra je odbor, če gre verjeti navedbam Slovenskega naroda, zbral 746 goldinarjev in 96

krajcarjev.⁹⁹ Ob tem je poslal v Zagreb »za nesrečne hercegovinske i bosniške rodbine 500 kovec in kar je stare obleke dozda nabral«. Sredi oktobra je vsota že skoraj dosegla 2000 goldinarjev, konec meseca pa je znašala slabih 2900 goldinarjev. Konec novembra je blagajnik postregel ostalim članom odbora z novico, da je šlo preko njih že 3393 goldinarjev in 71 krajcarjev, ob tem pa še 1000 frankov v zlatu in 3 srebrne dvajsetice.¹⁰⁰ Leto so zaključili z nabrano vsoto 3783 goldinarjev, 33 krajcarjev, 1000 frankov v zlatu in tremi srebrnimi dvajseticami.¹⁰¹ Zbrane vsote Ljubljanskega podpiralnega odbora je beležil tudi Slovenec. Ker so poročila identična s tistimi, ki jih je navajal Slovenski narod, jih ni potrebno posebej omenjati.

Solidarnost do vstajnikov in pripravljenost do pomoči so pokazali tudi drugje, ne le v Ljubljani. Na Goriškem so ljudje z zanimanjem spremljali dogodke na jugu in razmišljali podobno kot Ljubljana. »Pa ne samo z denarjem, ampak tudi se svojem življenjem pomagati našim bratom sklenila je naša bolj inteligentna in za višje ideje sprejemljiva mladina in v resnici začela se je prav močna agitacija v tem smislu; sliši se mladeniče mej soboj pogovarjati se: 'ali pojdemo v Hercegovino ali Bosno? Sramota bi bila, ko bi zdaj tičali za domačem ognjiščem, ko se boj bije za slovensko slobodu zlatnu i za krst častni!'«¹⁰²

Na Goriškem je imel glavno besedo pri zbiranju sredstev časnik Soča. Do konca avgusta so v različnih krajih Goriške zbrali že več kot 200 goldinarjev, do konca leta 1875 pa nekaj več kot 1000 goldinarjev in še za 90 goldinarjev starih oblek, če so seveda podatki, ki jih navaja Soča, natančni. V naslednjem letu je število darov nekoliko usahnilo in bilo v primerjavi s prejšnjim slabše. Jeseni 1876 je Soča prenehala objavljati darovalce (ali pa jih več ni bilo, kar je manj verjetno), konec istega leta pa je zbiranje povsem zamrlo in prenehalo.¹⁰³

Podpiralni odbor je bil ustanovljen tudi v Trstu, ki ob številnih odborih v drugih avstrijskih mestih ni hotel biti izjema. »V podporo snujejo se uže po vsej Avstriji odbori. Tudi mesto Trst, zna-

⁹³ Vošnjak, J., *Južnoslovanski spomini ...*, s. 509–510.

⁹⁴ SN, 204, 8. 9. 1875.

⁹⁵ SN, 204, 8. 9. 1875.

⁹⁶ S, 106, 9. 9. 1875.

⁹⁷ S, 108, 14. 9. 1875.

⁹⁸ SN, 244, 14. 10. 1875.

⁹⁹ SN, 221, 29. 9. 1875.

¹⁰⁰ SN, 273, 30. 11. 1875.

¹⁰¹ SN, 294, 25. 12. 1875.

¹⁰² SN, 197, 31. 8. 1875.

¹⁰³ Rozman, F., *Zbiranje prispevkov za bosansko-hercegovske begunce na Goriškem*, *Goriški letnik*, *Zbornik goriškega muzeja*, 6, 1979, s. 63–66.

no po svojej dobroti, nij moglo izostati. Vse bode v korist nesrečnim, vsak majhen propoček jim bode v tej veliki potrebi drag. Odbor bode denes pričenši sprejemal vsak dar, da kolikor hitro mogoče svoj cilj dosežemo.«¹⁰⁴ Josip Vošnjak je v svojih spominih zapisal, da so bili pobudniki ustanovitve tržaškega odbora prav iniciatorji Ljubljanskega odbora. »Po naši iniciativi se je tudi v Trstu sestavil pododbor, kateremu je stal na čelu Fran Kalister.«¹⁰⁵

Zbiranje denarja in predvsem oblačil je dobivalo vedno več »pristašev«, saj najdemo v časniku o tem mnogo vesti. Notranjci, na primer, so se kakor ostali trudili z »nabiranjem«. »Posebno obleke, kocev itd., lahko bi se mnogo nabralo in zljajšalo nekoliko sirotam mrzle zime. Ne varamo se valjda, ako stavimo v tem obziru veliko zaupanje v naš krasni spol, kajti tu je iskati potrebne občutljivosti, usmiljenja i človekoljublja.«¹⁰⁶

Po drugem pozivu slovenskim društvom, naj priredijo besede, koncerte, tombole in podobno, s čimer bi pomagali bosansko-hercegovskim revežem, ki so pribežali na avstrijsko ozemlje,¹⁰⁷ so Tržičani sredi septembra organizirali besedo v ta namen. To je bila prva tovrstna akcija, ki jo je objavil Slovenski narod. »Včerajšnja beseda v prid prebeglim hercegovskim in bosenskim sirotam bila je ogromno obiskana; sešlo se je nad dvesto oseb... Gospod predsednik Žvanut je naznanil občinstvu uspeh besede v korist južnih bratov; številka čistega dohodka je sto goldinarjev.«¹⁰⁸

V nadaljevanju so podobne prireditve še narasle. Pivški rodoljubi so »napravili veselico s tombolo na korist stradajočim na avstrijska tla prebeglim Hercegovcem... Čisti dohodek je znašal dvajset goldinarjev.«¹⁰⁹ Kranjčani so kegljali »Pri Jalenu« in zbrali sto goldinarjev,¹¹⁰ v Solkanu so organizirali ples, ki jim je navrgel dobrih šestdeset goldinarjev.¹¹¹ Sedemdeset goldinarjev je navrgla beseda, ki so jo pripravili v Ormožu,¹¹² petinpetdeset pa tista, ki se je zgodila v Kamniku,

»červavno je uže prej odšlo iz Kamnika sto enajst goldinarjev in mnogo obleke.«¹¹³ Ljubljanci so priredili v čitalnici zabavo, ki je prinesla 152 goldinarjev.¹¹⁴ »Na korist hercegovinskih in bosenskih sirot« je bila tudi prva gledališka predstava v ljubljanskem deželnem gledališču v sezoni 1875–1876¹¹⁵ in še bi lahko naštevati.

Leto 1876 je Slovenski narod začel z zbranimi skoraj 4000 goldinarji, 1000 zlatimi franki in štiri-mi srebrnimi dvajsetnicami,¹¹⁶ ki so bili namenjeni približno 28.000 tisoč »dušam bosenskih beguncev v vojnej Granici, a mej temi pak nijso uračunani begunci, kateri so drugod po deželi naseljeni.«¹¹⁷ Prispevki so naraščali počasneje kot prvo leto in znašali sredi istega leta s franki in dvajsetnicami vred 4300 goldinarjev.¹¹⁸ Odbor, svoj sedež je imel v Bambergovi narodni tiskarni v Ljubljani, je po vstopu Srbije v vojno s Turčijo zbiral pomoč tudi za srbske ranjence in se zaradi tega kasneje tudi preimenoval v Ljubljanski odbor za podporo prebeglih in ranjenih Hercegovcev in Bošnjakov in za ranjene Srbe.¹¹⁹ Konec leta je vsota znašala 4526 goldinarjev, 28 krajcarjev, 1000 zlatih frankov in štiri srebrne dvajsetice. Tukaj pa se je zgodba Ljubljanskega podpiralnega odbora zaključila, saj je odbor 31. decembra 1876 prenehal z delom. Temu je verjetno botroval predvsem upad prispevkov v drugi polovici leta 1876. Konec decembra sta predsednik Ivan Nepomuk Horak in blagajnik Vaso Petričič v tisku obvestila slovensko javnost, da je odbor prenehal z delom. »Odbor potrjuje sprejem s pri-srčno zahvalo za sedaj in posebno še enkrat za vsa uže poprej prejeta darila, ter slavnostnemu občinstvu naznanja, da se je odbor za podporo prebeglih in ranjenih Hercegovincev in Bošnjakov in za ranjene Srbe z denašnjim dnevom raz-šel.«¹²⁰

Če seštejemo vse prispevke odbora s prispevki, ki so jih zbrala uredništva ostalih časnikov, se pravi Novice, Soča, Zgodnja Danica, Slovenski gospodar, Edinost, Slovenski narod pred ustanovitvijo odbora in celovski Slovenci, k temu pa še prištejemo denar, zbran na raznih prireditvah, dobimo končno vsoto 8756 goldinarjev, 23 kraj-

¹⁰⁴ SN, 206, 11. 9. 1875.

¹⁰⁵ Vošnjak, J., Južnoslovanski spomini ..., s. 510.

¹⁰⁶ SN, 246, 28. 10. 1875.

¹⁰⁷ SN, 206, 11. 9. 1875.

¹⁰⁸ SN, 209, 15. 9. 1875.

¹⁰⁹ SN, 211, 17. 9. 1875.

¹¹⁰ SN, 216, 23. 9. 1875.

¹¹¹ SN, 223, 1. 10. 1875.

¹¹² SN, 232, 12. 10. 1875.

¹¹³ SN, 290, 21. 12. 1875.

¹¹⁴ S, 117, 5. 10. 1875.

¹¹⁵ SN, 240, 21. 10. 1875.

¹¹⁶ SN, 13. 18. 1. 1876.

¹¹⁷ SN, 6, 9. 1. 1876.

¹¹⁸ SN, 172, 29. 7. 1876.

¹¹⁹ Luković, P., Stališče Slovencev ..., s. 132.

¹²⁰ SN, 299, 31. 12. 1876.

carjev, 1000 frankov in 4 srebrne dvajsetice. Ker je bil po takratnem tečaju goldinar vreden 2,5 franka, ena srebrna dvajsetica pa je prinesla 20 krajcarjev, je bila celotna vsota vseh prispevkov na Slovenskem, ki so bili objavljeni v časopisu, 9157 goldinarjev in trije krajcarji.¹²¹ O tem, koliko denarja je bilo zbranega tajno, nimamo nobenih podatkov, gotovo pa je bila pomoč večja kot omenjenih dobrih 9000 goldinarjev.

Tudi prireditelji, s katerimi so skušali pomagati beguncem, je bilo v tem letu občutno manj kot v začetku, saj je bilo novic na to temo, ki jih je prinašal Slovenski narod, vedno manj. A vseeno so se našle nekatere, ki so opozarjale na nemoč ljudi na jugu. Dopis iz Mozirja je ob dobrodelni akciji prinašal izkušnje z južnimi slovanskimi deželami na drugačen način. *»Srbsko-turška vojna mislim, da po celem Slovanskem malokde toliko zanima ljudstvo, kakor naše zgornje Savinjske. Mislim, da to uže zarad tega, ker nobena okrajina na Slovenskem nema toliko občevanja, posla trgovine z našimi brati Srbi, kakor ravno naša lepa savinjska dolina; ker nij je skoro male vasice pri nas, da bi se ne našel vsaj jeden, ki zna pravilno srbsko govoriti, in so mu vsa na podbrežji Save in Donave ležeča mesta, trgi, ljudstvo in njih običaji znani, ker od tukaj se vsako leto na tisoče in tisoče plavov lesa prodaje v Srbijo in Bosno. Drugi slovenski kraji nemajo te prilike tako s Jugoslovani poznati se. Kadar nam novine prineso kakšno veselo novico iz bojišča Jugoslovanskega, se vse raduje; kadar pa pride žalostna novica, pa naše brate vse miluje... Denes na kvaterno sredo ob šesti uri zjutraj so se sv. maše brale za naše brate Jugoslovane pri farnej cerkvi v Mozirji. Nato smo šli v procesiji s štirimi duhovniki in molitvijo k podružnici v Kokarje. V cerkvi je bila najprej pridiga, kako se krščanskim našim slovanskim bratom godi. Po sv. opraviilu pa se je za ranjence nabiralo. Nabrano z jednim zabojem šarpije vred smo odboru poslali. Gotovo bi bil v srce ginjen vsak Slovan tu, in bi bil sprevidel, kakšno sočutje, ljubezen in simpatije imajo Jugoslovani mej nami prostimi Slovenci.«*¹²² Konec septembra je pripravilo koncert na »korist ranjencem na jugoslovanskem bojišču tudi dunajsko slavjansko pevsko društvo.«¹²³ Kot smo že omenili, je bilo na Slovenskem razen redkih izjem prirejanje podobnih akcij precej statično, zato avtor zaključuje z bese-

dami: *»Kaj pa na Slovenskem? Društva bi morala več večerov z dohodki za srbske ranjenike narajati.«*¹²⁴

Leta 1878 se je zbiranje prispevkov delno obnovilo. Kranjska deželna vlada je dovolila konec januarja *»milodare nabirati in porabiti za srbske ranjence, kakor tudi za bolnice vseh narodov, ki se v rusko-turške vojski bojujejo.«*¹²⁵ Predsednik prejšnjega podpiralnega odbora Horak in blagajnik Petričič sta naprošala Slovence, da *»po svojej zmožnosti z malimi ali večjimi darovi v denarji, obleki, šarpiji itd. priteko trpečim slovanskim bratom na pomoč.«*¹²⁶

Solidarnost so v raznih oblikah pomoči pokazali tudi Slovaki. Ena izmed takšnih je bilo zbiranje denarnih prispevkov. Nekateri madžarski časopisi so sicer že od konca julija nastopali proti zbiranju denarja v korist beguncev iz Bosne in Hercegovine na avstro-ogrskih tleh, češ da to ne ustreza nevtralnosti monarhije. Kljub temu so Národníe noviny začele sredi avgusta 1875 zbirati finančna sredstva *»v korist družin za svobodo padlih borcev v Hercegovini«*, kar se je konec meseca preimenovalo v zbiranje *»v korist ranjenih Jugoslovancev in njihovih družin.«*¹²⁷ Na Slovaškem v ta namen ni bil ustanovljen poseben odbor kot v Ljubljani in drugod, ampak je za to ves čas skrbelo uredništvo časopisa Národníe noviny, kjer je tudi objavljalo prejete zneske, in jih pošiljalo na dotična mesta.

Sredi avgusta je časnik navedel prvi seznam darovalcev in prvi izkupiček, ki je znašal »le« 18 goldinarjev in 60 krajcarjev.¹²⁸ Do konca meseca so zbrali dobrih 70 goldinarjev. Med darovalci najdemo J. M. Hurbana¹²⁹ s prispevkom petih goldinarjev, očeta S. H. Vajanskéga, ki se je udeležil kasnejše avstro-ogrske okupacije. Pred tem je oktobra 1875 tudi sam daroval goldinar, z isto

¹²⁴ Prav tam.

¹²⁵ SN, 32, 8. 2. 1878.

¹²⁶ Prav tam.

¹²⁷ Písch, M., *Postoj Slóvákov k východnej kríze 1875–1878, Slovanské štúdie, História, 11, 1971 (dalje: Písch, M., Postoj Slóvákov ...), s. 161.*

¹²⁸ NN, 94, 14. 8. 1875.

¹²⁹ Jozef Miloslav Hurban. *Živel je med leti 1817–1888. Bil je eden najpomembnejših osebnosti slovaške politike in literature 19. stoletja, vodilni dejavnik, ideolog in organizator narodnega gibanja, romantični pisatelj, urednik in izdajatelj. Od srede 30. let je deloval v krogu Ludevíta Štúra, kodifikatorja slovaškega knjižnega jezika., Matovčík, A. a kol., Reprezentačný biografický lexikón Slovenska, Martin 1999 (dalje: Matovčík, A., Reprezentačný biografický lexikón ...), s. 130–131.*

¹²¹ Luković P., *Stališče Slovencev ...*, s. 137.

¹²² SN, 222, 28. 9. 1876.

¹²³ SN, 217, 22. 9. 1876.

vsoto se mu je pridružila še žena Ida.¹³⁰ Vsota je do konca leta vztrajno naraščala in konec leta se je lahko uredništvo v Turčianskem Sv. Martinu pohvalilo z nabranimi 567 goldinarji in 79 krajcarji.¹³¹ V začetku aprila 1876 je akcija prenehala, skupna vsota zbranih prispevkov je znašala 707 goldinarjev, tri krajcarje in dva dukata «in natu-
ra».¹³²

Denar so prispevali predvsem posamezniki, najdemo pa tudi prostovoljne organizatorje po slovaških mestih, med katerimi bi se nekateri skoraj znašli pred sodiščem.¹³³ Vsoto so dopolnjevale tudi narodno zavedne družine pri različnih priložnostih (poroka, krst, tudi pogreb), cerkveni, evangeličanski krogi, itd. V splošnem so prihajali prispevki predvsem iz zahodne in srednje Slovaške, medtem ko je bilo prispevkov iz vzhodne Slovaške manj.¹³⁴

»In začeli so odhajati mladi navdušeni ljudje, da se pridružijo vstajem v boju proti Turkom«¹³⁵

V vročem «bosanskem loncu» so se na strani upornikov borili tudi slovenski prostovoljci. Kot prvi med njimi se je postavil Turkom po robu tipograf Miroslav Hubmajer iz Ljubljane. *»Med onimi, ki so se izmed ustašev najbolj odlikovali, je bil z žarečimi očmi iz Ljubljane došli prostovoljec Hubmajer.«*¹³⁶ Na bosansko-hercegovskem bojišču se je znašel že dvajset dni po strelu »nevesinjske puške« in se hitro proslavil kot pogumen in izredno hraber vojak.¹³⁷ Predvsem se je izkazal pri obleganju turške karavle Drijen. Slovenski narod je v začetku septembra priobčil novico o tem dejanju. *»Vstajem se je zelo važno zdelo, da bi trdnjavo Drieno, katera leži pol ure od avstrijske meje, v svojo oblast dobili. Začeli so tedaj Drieno oblegati, a brez uspeha. V noči 29. 8. splazi se Miroslav Hubmajer do stolpa trdnjave, da bi dovršil ta-le predrzni čin. Imel je soboj dinamično patrono 30 funtov teško, užgal je netilno nit in potem splezal na stolp do strelne line, da bi patrono vrgel v stolp. A turška posadka je vidila, kvišku planila in Miroslav je moral, da se reši, skočiti naglo iz stolpa doli. Dinamična*

*patrona, katero je od sebe pognal proti stolpu, je vgasnila. Turci so vse puške za Miroslavom sprožili, a nobena ga nij zadela in Miroslav se je rešil na res čuden način.«*¹³⁸

Obvestilo o tem, da je še živ, so njegovi starši prejeli sredi septembra. V pismu, ki jim ga je pisal, pravi: *»Gotovo ste me uže šteli mej mrtve... Hvala mojej osodi, še vedno sem zdrav, vesel, srčan in pripravljen za novo delovanje.«*¹³⁹ V pismu omenja tudi svoje potovanje v Cetinje, kjer mu je črnogorski vojvoda podaril *»jako lep revolver s pasom vred in pridejal 60 patron.«*¹⁴⁰

Novembra je Miroslav prispel za nekaj dni v Ljubljano na obisk k svojcem.¹⁴¹ Ljubljancani so mu priredili v čitalniških prostorih banket, kjer ni manjkal skoraj nihče izmed »narodnjakov« takratne ljubljanske inteligence. Vsi po vrsti so mu nazdravljali, Jurčič, Vošnjak, drugi člani odbora ter ostali. Za konec je Hubmajer *»napil vsem onim, ki s peresom ali besedo na to delajo, da bode slovanski narod gotovo priboril si svobodno bodočnost.«*¹⁴² Ob vrnitvi je sledil še banket v Zagrebu. *»Mej petjem jugoslovanskih pesnij vrstile so se navdušene pomenapolne nazdravice, in so bile, kakor je lahko umeti, posebno Miroslavljeve, lepe in poetične, pa tudi politično važni so bili govori in z navdušenjem sprejeti.«*¹⁴³

Javnost se je vznemirjala tudi ob raznih vesteh, ki so se izkazale za neresnične. Sredi januarja 1876 je namreč bralce Slovenskega naroda dohitela vest o Hubmajerjevi *»zavratni«* smrti,¹⁴⁴ ki pa je bila kmalu ovržena, saj se je konec meseca še uspešno bojeval s Turki.¹⁴⁵ Tudi Slovenec je pomiril svoje bralce. *»Danes opoldne dobili smo od Miroslava poročilo. Hvala bogu, zdrav je in krepk. Vse je le zgolj izmišljija sovražnikov.«*¹⁴⁶ Iz uporniških vrst se je umaknil februarja istega leta¹⁴⁷ in se *»podal preko Trsta in Benedek v Švico, kamor je zdaj že došel. Nihče mu tega ne zameri, kdor premisli, kako hudo je moralo njega zбо-
sti to, ko je videl, da tudi tu malopridni ljudje re-
veže hočejo rabiti za svoje namene.«*¹⁴⁸ A vseeno

¹³⁰ NN, 123, 21. 10. 1875.

¹³¹ NN, 152, 30. 12. 1875.

¹³² NN, 27, 4. 3. 1876.

¹³³ NN, 99, 24. 8. 1876.

¹³⁴ Plisch, M., *Postoj Slovákův ...*, s. 161–162.

¹³⁵ Vošnjak, J., *Južnoslovanski spominki ...*, s. 510.

¹³⁶ SN, 198, 1. 9. 1875.

¹³⁷ Globočnik, D., *Čujte Slovenci! ...*, s. 38.

¹³⁸ SN, 202, 5. 9. 1875.

¹³⁹ SN, 216, 23. 9. 1875.

¹⁴⁰ Prav tam.

¹⁴¹ SN, 255, 9. 11. 1875.

¹⁴² SN, 258, 12. 11. 1875.

¹⁴³ SN, 264, 19. 11. 1875.

¹⁴⁴ SN, 16, 21. 1. 1876.

¹⁴⁵ SN, 30, 8. 2. 1876.

¹⁴⁶ S, 10, 22. 1. 1876.

¹⁴⁷ Globočnik, D., *Čujte Slovenci! ...*, s. 38.

¹⁴⁸ S, 35, 23. 3. 1876.

ni dolgo vzdržal, saj se je že maja oglasil iz Srbije. »Zbral je veliko vojsko ustajnikov, ki se v nekem gozdu pripravljajo, da prestopijo mejo in vdarijo na Turke... Kjer pokajo puške za osvobojenje naroda, tje njega vleče.«¹⁴⁹ Marca 1877 se je ponovno vrnil, tokrat na Kranjsko, v Ljubljano.¹⁵⁰

Ob Miroslavu Hubmajerju so »balkanski kotel« okusili še drugi. Dvajset dni po Hubmajerjevem odhodu v Hercegovino je Slovenski narod objavil poročilo o odhodu A. Sušnika, ki je delal pri uredništvu Slovenskega naroda kot korektor in prevajalec,¹⁵¹ v začetku oktobra pa omenja Karla Simončiča, ki »je šel čez mejo k Hubmajerjeveji četi.«¹⁵² Konec septembra je nekaj slovenskih prostovoljcev padlo v turško ujetništvo. Kot prvi je bil omenjen Valentin Česen, sicer avstrijski podčastnik. »Kakor se zdaj kaže, so ga Turki ujeli. Bati se je, da ga kot ustaša usmrte po turško!«¹⁵³ Za njegovo rešitev sta se v imenu njegovega očeta zavzela slovenska poslanca dr. Vošnjak in dr. Zarnik, ki sta zaprosila zunanjega ministra grofa Andrassyja, naj »blagovoli oteti Valentina Česna, ker je avstrijski državljani i člen avstrijske armade.«¹⁵⁴ Skope informacije omenjajo tudi Ivana Mejača, ki so ga Turki ujeli, in A. Kovačiča, ki naj bi mu odsekali glavo.¹⁵⁵ A kot se je izkazalo, je bil le ranjen in se je dva dni kasneje vrnil v tabor, rešil pa se je tudi Česen, ki je »jednega Turka sunil z nogo in skočil v Uno ter jo preplaval.«¹⁵⁶ V svojih spominih je Josip Vošnjak omenil še Viktorja Merlaka, sina ljubljanskega uradnika, ki je šel prav tako v boj, ranjenemu pa naj bi »Turki odrezali glavo. No vest se ni uresničila, in mož se je pozimi vrnil v Ljubljano s celo glavo.«¹⁵⁷ Slovenski narod je omenjal še Pogačnika, ki naj bi bil domnevno iz Ljubljane.¹⁵⁸ Verjetno je, da je bilo slovenskih prostovoljcev še več, a jih Slovenski narod ni posebej navajal. Sredi februarja leta 1876 je Slovenec povedal nekoliko več o Mejaču, in sicer, da je v Sarajevu »za pet let v težko ječo obsojen,« kar je, po mnenju pisca prispevka, »čudno ravnanje z Avstrijancem, ki je vrh tega še avstrijski vojak.«¹⁵⁹ A je odsedel manj, leto in še nekaj so ga držali Turki »pod klju-

čem«. V začetku marca 1877 je Slovenec objavil zgodbo, kjer je navedel njegove »turške izkušnje«.¹⁶⁰

Že konec julija 1875 so Národníe noviny obvestile slovaško javnost o tem, da so v boju na jugu udeleženi tudi slovaški možje. »Kdo so ti sokoli, ki so zgrabili za puško in pohiteli hrabrim junakom na pomoč?«¹⁶¹ Pozivi k udeležbi so bili prisotni tudi v drugih mestih. V okolici Trnave so se pojavile s širjenjem simpatij do upornikov ideje posameznikov, da bi tudi sami pomagali upornikom po svojih močeh.¹⁶²

Prva znana slovaška prostovoljca sta bila slovaška književnika A. S. Osvald (1839–1876), ki je v boju tudi izgubil življenje, in J. B. Bella (1836–1924).¹⁶³ Prostovoljcev s Slovaške je bilo še več, vendar jih zaradi skromnosti podatkov ni mogoče poimensko navesti. O številkah govori časopisje. Národníe noviny so pisale o šestih prostovoljcih iz Žiline, dveh iz Martina in še nekaj iz Budimpešte po poročilih budimpeštanskega tiska.¹⁶⁴ Gotova je bila tudi vest o sinu vidnega meščana iz Brezova, ki je odšel v Hercegovino.¹⁶⁵ Glede Slovakov na Balkanu se lahko prepričamo tudi v prijavi čeških prostovoljcev za pomoč upornikom.¹⁶⁶

Na bosansko-hercegovski upor se je odzvala tudi slovaška literatura. Na to temo je nastalo več pesmi. Národníe noviny so v rubriki Besednica v prevodih objavljale zgodbe iz južnoslovanskega okolja. Veliko je bilo člankov o geografsko-politični podobi slovanskega Balkana, o zgodovini protiturških bojev in podobno, kjer so pri prevajanju in objavljanju prispevkov odigrali pomembno vlogo J. Škultéty, S. H. Vajanský, F. Kutlík, K. M. Lehotský, S. B. Hroboň, B. Nosák, M. Medňanský, P. O. Hviezdoslav in drugi.¹⁶⁷

¹⁴⁹ S, 58, 18. 5. 1876.

¹⁵⁰ S, 32, 22. 3. 1877.

¹⁵¹ SN, 190, 22. 8. 1875.

¹⁵² SN, 228, 7. 10. 1875.

¹⁵³ SN, 219, 26. 9. 1875.

¹⁵⁴ Prav tam.

¹⁵⁵ Prav tam.

¹⁵⁶ SN, 220, 28. 9. 1875.

¹⁵⁷ Vošnjak, J., Južnoslovanski spomini ..., s. 510.

¹⁵⁸ SN, 219, 26. 9. 1875.

¹⁵⁹ S, 22, 22. 2. 1876.

¹⁶⁰ S, 28, 10. 3. 1877.

¹⁶¹ NN, 87, 29. 7. 1875.

¹⁶² NN, 119, 12. 10. 1875.

¹⁶³ Pisch, M., Postoj Slovákuv ..., s. 163.

¹⁶⁴ NN, 107, 14. 9. 1875, NN, 108, 16. 9. 1875.

¹⁶⁵ NN, 119, 12. 10. 1875.

¹⁶⁶ NN, 142, 4. 12. 1875.

¹⁶⁷ Pisch, M., Postoj slovenského národního hnutí k oslobodzovacímu boju Srbuv v 60. a 70. letech 19. století, Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů (Záhřeb 1978), Praha 1978; več o omenjenih literatih glej: Maťovčík, A., Reprezentačný biografický lexikón ...

»Naši Magjari so še večji protivniki Slovanov nego cislajtanski Nemci«¹⁶⁸

Vodilna naroda Avstro-Ogrske, Nemci in Madžari, so bili od vsega začetka nemirov na Balkanu nasprotniki kakršnekoli politične osvoboditve slovanskega elementa, zato so z vsemi silami nasprotovali krepitvi južnih Slovanov na Balkanu in morebitnemu nastanku večje slovanske države na razvalinah Turškega cesarstva. »Naš turške sile je bil poguben za velik del sedanjih avstrijskih dežel, a tudi propad Turkov, pravijo, je nevarnost za sedanjo Avstrijo. Od kod ta nevarnost? Od Jugoslovanov samih! Avstrija ne more trpeti ob svojih južnih mejah slovanske države, kajti ona bi bila za njo pogubna, ker bi imela vse simpatije avstrijskih Jugoslovanov zase. Bati se je, da bi ne bila taka država središče, okrog katerega bi se prej ali pozneje zbrale vse jugoslovanske dežele. Zato je bolje, da Turčin ostane gospodar svojih Slovanov še dalje.«¹⁶⁹ Slovenski narod je te domneve skušal ovreči. »Da bi Avstriji ne pretila večja nevarnost od nobene strani, nego jej namišljeno preti od Jugoslovanstva! Varna bi bila Avstrija v svoji integriteti, kajti nova samostojna jugoslovanska država bi bila najboljša sosedja Avstrije, ker bila bi urejena država, kot je Srbija; brez over bi se avstrijski industriji odprli njeni trgi; bila bi Avstrija učiteljica svoje nove sestre v državnem življenju. In avstrijski Slovani, zadovoljeni v svojih pravičnih narodnih zahtevah, bili bi tudi zadovoljni v svojem starem domu.«¹⁷⁰

Glede protislovanske politike Nemcev na eni in Madžarov na drugi strani je Slovenski narod kot slovanski časnik povzel usmeritev anonimnega pisca, očitno slovanske krvi, iz Budimpešte. »V sedanji borbi turških Slovanov izražujejo naši Magjari in cislajtanski Nemci svoje simpatije na ravnost na Turka. Najvernejši izvršitelj magjarskih nakan je Andrassy. Andrassyju bi najljubše bilo, da bi magjarski honvedi v Bosno in Hercegovino marširali in Turkom pomagali Slovane zatreti.«¹⁷¹ Nakane nemških vodilnih krogov so bile podobne. Avtor članka je razmišljal zelo pesimistično. »Ti računajo tako: Če Turke ostane Turek in Jugoslovan njegov rob, potem bomo brez over nadaljevali lahko svoje

delo germaniziranja avstrijskih Slovanov, ter jih pripravljali za prihodnje veliko-nemško gospodstvo. Nemško carstvo bode imelo lehek pot do Adrije, ker bode našlo avstrijske Slovane, kolikor toliko bolj pripravljene, germanizirane, in ker jej Turek kot prijatelj njen ne bode na tem potu delal nobenih ovir. Ko bi pa ustala na jugu samostojna slovanska država, potem bi šla germanizacija veliko težavnije, in pot do Adrije bi bil zastavljen z jugoslovanske nove države bajoneti na strani avstrijskih.«¹⁷²

Nemška in madžarska politika je v Slovenskem narodu le redko našla kakšno pohvalno besedo glede slovanskega juga. Časnik ji je zameril predvsem preveliko naklonjenost Turčiji. »V Avstriji imamo na Dunaji in na Ogerskem Turkom prijatelje, kateri so Avstriji na kvar, boje se Slovanstva. Od kar je ustaja buknila stala je Avstrija sicer nevtralna, vendar se je bolj nagibala Turkom. Od kar pa je bil shod dveh cesarjev, avstrijskega in ruskega, če se strogo nevtralnno vesti. Da bi ona bila to uže poprej storila, kakor smo vedno priporočevali, veliko bolje bi storila, ker bi si bila stare simpatije turških kristijanov ohranila.«¹⁷³ Slovenec prav tako ni bil prizanesljiv. »Žalibog imamo po deželi mnogo ljudi, ki se za Turka poganjajo. Imamo jih dvojne sorte. Prvi simpatizirajo s Turki iz golega sovraštva do Slovanov. K tej vrsti ljudi štejem domače in tuje nemčurje niže vrste, uboge na duhu, katerih pamet ne sega dva dni naprej v prihodnost... Druge vrste turški prijatelji so večidel vodje prvih. Tudi ti drže s Turki kot s tlačilci Slovanov, ali le zato, ker se boje Slovanov, kateri bi jih utegnili prerasti in zadušiti njihovo sedanjo moč ter uničiti sedanji sistem, pod katerim se jim tako dobro godi. Po deželi jih je največ med različnimi c. k. uradniki, samostojni prijatelji Turkov so le redki.«¹⁷⁴

Ko so se konec julija 1876 začele pojavljati v tisku novice, da naj bi Avstro-Ogrska zasedla del Bosne zaradi turškega nasilja, ker »tega škandala in teh grozodejstev trpela ne bode,«¹⁷⁵ je časopisje takoj postreglo s sovražnim nemškim in madžarskim stališčem. »Nemci in Magjari še zdaj vpijejo proti temu. Ali ne iz gledišča koristi državine, nego ker se boje prirastka slovanskega prebivalstva. Mi smo s tem prirastkom zadovolj-

¹⁶⁸ SN, 206, 11. 9. 1875.

¹⁶⁹ SN, 209, 15. 9. 1875.

¹⁷⁰ Prav tam.

¹⁷¹ SN, 206, 11. 9. 1875.

¹⁷² SN, 209, 15. 9. 1875.

¹⁷³ SN, 168, 23. 7. 1876.

¹⁷⁴ S, 90, 3. 8. 1876.

¹⁷⁵ SN, 171, 28. 7. 1876.

ni, ker nam bode s časom v slovanskem duhu podporen. Pa tudi iz tega, ker smo boljši Avstrijci nego tisti prusijanski Nemci, ki teže na sever ne v Avstrijo.«¹⁷⁶ Zasedba se je zdela smiselna tudi zaradi naravnega bogastva in s tem povezane bližine morja, kjer je Avstrija že bila gospodar. A vendar so se spet našli nekateri, ki jim naštetu ni bilo po godu. »Bosna in Hercegovina, kateri nemško židovstvo črti, sta slovanski deželi in ker mu tam ne cvete upanje za »gšeft« in »švindl« in katerih sploh ne pozna, jako sta rodovitni deželi. Neizmerno bogastvo lesovja, premoga in železa je še zakopanega v drobu teh dežel, toliko, da ga zemlja kar iz sebe meče in se blago na površji nahaja. Ako torej Avstrija utegne objeti te faktorje, ter jih sebi ukoristiti vsled bližine morja za svoje pomorstvo, kdo bi dvomil, da te dežele utegnejo postati za našo Avstrijo tako neizmerne važnosti. Ker pa je za razvitek pomorstva potreba ladije, za le te pa mnogo surovega materiala in bi ravno tega nam Bosna in zgornja Hercegovina podala v obilnej množini, to je očitno kolike važnosti je za Avstrijo pridobitev teh dežel. Le zagrizenost, politična mržnja do Slovanstva, neprijateljstvo do Avstrije morje odvrniti aneksijo dežel, katere bi vsled geografične lege uže morale Avstriji pripadati, ako bi tudi v njej bivajoči narod ne bratil se z nami po rodu, krvi in jeziku. Politično tihotapstvo, preslepljenost, strast utegnejo pa res nam še ukrasti blizu vso nadepolno prihodnjost, ker sedaj mogočna stranka v Avstriji... je protivna Slovanstvu in državi.«¹⁷⁷

A strasti so se vendarle pomirile. Anonimni pisec, Slovenec, ki je očitno živel na Dunaju, je ocenil, da so se strani nekoliko sprijaznile z različnimi stališči glede bosanskega vprašanja. »Razprave o aneksiji Bosne so za zdaj prenehale. Zanimive so bile na vsako stran. Naletel sem na izjave, ki sicer niso naravnost za aneksijo, a vsekakor kaže, da se tudi Nemec ne bode protivil proti aneksiji, ako bi se imela istinito izvršiti. Višji krogi, kakor trde, so za pridobitev Bosne, ker bi bila za Avstrijo zelo koristna.«¹⁷⁸

Nemce in predvsem Madžare je zelo razburil vstop Srbije v vojno proti Turčiji, saj jih je bil velik del za ohranitev turškega dela Evrope in ohranitev starih, proti Slovanom naperjenih pozicij. »Souvažnost do Slovanov se v nekaterih kro-

gih nij nikdar bolj kazala kakor ravno zdaj ob jugoslovanskej vojski. Hudo se Magjari in naši Nemci ter nemškutarji na Srbijo repenčijo, samo ker nij ne nemška ne magjarska. Posebno Magjari se jeze, divjajo in razgrajajo vsak dan, da ne bodo nikoli popustili, da bi se turški Srbi zjedini-li. Magjari celo za gotovo prorokujejo, da če zmaga Srbija Turke bode naša vojska marširala proti njim, da jim osvojeno Bosno vzame, ker Srbija ne sme večja biti. Ker se Magjari boje Bosno in Hercegovino našej državi priklopiti, češ da bi potem bilo zopet preveč slovanskega elementa v njej.«¹⁷⁹

Da je bil velik del Madžarov naklonjen turški politiki, zgovorno priča madžarska deputacija v Carigrad v prvih dneh januarja 1877. Madžarski študentje so namreč »našli staro sabljo, ki jo je pred par stoletji izgubil neki turški paša v krvavej vojski. To sabljo so izbrusili in olepšali ter jo sklenili pokloniti slovanomoritelju Turku Abdul Kerimu.« Petega januarja je deputacija prispela v Trst. Le malokdo je vedel za njihov prihod, sicer bi jih »Tržačanje sprejeli, kot se spodobi takim zastopnikom in slaviteljem neobraženosti sedanjega stoletja. Magjare je bil moral prej ko ne kdo posvariti, da so bili tako zgodaj prišli na parobrod, ki je imel točno ob dveh odriniti. Sreča njih, ker ne vem, kako bi se jim bilo godilo, ko bi se bili le malo dlje mudili v gostilnici. Prej ko ne v hlačah skrite sablje ne bi bili prinesli na parobrod, kajti razkačena množica, ki se je bila le malo prepozno zbrala, bi jo bila vzela in vtopila na dnu morja. Prej ko ne, bi bili tudi oprali marsikakega Magjara, da bi se mu bila nekoliko boljše svetila magjarska olikanost.«¹⁸⁰ Národní noviny, ki so se sicer le poredko opredeljevale do Nemcev in Madžarov, se temu niso mogle izogniti. Pisec je dejal, da »so si nataknili svojo kulturo na meč in si s tem postavili žalosten spomenik v zgodovini evropske civilizacije.«¹⁸¹ Ko je prispela turška delegacija maja 1877 v Budimpešto, so Slovaki slavnostno protestirali proti temu, da se simpatije, ki jih izražajo Madžari Turkom, prikazujejo kot volja celotne Ogrske.¹⁸²

Dunajski Slovenci so se strinjali s svojimi rojaki na Slovenskem. Glede Madžarov in Nemcev so imeli vsi Slovani podobno mnenje. »Našim turškim Magjarom je uže mnogo one korajže v hlače

¹⁷⁶ Prav tam.

¹⁷⁷ SN, 173, 30. 7. 1876.

¹⁷⁸ SN, 185, 13. 8. 1876.

¹⁷⁹ SN, 153, 7. 7. 1876.

¹⁸⁰ SN, 5, 9. 1. 1877.

¹⁸¹ Písch, M., *Postoj Slouákov ...*, s. 166.

¹⁸² NN, 53, 5. 5. 1877.

zdrknilo, s katero so leto i dan na veliko Rusijo psovali. Varanje o Turčiji, o kojoj so si domišljevali velikanskih uspehov naprotiv Rusiji, jim je sedaj uže očito, i velik strah jih obhaja tim dalje tim huje. S Turčijo pade zadnji steber magjarskih nadej... Avstrijski Slovan je navdušen za Rusa, ker je šel v boj za svobodo, vero svojega tlačene- ga brata, ker je Rus podvzel veliko delo razširiti civilizacijo v orijentu, kjer je vladal sto in sto let krut barbarizem uničevaje, teptaje vse, kar mora biti svetega tudi neizobraženemu človeku. Magjar in židovski Nemec navdušujeta se za kletega roparja, požigalca, skrunitelja, barbara v najjasnejšem pomenu besede, a Slavjan avstrijski za borilca prave svobode, za borilca vere, za uničitelja azijskega barbarizma.¹⁸³

Madžarski turkofili so organizirali, tudi v slovaških mestih, prireditve, na katerih so slavili turške vojaške uspehe. S tem so hoteli vzbuditi vtis enotnega stališča celotne Ogrske do rusko-turške vojne. Ker je slovaški tisk ob tem ostal ne-dejaven, je na to reagiral slovaški pesnik P. O. Hviezdoslav¹⁸⁴, ki je na proturško madžarsko stališče za Slovake in Slovaško odgovoril s pesmijo Serenada, kjer se je zavzel za skorajšen konec slovanskega »suženjstva«, katero je Madžarom več kot ustrezalo, in konec madžarskih turkofilskih upov.¹⁸⁵

Madžari se niso mogli privaditi na nove razme-re v evropski politiki. Še naprej so udrihali po Slovanih in slavili svojo prijateljico Turčijo. »Rusi- ja je Turčijo prijela, Rusija žuga magjarski drža- vi, Rus je naš sovražnik, Turek je naš dober pri- jatelj, ruske zmage so naša pobitja, turški junaki za nas bitve bijejo.« Potem ko je avstrijski cesar in ogrski kralj Franc Jožef »napil ruskemu carju, in sicer ne le kot svojemu prijatelju, ampak tudi kot svojemu zavezniku,« jim je delno zaprlo us-

ta. »To kaže, da je z magjarskim vplivom uže po- polnem pri kraju. Zdaj bode kmalu bolje moglo biti za vse narode v Avstriji.«¹⁸⁶ A kljub temu so se še našli gorečnejši, ki so hoteli Turkom poma- gati na lastno pest. »Madjarom ni dovolj, da svo- je sočutje izražujejo za svoje turške prijatelje, oni so jim hoteli tudi dejansko na pomoč hiteti. V ta namen so hoteli osnovati ogersko vojno, ki bi se bila skrivaj na Erdeljskem blizu rumunske meje zbrala in čez Rumunijo Turkom hitela na pomoč. Gosposke pa so še o pravem času tej reči na sled prišle in so zasačile mnogo orožja, in stre- ljiva, ki so ga bili za omenjeno vojno poslali.«¹⁸⁷

Pred končnim zlomom Turčije so nekateri ma- džarski in nemški časniki še vedno pozivali »na- šo monarhijo na krvavo vojno proti slovanskej Rusiji, češ, da »naše interese« v orijentu oškoda- va.«¹⁸⁸ Slovansko mnenje je bilo jasno. »Slovanje v Avstriji, kateri smo prepričani, da osvobojenje slovanskega juga in razbitje Turčije v Evropi nij na škodo ampak je na korist Avstrije in njene bodočnosti, blagoslovljamo Rusijo in njeno orožje in nečemo nobene vojske zoper njo.«¹⁸⁹

Junija 1878 je avstro-ogrsko politiko napadel slovenski poslanec v državnem zboru dr. Voš- njak. Predvsem je grajal njen odnos do vzhodne- ga vprašanja od začetka upora, saj ga je sprva ig- norirala, kasneje pa hotela upor z vsemi sredstvi zatreti in priznati nedotakljivost in celovitost Turčije. Napadel je tudi zunanjega ministra grofa Andrassyja. »Vsaka velevlad, ki sploh še računa na kako bodočnost in se hoče še v bodočnosti razvijati, z veseljem vsako priliko poprime, da svoje ozemsko posestvo povekša. Grof Andrassy je dvakrat odbil priliko, ki se mu je ponujala, da bi bili brez boja za seli in osvojili Bosno in Her- cegovino, on nij sprejel ruske ponudbe, kakor da bi narejenje rodovitih razmer na naših me- jah in pridobljenje tako lepe, rodovitne, velicega razvoja zmožne dežele, kakor je Bosna, ne bila potreba, da nujna potreba za Avstrijo zlasti za njene južne dežele. Mi bi bili Bosno in Hercego- vino brez boja dobili in morda ne z večjo denar- no žrtvo, kakor so ti 60 milijoni.«¹⁹⁰ Mi bi bili Bo-

¹⁸³ SN, 123, 2. 6. 1877.

¹⁸⁴ Živel je med leti 1849–1921. Po poklicu je bil pravnik. Bil je eden izmed največjih slovaških pesnikov, glavni predstavnik slovaškega literarnega realizma. Njegova tematika je bila raznovrsna. Segala je od ljudskih, filo- zofskih, biblijskih motivov do motivov, vzetih iz narave. Predstavljala je novo umetniško občutenje socialnih problemov in človekove notranjosti. V svojem delu je ujel človekov intimni svet, obenem pa razmišljal o pe- snikovem poslanstvu in njegovi vlogi v družbi. Avtorji: Dobriková, M., Domaracká, J., Kurincová, E., Kušneri- ková, N., Komora, P., Pöss, O., Škvarna, D., Takáč, L., od- govorni urednik: Maráky, P., Osobnosti slovenských dejín, multimediální slovník (dalje: Dobriková, M., Osobnosti slovenských dejín, multimediální slovník...), Bratislava 1998.

¹⁸⁵ NN, 117, 2. 10. 1877.

¹⁸⁶ SN, 209, 14. 9. 1877.

¹⁸⁷ S, 110, 2. 10. 1877.

¹⁸⁸ SN, 40, 17. 2. 1878.

¹⁸⁹ Prav tam.

¹⁹⁰ Andrassy je zahteval 60 milijonov goldinarjev, s čimer bi si na berlinskem kongresu zagotovil večji vpliv, po drugi strani pa bi imel sredstva za mobilizacijo vojske. »On zahteva 60 milijonov, da bi mu bilo mogoče vplivati na kongresu, da bi imel uže nekaj denarja pripravljenega za mobilizacijo.«, SN, 67, 22. 3. 1878.

sno in Hercegovino lahko imeli, ko bi bil stal na čelu vnanje politike mož s pravim avstrijskim programom in ne en mož, kateri ne le avstrijske, temuč razmere vsega sveta gleda skozi samo magjarska očala.«¹⁹¹

Okupacija Bosne in Hercegovine

Avstro-ogrška monarhija je 29. julija 1878 izvršila dejanje, ki ga je odobril Berlinski kongres. Glavni del njene armade je namreč tega dne prekoračil reko Savo in vkorakal v Bosno in Hercegovino z namenom, da bi jo kar najhitreje in z najmanj stroški in sredstvi okupiral. Grof Andrassy je bil prepričan, da zadostuje za zasedbo in pomiritev Bosne in Hercegovine ena sama stotnija z godbo na čelu.¹⁹² Kot pa se je kasneje izkazalo, je dvojna monarhija naletela na oborožen odpor tamkajšnjega muslimanskega prebivalstva.¹⁹³

Med okupacijo se je v Bosni in Hercegovini borilo okrog 20.000 slovenskih obveznikov,¹⁹⁴ zlasti v 7. pehotni diviziji, v kateri so bili pretežno Slovenci.¹⁹⁵ Še pred začetkom okupacije so slovenski časopisi začeli zbirati prostovoljne prispevke za siromašne družine, katerih očetje so morali oditi v vojsko. Tako je Slovenski narod pozival ljudi, naj zbrane denarne prispevke pošiljajo Kranjskemu deželnemu odboru v Ljubljani ali pa naj to storijo po svojih okrajnih glavarstvih in občinah. Nadaljuje pa takole: »Spolnivi svojo dolžnost do cesarja in domovine, morali so nagloma zapustiti svoj dom, družinam njihovim pa vsled tega pretijo nadloge vsake vrste in siromaštvo. Komu bi tedaj misel na to žalostno osodo ne ganila srca, kedo bi pri takej revni ostal

še hladne krvi.«¹⁹⁶ Poleg pozivov za zbiranje denarne pomoči revnim družinam vojaških nabornikov so Slovenci prirejali tudi razne prireditve. V nedeljo, 28. julija, je bila v ta namen organizirana velika zabavna prireditev »v podporo po odhodu naših rezervistov v Bosno zapuščenim sirotam.«¹⁹⁷

Avstro-ogrsko okupacijsko armado so sestavljali fantje in možje iz obeh delov monarhije. Kar dve tretjini vseh enot je prihajalo iz Transilvanije.¹⁹⁸ Med njimi so bili tudi polki, ki so bili vsaj delno dopolnjeni iz Slovaške. Gre za pet bataljonov 26. ostrihomskega polka, dva bataljona 71. trenčinskega polka, pet bataljonov 72. bratislavskega pešpolka in bataljone 70. pešpolka, ki so se dopolnjevali v dopolnilnem rajonu Banská Bystrica.¹⁹⁹ Zato je samo po sebi razumljivo, da je slovaški tisk posvečal pozornost dogodkom na Balkanu tudi v času okupacije. Ko je habsburška monarhija v juliju dobila zeleno luč, se je tudi slovaško časopisje začelo resneje posvečati tej problematiki. Sicer novic o slovaških vojaki in o kakršnihkoli akcijah v njihov prid oziroma v prid njihovih družin, kot beremo v Slovenskem narodu, ni zaslediti, so pa Národné noviny še pred začetkom operacij prinašale vsebine, ki so se nanašale na Bosno in Hercegovino. Članki so se sicer v prvi vrsti ukvarjali z razvojem dogodkov na kongresu, po njegovem koncu pa so javnost obveščali o pripravah vojske, ki »naj bi že danes oziroma jutri prekoračila Savo in prodrla v Bosno in Hercegovino.«²⁰⁰

Večjih prispevkov glede Bosne in Hercegovine s slovaške strani v juliju ni bilo, saj je časnik objavil le dva članka na to temo. Prvi je obravnaval sklepe kongresa in se spraševal, na kakšen odziv bo armada naletela ob prestopu meje, ali se bo »okupacija Bosne izvršila brez prelivanja krvi.«²⁰¹ V nadaljevanju je podal svoje zadržano stališče do celotne okupacije. »Kar se tiče same okupacije, smo že večkrat izrazili svoje mnenje in dejali, da nikakor ne soglašamo s tem, da bi se z narodi ravnalo kot z mrtvim materialom, ki ga lahko kamorkoli vrže ... Izjavili smo, da bi se naj tudi narod Bosne in Hercegovine sam odločil nad svojo nadaljnjo usodo ... Če pa se temu

¹⁹¹ SN, 137, 16. 6. 1878.

¹⁹² E. von Wertheimer, pisec njegove biografije, navaja, da je verjel poročilu, ki mu ga je poslal 4. julija konzulat v Sarajevu: »Der ganze Einzug in Bosnien werde einem Paradenmarsch gleich...« Naprej pa pravi: »Damals, tat er auch scherzweise den Ausspruch: er getraue sich mit einer Kompagnie Husaren und einer Musikbande die Okkupation durchzuführen ...«. Wertheimer, E., o.c. III, Stuttgart, s. 153–154, v: Luković, P., Stališče Slovencev ..., s. 335.

¹⁹³ O tem glej: Luković, P., Stališče Slovencev ..., s. 334–336. Prim tudi: Andrejka, J., Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878, Celovec 1904, Ekmečić, M., Ustanak u Bosni 1875–1878, Sarajevo 1960, s. 348–364, Božić, I., Čirković, S., Ekmečić, M., Dedijer, V., Istorija Jugoslavije, Beograd 1972, s. 315–330, Otpor austrougarskoj okupaciji 1878 godine u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1979.

¹⁹⁴ SN, 206, 8. 9. 1878.

¹⁹⁵ SN, 227, 3. 10. 1878.

¹⁹⁶ SN, 161, 17. 7. 1878.

¹⁹⁷ SN, 170, 27. 7. 1878.

¹⁹⁸ Dangl, V., Segeš, V., Vojenské dejiny Slovenska III, Bratislava 1996, s. 158–159.

¹⁹⁹ Prav tam.

²⁰⁰ NN, 77, 4. 7. 1878.

²⁰¹ Prav tam.

*narodu drugače ne bi dalo pomagati, pa bi z Gospodom Bogom to ozemlje okupirali.*²⁰² Avtorja drugega članka s konca meseca je zanimalo, kaj monarhija tam navsezadnje hoče. »Naši sinovi stojijo že skoraj z nabitimi puškami na mejah Bosne in Hercegovine, toda v tem pogledu še mi do zdaj nimamo nalitega čistega vina.«²⁰³ V nadaljevanju je navajal, da »gremo tja uvajati civilizacijo, red in zakonitost in s tem osrečiti tamkajšnje zatirano ljudstvo,« in da »pred našim vkorakanjem na njeno slovansko zemljo mora biti prepričana, da prodiramo tja kot prijatelji.«²⁰⁴

Zaradi zavlačevanja Dunaja z okupacijo sta postajala na Slovenskem v juliju nestrpnost in pričakovanje vsak dan večja. Časopisje je glede tega namenilo precejšnjo kritiko dunajski vladi. Slovenec je objavil članek, kjer je bil pisec očitno nezadovoljen z nadaljnjim odlašanjem okupacije. Pravi, da z okupacijo zavlačujejo zaradi močne opozicije, zlasti na Madžarskem in da je zato preloženo vkorakanje avstro-ogrskih čet do konca meseca.²⁰⁵ Slovenski narod je pred začetkom okupacije predstavil materialno pomoč odporiškem gibanju in beguncem iz Bosne in Hercegovine kot glavni razlog takojšnje okupacije, s čimer bi sovražniku preprečili, da z oboroženim odporom onemogoči uresničitev okupacijskega mandata.²⁰⁶

Ko je tisk konec julija razširil novico o skorajšnjem začetku operacij, jo je slovenska javnost sprejela večinoma z velikim zadovoljstvom. Glavni poveljnik avstro-ogrskih okupacijskih čet je 25. julija 1878 v imenu avstrijskega cesarja in ogrskega kralja poslal prebivalcem Bosne in Hercegovine razglas, ki pravi, da je Avstro-Ogrska dobila od velikih sil in tudi s sultanovim soglasjem nalogo, da v Bosni in Hercegovini uvede red, mir in osebno varnost, zato naj njene vojake sprejmejo kot prijatelje in ne kot okupatorje. V celoti ga je objavil Slovenec s komentarjem, ki je po vsej verjetnosti veren odraz takratnega mnenja večine Slovencev. »Vsem skupaj in vsakemu posebej namreč zagotavlja varstvo in spoštovanje življenja, vere in imetja in da to niso samo prazne besede, nam je porok vojaška uprava, ki se ima v teh deželah vpeljati, ki je sicer stroga in odločna, pa skoz in skoz zanesljiva

in pravična. To nam daje veselo nado, da se bo avstrijska oblast ne le pri bosenskih in hercegovinskih prebivalcih, ampak tudi v sosednjih deželah zadobila zaupanje in vsestransko spoštovanje.«²⁰⁷ Istega dne so tudi Národné noviny objavile razglas, ki se konča z apelom, namenjenim prebivalcem Bosne in Hercegovine: »Sprejmite naše vojake kot prijatelje, pokoravajte se oblasti, nadaljujte s svojim delom in vaše imetje bo ostalo nedotaknjeno.«²⁰⁸

Večinsko prepričanje Slovencev o koristnosti okupacije je temeljilo med drugim tudi na tem, da jim bo prinesla ekonomske in politične koristi. Zanimiv članek je objavil Slovenski narod. Piše, da je Bosna plodna dežela, kjer bi lahko našli dostojno zaposlitev številni kmečki delavci. »Čemu nam potem Amerika, ako imamo bližje kraje, kamor si slovenski ratar lahko gre iskat sreče domá pogrešane? Ker bodo za zasedbo angažirani predvsem slovanski polki«, je še sporočal isti dopis, »naj obe pokrajini urejajo Slovani, ne pa Nemci in Madžari.«²⁰⁹ Zato so z velikim zadovoljstvom sprejeli imenovanje generala Josipa Filipovića za poveljnika vseh okupacijskih sil. Bili so prepričani, da se bo kot Hrvat zavzemal za to, da bo okupacija v korist slovanskih narodov v habsburški monarhiji.²¹⁰

V istem časopisu je lahko bralec prebral, da se bo z avstro-ogrsko zasedbo obeh pokrajin slovanski živelj občutno povečal, da bo prišlo do prevlade Slovanov nad Nemci in Madžari, kar bo privedlo do zloma dualizma ter do prehoda vodilnih pozicij iz nemških in madžarskih rok v roke Slovanov. Pisec je v začetku popolnoma odobral vkorakanje avstro-ogrskih čet v Bosno in Hercegovino, »ker pričakujemo, da z okupacijo in osvojenjem teh dveh slovanskih dežel bode se slovanski živelj v monarhiji pomnožil ter okrepljal ter tako še prej in gotovejši k zmagi prišel, če prav ne precej, pa polagoma. Isti instinkt so imeli Magjari in Nemci, zato so z vsemi štirimi upirali se okupaciji Bosne, dokler so mogli.«²¹¹ V nadaljevanju je članek zavračal tezo nemških in madžarskih časopisov, češ da bo glavna naloga okupacije paralizirati panslavizem na Balkanu, z naslednjimi besedami: »Brezuspešen trud! Nemci in Magjari vedo davno, da jim je začelo Slovanstvo nevarno biti ne zunaj, temuž znotraj

²⁰² Prav tam.

²⁰³ NN, 88, 30. 7. 1878.

²⁰⁴ Prav tam.

²⁰⁵ S, 75, 13. 7. 1878.

²⁰⁶ SN, 168, 25. 7. 1878.

²⁰⁷ S, 82, 30. 7. 1878.

²⁰⁸ NN, 88, 30. 7. 1878.

²⁰⁹ SN, 166, 23. 8. 1878.

²¹⁰ SN, 150, 4. 7. 1878.

²¹¹ SN, 177, 4. 8. 1878.

*državnih mej in da se vnanji panslavizem z vtelesenjem Bosne in Hercegovine Avstriji ne bo oslabil, a da se bode Nemštvo, zlasti pa Magjarstvo v notranjem monarhije izročilo Slovanstvu.*²¹² Sledila je še podpora slovenske javnosti takšni okupaciji, ki mora dati prebivalcem Bosne in Hercegovine svobodo in ki naj bi hkrati popravila politični položaj Slovencev, kot tudi drugih slovanskih narodov v monarhiji, se pravi, preureditev monarhije na federativni osnovi, iz česar kasneje seveda ni bilo nič. Uresničile so se Andrassyjeve napovedi, ki so jih imeli Slovenci za utopične: namesto poloma je prišlo do utrditve dualizma, s čimer se je rešitev jugoslovanskega vprašanja odložila za daljši čas.

Na tem mestu se ustavimo še pri nasprotnikih okupacije, kot pa smo lahko razbrali iz časopisja, jih v večji meri ni bilo. Politik in publicist Henrik Tuma, sodobnik teh dogodkov, sicer trdi v svojih spominih, da je bilo nasprotovanje avstro-ogrski okupaciji tedaj živo. Po koncu rusko-turške vojne 1877 s popolno zmago Rusov, ko je bilo veselje na višku, je »naslednje leto sledila avstrijska okupacija Bosne in Hercegovine. Javno mnenje je bilo pri nas proti avstrijskemu početju in ko so avstrijsko okupacijsko vojsko doletele prve nezgode, smo ji to prav privoščili.«²¹³ Odločen nasprotnik zasedbe Bosne in Hercegovine je bil tudi slovenski pisatelj Fran Maselj-Podlimbarski, sicer od leta 1878 oficir v avstro-ogrski vojski. Njuno stališče so delili še drugi ugledni Slovenci.²¹⁴

Avgusta, ko se je prejšnje stanje začelo razvijati v dinamično dogajanje, se je število člankov in prispevkov na obravnavano temo seveda povečalo. Takoj naslednjega dne je bila slovaška javnost, ki je prebiralala Národníe noviny, obveščena o začetku okupacije. Bralec je zasledil tudi misel, da je ta »dan in dogodek in za Avstro-Ogrsko in za vzhodne dežele zares zelo pomemben,« saj je njena naloga »osvoboditi nesrečno bosansko in hercegovsko ljudstvo iz suženjstva različnih begov in ag, ki mu sesajo kri /.../ in storiti vse, kar bi ljudstvo gmotno in duševno povzdignilo.«²¹⁵ To pomeni, da je slovaško časopisje enačilo okupacijo z osvoboditvijo krščanske raje iz-

pod turškega jarma, podobno stališče je vladalo tudi na Slovenskem.²¹⁶ Časnik je v nadaljevanju bralce obveščal o operacijah, res pa je, da so se vesti pogosto iz številke v številko ponavljale, tako da lahko o podobnih novicah beremo v več številkah zapored. V začetku avgusta je beseda še vedno tekla okrog vprašanja, kako se lotiti okupacije, saj je bilo namigovanj in poročil o tem, da so naleteli na oborožen odpor, vedno več, in okrog tega, kaj sploh »hočemo v tej Bosni.«²¹⁷ Na to je odgovarjal naslednji članek s strani vladnega madžarskega tiska. »V Bosni in Hercegovini bomo zatrli ta strašni »panslavizem«... (Tam) živi slovanski narod, kot v Srbiji in Črni gori, in da se torej te imenovane dežele nekoč ne bi združile in ustvarile močne slovanske države na naših južnih mejah, pa se bomo 'mi' z zasedbo Bosne in Hercegovine zabili kot klin med Srbijo in Črno goro in na ta način to vez za vedno onemogočili in izpolnili 'svojo misijo',²¹⁸ medtem ko je opozicija v istem prispevku trdila, da bo prav okupacija okrepila panslavizem, da se bo slovanstvo osvobodilo in pomnožilo slovanski življenj v monarhiji, kar bo ogrozilo celoten dualistični sistem, steber Avstro-ogske monarhije.

Ob tem se je pisec Národnih novin ukvarjal z vprašanjem, kako bo bosansko-hercegovsko ljudstvo sploh sprejelo avstro-ogrsko politiko na svojih tleh. Ugotavljal je, da »je potrebno slovanski program tudi praktično zanesti v Bosno in Hercegovino, kajti zastonj jim bodo ponujali svobodo in enakopravnost, dokler sta v Avstro-Ogrski le na papirju... Vzajemnost Slovanov je tolikšna, da naš glas seže tudi za Savo in ima odmev v balkanskih gorah... Dokler Slovani v Bosni in Hercegovini ne zaslišijo z naše strani potrdila o naši svobodi in enakopravnosti, dotlej ne bodo imeli niti simpatij niti zaupanja do Avstro-Ogrske.«²¹⁹

O vojaških operacijah avstro-ogrskih čet v Bosni in Hercegovini je bila tudi slovenska javnost podrobno obveščena. Poročila slovenskih časopisov so bila pravočasna, izčrpna in objektivna, kar velja predvsem za Slovenski narod, ki je imel na bojiščih v času okupacije posebne dopisnike in je dobival poročila iz prve roke. Tako je lahko

²¹² Prav tam.

²¹³ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja, Spomini, misli in izpovedi*, Ljubljana 1937, str. 81–82, v: Petko Luković, *Stališče Slovencev ...*, s. 352.

²¹⁴ Janez Rotar, *Socialna in politična misel Podlimbarskega*, Ljubljana 1969, str. 78–84, v: Petko Luković, *Stališče Slovencev ...*, s. 353.

²¹⁵ NN, 89, 1. 8. 1878.

²¹⁶ Melik, V., *Odmev dogodkov ob okupaciji Bosne in Hercegovine 1878. na Slovenskem, v: Otpor austrougarske okupaciji 1878 godine u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1979, s. 247.

²¹⁷ NN, 90, 3. 8. 1878; 91, 6. 8. 1878; 93, 10. 8. 1878.

²¹⁸ NN, 98, 22. 8. 1878.

²¹⁹ NN, 96, 17. 8. 1878.

sodobnik na Slovenskem že takoj v začetku avgusta prebral v časopisu vest o prestopu vojske čez Savo in Uno,²²⁰ prav tako tudi o položaju v Dalmaciji.²²¹ Dopisi in poročila so prihajali še vse nadaljnje okupacijsko obdobje. Bralec Slovenskega naroda je bil zelo natančno seznanjen s potekom operacij na jugu. Časnik je prinašal predvsem novice z bojišča, obenem pa seznanjal slovensko prebivalstvo s položajem slovenskih vojakov, predvsem s položajem najbolj znane slovenske enote v avstro-ogrski vojski, 17. pešpolka 2. planinske brigade, ki je bila umeščena v 7. divizijo.²²²

Zelo pozorno in z veliko nestrpnostjo so Slovenci pričakovali bitko za Sarajevo. Menili so, da se bodo po njegovem padcu dogodki razpletali mnogo hitreje in lažje v korist monarhije. Slovensko časopisje je pričakovalo, da bodo muslimanski uporniki v Sarajevu nudili silovit odpor in da bo od izida te bitke odvisen nadaljnji potek okupacije.²²³ Po padcu Sarajeva 19. avgusta si je slovenska javnost kar oddahnila, čeprav jo je vznemirjalo dejstvo, da je v dotedanjih bojih padlo veliko slovenskih fantov. Slovenski narod je pozdravil zavzetje mesta s temi besedami: »Na starem gradu sarajevskem nad glavnim mestom Bosne ponosno plapolala avstrijska zastava... Zares dan slave je 19. avgust za avstrijsko armado, dan radosti bi moral biti za vse avstrijske narode. Veseliti se moramo vsi, da je središče upornikov zajeto... Veseliti se moramo posebno mi Slovenci, od katerih je več nego 20.000 mladeničev, cvet našega naroda je stalo in še stoji v prvej vrsti mej bojevniki. Preveč naših je uže padlo in težko pričakujemo vesti, da ne bode več tekla rudeča kri, in da ne bode več v strahu biti tisočerm rodbinam za svoje rodovnike. Vršil se je pred našimi očmi velikanski zgodovinski čin.«²²⁴ Tudi Slovenec je temu namenil pozornost in je dan kasneje izrazil misel, da je avstro-ogrška vojska opravila svojo temeljno nalogo s tem, da je zavzela glavno mesto dežele.²²⁵ Narodnie no-

viny, na straneh katerih se je sredi avgusta znašla nova rubrika, ki je do srede oktobra podrobno seznanjala bralce z dogajanjem na bojišču, Sarajeva pred bitko niso omenjale veliko. Padec mesta so pospremile z vestmi, da je Sarajevo v avstro-ogrskih rokah. Javnost je bila seznanjena še s številom padlih mož avstro-ogrške armade²²⁶ in s potekom spopadov za glavno mesto.²²⁷

Okupacija je po osvojitvi Sarajeva trajala nekoliko dlje, kot so sprva pričakovali. Slovenska javnost, ki je postajala nezadovoljna s počasnim zasedanjem Bosne in Hercegovine zaradi odpora upornikov in zaradi velikih človeških žrtev,²²⁸ je vso krivdo pripisala grofu Andrassyju. Slovenec je menil, da je avstro-ogrski »šef diplomacije« glavni krivec sedanjega prelivanja »drage kršćanske krvi v Bosni in zavleke rešenja južno vzhodnega vprašanja.«²²⁹ Tudi iz njegove naslednje številke veje ostra kritika na njegov račun.²³⁰ Na drugi strani je Slovenski narod odkrito zahteval, naj kot glavni krivec za kasno izvedeno in s premajhno mobilizacijo vojakov podprto vojaško okupacijo odstopi. »Andrassy je mislil, zdaj ko ima evropski mandat zadostuje 1 polk, 1 zastava in 1 vojaška godba za okupacijo Bosne. Mož je ženijalno motil se, zato je vreden, da pojde.«²³¹ Ko je tudi slovaški javnosti postalo jasno, da bo okupacija preseгла časovni okvir in sredstva,²³² ki jih je še julija zagovarjal, so ga Národnie noviny »vzele na tapeto«. Bil je namreč prepričan, da »okupacija ne bo povzročila nobenih resnih težav«,²³³ toda položaj na bojišču je bil zelo resen. Pisci so menili, da »tudi ko osvojimo glavno mesto, vstaja še ne bo popolnoma zadušena in da bo stalo še veliko časa, denarja in krvi, preden bomo lahko dejali, da smo pacificirali Bosno.«²³⁴ V septembru se je kritika na njegov račun nadaljevala z opazko, da je »mornar brez vesla na nemirnem morju, kateremu se ne da svetovati niti pomagati, kaj naj stori z napakami, ki jih je sam napravil.«²³⁵ Vse do konca oktobra se je v tisku govorilo o Andrassyju, kamen spotike pa je bilo predvsem preveliko število žrtev v vojaških vrstah in prepočasen potek okupacije:

²²⁰ SN, 176, 3. 8. 1878; S, 83, 3. 8. 1878.

²²¹ SN, 180, 8. 8. 1878.

²²² O boju 7. divizije, kjer je imel 17. pešpolk glavno smer napada, ugotavlja uredništvo Slovenskega naroda v svojem komentarju naslednje: »Denašnja telegrafična novica iz Bosne oznanjuje sicer »odločno« zmago naših vojakov nad turškimi vstaši, vendar jih zlasti kranjski Slovenci v tem oziru ne bodo veselili, ker so bili naši slovenski bratje in sinovi v trdnem deveturnem krvavem boju, torej jih je gotovo mnogo padlo ...«, SN, 183, 11. 8. 1878.

²²³ SN, 184, 13. 8. 1878; S, 87, 13. 8. 1878.

²²⁴ SN, 192, 23. 8. 1878.

²²⁵ S, 91, 24. 8. 1878.

²²⁶ NN, 99, 24. 8. 1878, 100, 27. 8. 1878.

²²⁷ NN, 102, 31. 8. 1878, 103, 3. 9. 1878.

²²⁸ V 198. opombi je glede tega navedeno Andrassyjevo stališče.

²²⁹ S, 92, 27. 8. 1878.

²³⁰ S, 93, 29. 8. 1878.

²³¹ SN, 220, 25. 9. 1878.

²³² NN, 100, 27. 8. 1878.

²³³ NN, 98, 22. 8. 1878.

²³⁴ Prav tam.

²³⁵ NN, 105, 7. 9. 1878.

»Mnogo žrtev je to že stalo, mnogo krvi se je prelilo in predvsem takšni rezultati!«²³⁶

Dvomesečnih vojaških poročil je imela javnost počasi že dovolj. Ko se je v tisku razširila neuradna vest, da je v Hercegovini stanje v glavnem mirno, je pisec Narodnih novin to novico sprejel z navdušenjem in optimizmom, a vendar še s precejšnjo mero kritične presoje: *»Hercegovina pomirjena! To je res razveseljiva vest, ko bi le bila resnična. Koliko družin, ki imajo tam svoje očete, brate, sinove, bi jo sprejelo z navdušenjem!«²³⁷* V oktobru si je slovaški bralec istega časopisa že lahko oddahnil, ko je bral razveseljive vesti, da je *»pacifikacija Bosne in Hercegovine končana«²³⁸*, čeprav je novico o dejanskem koncu zasledil šele po 20. oktobru. Tudi za dobro obveščenost Slovencev je časopisje skrbelo vse do konca okupacije. Bralce je še seznanjalo z važnejšimi dogodki konec septembra in v prvi polovici oktobra, predvsem s potekom bitk in z napredovanjem avstro-ogrške vojske. 24. oktobra je Slovenski narod objavil kratko poročilo o zavzetju zadnjega uporniškega oporišča 20. oktobra 1878,²³⁹ s čimer se je skoraj trimesečna vojaška operacija na Balkanu končala.

Namesto epiloga ali kdo je bil Svetozár Hurban Vajanský?

Koliko slovaških vojakov si je tistega daljnega leta 1878 »ogledovalo« naravne in druge znamenitosti Bosne in Hercegovine, mi ni poznano, saj nisem naletel na nikakršen vir, ki bi povedal kaj več o tem. Namesto tega bom predstavil enega izmed njih, ki se je udeležil pohoda na jug, obenem pa je bil zelo pomemben za slovaški razvoj v letih, ki jih obravnavam, in kasneje.

Svetozár Hurban Vajanský je bil slovaški politik, novinar, pisatelj, pesnik, literarni kritik, tudi ideolog slovaškega narodnega gibanja. Živel je med leti 1847–1916. Po študiju prava v Bratislavi je bil od leta 1870 štiri leta odvetniški pripravnik, naslednja štiri leta do 1878 je deloval kot odvetnik v različnih slovaških mestih. Tega leta se je tudi udeležil okupacije Bosne in Hercegovine. Po letu 1878 se je posvečal izključno literarnemu, političnemu, uredniškemu in novinarskemu delu. Do svoje smrti je bil odgovorni urednik

Národných novín, od leta 1881, ko so začeli ponovno izhajati, tudi urednik in lastnik Slovenských pohľadov. Vajanský je bil najpomembnejša in najbolj vsestranska osebnost slovaškega narodnega življenja v obdobju dualizma. Njegova vsestranska aktivnost je bila osnova usmerjanja slovaškega političnega programa, ideologije in politike v najtežjih desetletjih obstoja Slovakov na Ogrskem. Kot glavno oporo slovaške kulture in politike je štel slovansko vzajemnost in sodelovanje nemadžarskih narodov. Bil je neomejeni in nekritični rusofil in verjel, da bodo Slovaki dosegli svobodo ob pomoči osvobodiljske misije carske Rusije.²⁴⁰

Njegova balkanska »pustolovščina« se je začela 28. junija 1878. Tega dne se je iz Turčianskega Sv. Martina, slovaškega kulturnega centra, kjer je služboval, odpravil k 72. bratislavskemu pešpolku, kamor je bil dodeljen.²⁴¹ Pot čez Dunaj in naprej proti Trstu ter Kotorju nam slikajo pisma, ki jih je kasneje pisal ženi Idi. Iz Bratislave so se odpravili 29. junija ob štirih zjutraj z vlakom tretjega razreda. Sam je bil poveljnik vagona. Po mizernem kosilu v »cesarjevem« mestu, kot pravi sam, so v poletni vročini oprtani pešačili do dunajskega Južnega kolodvora tri ure. K sreči so na postaji dobili hladno točeno pivo, ki so se ga gotovo zelo razveselili, toliko manj pa so bili veseli živinskih vagonov, s katerimi so morali potovati proti Štajerski in Kranjski. V Gradec so prispeli 30. junija okrog poldneva, kjer jih je čakalo okusno kosilo. Vajanský se je nato odpravil v center mesta in pohvalil njegovo čistost ter urejenost, kakor tudi celotno Štajersko, ki jo je uspel videti na poti. O Mariboru ali Celju ni v pismih ničesar, le to, da je dobil od Maribora naprej poseben kupa. V Ljubljano so prispeli zgodaj zjutraj naslednjega dne, kjer so jim za zajtrk »postregli« s smrdljivim govejim mesom. Ker pa je zelo verjetno, da so ljubljanski gostilničarji tistega dne prodali kakšno pivo ali dve več, kot običajno, so okus po smrdljivem mesu hitro pregnali. Vajanský si je ogledal tudi samo mesto, o svojih vtisih pa ni zapustil ničesar. Še istega dne so prispeli do avstrijskega »okna v svet«. Tržačani so jih pričakali s sikanjem in roganjem. Z bratom Kosto, s katerim se je srečal, sta zvečer sedla na pivo, ki je bilo Hurbanovo zadnje hladno pivo na poti. Pred odhodom si je 2. julija še utegnil ogledati mesto, se

²⁴⁰ Dobríková, M., *Osobnosti slovenských dejín, multimediální slovník ...*

²⁴¹ *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského III (Výber listov z rokov 1860-1916)*, Bratislava 1978 (dalje: *Korešpondencia III ...*), s. 359.

²³⁶ NN, 109, 17. 9. 1878.

²³⁷ NN, 112, 24. 9. 1878.

²³⁸ NN, 119, 10. 10. 1878.

²³⁹ SN, 245, 24. 10. 1878

okopati v Jadranskem morju in obiskati Karola Kuzmányja, Slovaka, ki je bil zaposlen v Trstu kot inženir pomorstva. Za popotnico mu je dal konjak kot zdravilo proti morski bolezni. Ob odhodu je nastala strašna nevihta, za nameček pa so Tržačani pospremili junake s piskanjem in metanjem gnilih pomaranč, saj so jih imeli za Madžare. Kljub temu so se vkrkali ter v nevihti odpluli proti Kotorju.²⁴²

Konec julija je Svetozár Hurban poslal ženi pismo, v katerem opisuje svoj položaj v zaledju Kotorja. V tem obdobju je bil poveljnik majhne trdnjave Santa Croce, od koder jih je pot vodila do Dubrovnika in kasneje proti Hercegovini.²⁴³ Kaj so počeli v avgustu, lahko le ugibamo, dejstvo je, da je konec avgusta enota, v kateri je služil Vajanský, napadla trdnjavo Carina v Hercegovini, izgnala iz nje Turke in jo zasedla. Vojaška odprava se je za našega junaka končala septembra 1878, torej še pred zaključkom okupacije, ko se je vrnil nazaj v Martin na Slovaškem.²⁴⁴

Kakšno je sploh bilo javno mnenje glede dogodkov na Balkanu v Martinu? Konec sedemdesetih let 19. stoletja je misli Martinčanov vznemirjala predvsem vojna med Rusijo in Turčijo. Njihovo rusofilstvo izdaja tudi obisk turčianskega plemiča Jána Jesenského na narodopisni razstavi v Moskvi leta 1867. Jozef Škultéty, ki je prišel v Martin leta 1879, se je spominjal, da se je še leto po koncu vojne prepevalo po ulicah:

*Už sú Rusi za Balkánom,
už je Turek malým pánom!*

O ruskem generalu J. V. Gurki so Martinčani s ponosom pripovedovali, da prihaja iz Spiša, in včasih je ljudska pesem zazvenela tudi takole:

*Skobelev i s naším Gurkom
vytrepali gate Turkom.*

Ali celo:

*Už sú Rusi pod Tatrami,
už je, bratia, dobre s nami.*²⁴⁵

²⁴² Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského I (Výber listov z rokov 1860-1890), Bratislava 1967, s. 100-102, Korešpondencia III ..., s. 56-57.

²⁴³ Korešpondencia III ..., s. 59.

²⁴⁴ Petrus P., Svetozár Hurban Vajanský. Zápasy a hľadania v zrkadlení času, Martin 1985 (ďalšie: Petrus, P., Svetozár Hurban Vajanský ...), s. 250.

²⁴⁵ Juríček, J., Vajanský ..., s. 12.

Svoje občutenje in vtise o času, ki ga je preživel na Balkanu, je Vajanský zapustil v literarni obliki, bodisi kot pesmi bodisi kot črtice. Že pot iz Trsta proti Kotorju mu je služila kot tema za pesem Jaderské listy I, izkušnje iz »prisilnega balkanskega pohoda« pa so bile pesniku motiv za druga dela, predvsem iz cikla Jaderské listy, zbrana v zbirki Tatry a more²⁴⁶. Pesnik pravi, da je kraj in čas nastanka pesmi iz te zbirke »Dalmacija 1878«. V istem času je nastala tudi potopisna črtica Kotorská Boka, kjer je opisal svoje izkušnje med bivanjem na obali Črne gore, od koder mu je še posebej v spominu ostal Kotor.

«... In sedaj mi je ostal Kotor. V kratkih in nepopolnih slikah sem hotel naslikati majhno podobu Boke in zadnji čopič namenjam Kotorju. Če se mi slika ni posrečila, naj cenjeni bralec to pripiše opremi in težki puški, ki izžemata zadnje atome moči, uničujeta telo... Hiti, osedlan kot osel, navzgor po serpentinah, plazi se po trebuhu, kot jazbečar, po ostrih skalah, boj se krogle bašibozuka, delaj štiri ure »levo in desno«, uči se služiti, razumi bataljonska povelja, razumi poveljnika – v takih razmerah zblazniš. A gremo do Kotorja! Pred mestom gostilna, za mestom pristanišče z 200 barkami in ladjami. Nekatera imena ladij so mi bila všeč, npr. »Lastovica«, »Morska vila«, »Slovanka«, »Črnogorec«, kar pa mi je najbolj godilo, je bila novozgrajena barka z veličastnim imenom »Dubasov«. Hura!«

Tudi tržnica je tam. Tukaj vidiš veliko različnih narodov, največ je Črnogorcev, oboroženih od glave do peta. Imel sem čast videti malo hčerko kneza Nikole, mila, bistra deklica po imenu Aspasia. Ni kupovala na trgu, ampak je prišla na krasnem parniku – carjevo darilo – sprelepi mi ženskami. Knežja telesna straža, ki jo je spremljala, je čudovita, tako po telesu kot po obleki. Kot bi sonce vzhajalo za skalami, tako čudovito se sveti to prelepo spremstvo.

Sam Kotor, zaprt z ogromnimi vrati in dviznimi mostovi, je čisto mesto z ozkimi ulicami. Hiše so visoke, vse vsaj dvonadstropne, iz klesanega kamna, postavljene iz samih kvadrov. Lepe, masivno postavljene cerkve, izjemne posamezne stavbe, gimnazija, gledališče, stara delavnica v čistem beneškem stilu, vzoren tlak – vse to ni barbarsko.

²⁴⁶ Vajanský, S. H., Tatry a more, Verše I, Bratislava 1985, s. 56-61.

Nad mestom se pnejo hribi. Na eni strani je zelo pomemben grad St. Giovanni, ki kuka s strelnimi linami v svet. Tukajšnji svet ni zabit z deskami, temveč s hribi, tako da ne moreš dojeti, če je za temo stenami sploh še možna kakšna krpa sveta.

*Boka se tu dokončno konča. In z njo končujem to zgodbo. Žarki bokeljskega sonca dihajo iz nje. Bodite pozdravljeni, visoki tatranski vrhovi! Na vas letijo moje tožbe iz suhih dinarskih hribov. Bog daj, da še ovlažim svoje izsušene prsi z vašo svežo, hladno sapo.*²⁴⁷

Zusammenfassung

SLOWENEN, SLOWAKEN UND DIE BOSNISCH-HERZEGOWINISCHEN PERIPETIEN IN DEN JAHREN 1875–1878

Die slowenische und die slowakische Öffentlichkeit waren über den Verlauf der bosnisch-herzegowinischen Aufstände 1875–1878 gut informiert. Auf slowenischem Gebiet sorgten dafür die Zeitungen *Slovenski narod* und *Slovenec*, auf slowakischem die Zeitung *Národné noviny*. Nach dem Ausbruch des Aufstandes im Juli 1875 berichtete die Presse regelmäßig über die Geschehnisse im Süden. Natürlich waren die Artikel in antitürkischem und proslawischem Ton geschrieben und endeten gewöhnlich mit der Hoffnung auf einen Erfolg der „Brüder“ Jugoslawen. Große Aufmerksamkeit widmeten die Medien der Haltung Österreich-Ungarns und seiner Diplomatie gegenüber dem bosnisch-herzegowinischen Problem sowie der Frage, ob Serbien und Montenegro als unmittelbare slawische Nachbarn nicht geradezu verpflichtet seien, den Aufständischen zu Hilfe zu kommen. Der Transport von Aufständischen und Türken über slowenisches Gebiet nach Österreich weckte das Interesse der slowenischen Öffentlichkeit. Auf der Bahnstation in Ljubljana wurden Slawen mit Begeisterung begrüßt, während bei einer anderen Gelegenheit Türken beinahe angespuckt wurden. Der gescheiterte Versuch einer Beruhigung der Situation im Frühjahr wurde von der Presse verurteilt, während der Kriegseintritt Serbiens Mitte 1876 enthusiastisch begrüßt wurde. Außerdem sprach man sich für eine Teilung der Interessensphären am Balkan zwischen Österreich und Rußland aus sowie für

den Anschluß eines Teils des slawischen Südens an die Monarchie. Diese Ansichten wurden jedoch nicht geteilt von Teilen der Deutschen und der Mehrheit der Ungarn, die große Gegner des Slawentums und damit auch Gegner einer Ausweitung der Monarchie durch das slawische Element waren. Unterdessen befand sich Serbien in einer schwierigen Lage. Slowenen und Slowaken sahen Rußland als die einzige Schutzmacht der Slawen an, also als diejenige Macht, die zu Hilfe eilen wird. Als Rußland Ende des Jahres auf einen Krieg gegen die Osmanen anzuspähen begann und dazu auch den Kaiser aufforderte, schien es Slowenen und Slowaken unklug, das Angebot zurückzuweisen. Österreich begann inzwischen Vermittlungsversuchen zuzugeneigt zu sein, war aber noch immer unentschieden, was die Presse scharf verurteilte, die gleichzeitig Überlegungen dahingehend anstellte, daß eine Angliederung Bosnien-Herzegowinas aufgrund der natürlichen Gegebenheiten das Richtige wäre. Nach dem Kriegseintritt Rußlands im April 1877 faßte Serbien noch einmal Mut und bot seine Hilfe an. Einige slowenische Krainer Landtagsabgeordnete wollten einen Tabor gegen ungarische turkophile Erklärungen organisieren, die behauptet hatten, daß die Bewahrung des Osmanenreiches und eine Kriegserklärung an Rußland das Ziel Österreichs seien. Die Bezirkshauptmannschaft lehnte den Antrag auf Abhaltung des Tabor ab, die Abgeordneten waren aber dennoch zufrieden, da sie den Standpunkt des slowenischen Volkes artikuliert hatten. Die slowenische und die slowakische Öffentlichkeit waren von den russischen Siegen, die die türkische Militärmacht endgültig zermalmt, sehr begeistert. Als der Krieg im März 1878 endete und die Diplomatie in größerem Maße zu vermitteln begann, begrüßte die Presse zunächst die Befreier. Danach aber war vor allem von der heimischen Monarchie die Rede, da bis zum Berliner Kongreß über die Zukunft Bosnien-Herzegowinas nichts klar oder gewiß war. Zu Beginn des Kongresses stand Österreich bereits als derjenige Staat fest, der Bosnien-Herzegowina okkupieren sollte. Die slowenische und die slowakische Öffentlichkeit begrüßten natürlich diese Entscheidung, die sie bereits zuvor unterstützt hatten.

In Ljubljana wurde Ende 1875 ein Unterstützungsausschuß für die Aufständischen und ihre Familien gegründet. Bereits zuvor sammelte die Redaktion der Zeitung *Slovenski narod* Unterstützungsmittel. Hilfe wurde in Form von

²⁴⁷ Petrus, P., Svetozár Hurban Vajanský ..., s. 62–63.

Geld, Kleidung, Nahrungsmitteln und ähnlichem geboten. Der Ausschuß war nicht bis zum Ende des Aufstandes aktiv, sondern beendete seine Tätigkeit Ende 1876. Außerdem organisierten verschiedene slowenische Vereine Wohltätigkeitsveranstaltungen. Natürlich wurden solche Unterstützungsaktionen nicht nur auf slowenischem Gebiet, sondern auch in zahlreichen anderen slawischen Gebieten organisiert. So waren auch die Slowaken in diese Richtung tätig, wenn auch etwas bescheidener. Ihre Beiträge wurden von der Zeitung *Národné noviny* gesammelt.

Auf der Seite der Aufständischen in Bosnien-Herzegowina kämpften auch einige slowenische und slowakische Freiwillige. Der bekannteste war Miroslav Hubmajer aus Ljubljana. Die slowenische Presse widmete ihm die meiste Aufmerksamkeit und veröffentlichte seine Kriegserlebnisse. Als Hubmajer Ljubljana besuchte, organisierten slowenische Patrioten mit Jurčič an der Spitze sogar ein Bankett im Leseverein.

Nach dem Berliner Kongreß bereitete sich die Monarchie eifrig für den Marsch nach Bosnien-Herzegowina vor. Die Okkupation begann Ende Juli 1878, die Armee traf aber auf unerwarteten Widerstand der einheimischen Bevölkerung. Zunächst hatte man geglaubt, daß das Gebiet in sehr kurzer Zeit besetzt werden könnte, doch der führende Feldherr Filipović benötigte fast drei Monate bis zum erfolgreichen Abschluß der Okkupation unter slowenischer und slowakischer militärischer Beteiligung. Der berühmteste unter den Slowaken war der Politiker, Schriftsteller, Dichter, Journalist und Ideologe der slowakischen Nationalbewegung Svetozár Hurban Vajanský. Die Presse begleitete während der Okkupation den Lauf der Ereignisse und der militärischen Operationen und informierte die Öffentlichkeit darüber. Dabei erörterte sie auch die Zukunft der okkupierten Länder und die Zukunft der Doppelmonarchie, vor allem unter dem Gesichtspunkt der Zunahme der slawischen Bevölkerung.

Damir Globočnik

BALKANSKA VOJNA V KARIKATURAH IN PESMIH

»Balkanski polotok je bil po zedinjenju Italije in Nemčije edini del Evrope, kjer so bile državne meje še neustaljene in se je imperializem velesil izživiljal po skoraj kolonialnih metodah,« je zapisal zgodovinar in geograf Silvo Kranjec (1892–1976), avtor knjig o zgodovini jugoslovanskih narodov, jugoslovanskem gibanju in evropski zgodovini 19. stoletja.¹

Balkan je od konca 19. stoletja veljal za интересно področje večine evropskih velesil. Zaradi pešanja moči turškega imperija je habsburška monarhija lahko na začetku 20. stoletja začela resno razmišljati, da bi si dokončno prisvojila okupirani turški provinci Bosno in Hercegovino. Junija 1908 je Carigrad pretresla mladoturška revolucija, oktobra istega leta je Avstro-Ogrska razglasila aneksijo Bosne in Hercegovine. Na priključitev obeh pokrajin k habsburški posesti se je monarhija pripravljala z diplomatskimi pregovori in tajnimi sporazumi, računala je tudi na presenečenje in vojaško moč. Avstro-Ogrska je z aneksijo kršila določbe Berlinskega kongresa iz leta 1878, ki ji je podelil mandat za začasno okupacijo Bosne in Hercegovine. Sprožila se je »bosenska kriza«. Rusija in Anglija sta zahtevali konferenco velesil. Zlasti Rusija se je zaradi naglice izvedbe aneksije čutila prevarano. Pričakovala je

namreč, da bo po reviziji berlinske pogodbe dobila izhod na Sredozemsko morje. Z Avstro-Ogrsko se je namreč sporazumela, da bo ta v zamenjavo za privolitev v aneksijo podprla njeno zahtevo, da se ožini Bospor in Dardanele odprta za ruske bojne ladje. A ker so jo oslabili porazi v rusko-japonski vojni in domača revolucija, je na pritisk Nemčije priznala aneksijo. Mladoturki so organizirali bojkot avstrijskega blaga in prisilili Avstro-Ogrsko k pogajanju. Z aneksijo so se strinjali šele, ko so na račun državnih posestev v Bosni in Hercegovini dobili 54 milijonov kron. Italija je zahtevala teritorialno kompenzacijo ob Soči in na Tirolskem ter se začela pripravljati na vojno. Bolgarski knez je aneksijo izkoristil, da je tik pred njenim udejanjenjem proglasil neodvisno bolgarsko cesarstvo. Z aneksijo je bila najhujše prizadeta kraljevina Srbija, ki je dotlej upala, da je avstrijska okupacija začasna in bo Bosna in Hercegovina prej ali slej pripadla njej. Srbski nacionalizem je težil k politični združitvi vsega srbskega jezikovnega in etničnega prostora, ki je bil delno pod Turčijo in Avstro-Ogrsko. Slednja je bila sovražno naperjena proti Srbiji od njene preureditve v ustavno parlamentarno monarhijo leta 1903, saj je ovirala prodor habsburške monarhije proti vzhodu. Zato si je prizadevala Srbiji preprečiti izhod na Jadransko morje in omejiti vpliv na balkansko politiko, podpirala je dinastične boje med Srbijo in Črno goro in v letih 1906–1911 vodila carinsko vojno oziroma gospodarsko blokado proti Srbiji. Grozilo je celo, da se

¹ Silvo Kranjec, *»Pred novim viharjem / Aneksijska kriza«, Med Napoleonom in Leninom: Sto let Evrope (1814–1914), Ljubljana 1937, str. 341.*

eventualna vojna med Srbijo in Avstro-Ogrsko spremeni v evropski spopad, vendar je morala Srbija na pritisk velesil popustiti. »Aneksijska kri-za« je trajala do marca 1909.

Slovenci so aneksijo Bosne in Hercegovine sprejeli z navdušenjem. Pričakovali so, da bodo našli »v svojih južnoslovanskih bratih krepko zaslobo v boju za svoje narodne pravice«, je v zadnjem letu svojega življenja zapisal mladostovski politik in pisatelj Josip Vošnjak (1834–1911).² »V zavesti svoje šibkosti so se veselili, da se je zvišalo število Jugoslovancev v državi, in upali, da bo ureditev državnopravnega položaja Bosne sprožila končno rešitev jugoslovanskega vprašanja v monarhiji,« ugotavlja Silvo Kranjec. »V tem zmislu je govoril dr. Šusteršič v delegacijah oktobra l. 1908 in 16. januarja 1909 je sprejel kranjski deželni zbor na predlog dr. Kreka sledečo izjavo: 'Deželni zbor pozdravlja aneksijo Bosne in Hercegovine v trdni nadeji, da je s tem izvršen prvi korak k združenju vseh Južnih Slovanov naše monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije.' V tej izjavi je bil podan jugoslovanski program največje slovenske stranke, s katerim so se v bistvu strinjali skoro vsi Slovenci.«³ Uresničitev zamisli o povezavi vseh južnih Slovanov je temeljila na trialistični preureditvi monarhije.

»V kratki dobi tridesetih let so južni Slovani na kulturnem in gospodarskem polju napredovali, kakor poprej v mnogih stoletjih ne,« je menil Josip Vošnjak. »Bosna in Hercegovina sta priklopljeni naši Avstriji, in južni Slovani: Slovenci, Hrvati in Srbi, čimdalje bolj vezani med seboj, tvorijo v Avstriji tako močno južnoslovansko skupino, da bo morala ž njo računati vsaka agitacijska vlada. Mi Slovenci pa, ki smo najbolj izpostavljeni pritisku od severnih sosedov, najdemo v svojih južnoslovanskih bratih krepko zaslobo v boju za svoje narodne pravice.«⁴ Bolgarija, Črna gora in Srbija so bila po Vošnjakovi oceni »tri krepko se razvijajoča slovanska kraljestva«, ki so imela skupen cilj in skupnega sovražnika, zato so poskušala najti pot do složnega delovanja. Največ zaslug za zvezo balkanskih držav je imela Rusija. 13. marca 1912 je bila podpisana pogodba med Srbijo in Bolgarijo, ki sta si oblu-

bili pomoč, če bi kaka tuja sila poskušala zasesti del turškega ozemlja na Balkanu. Tajni dodatek k pogodbi je določal skupen nastop zoper otomansko cesarstvo in razdelitev njegovega ozemlja. Razsodnik v morebitnih sporih naj bi bil ruski car. Konec maja se je tej zvezi pridružila Grčija in naslednji mesec še Črna gora. Balkanska zveza si je za vodilo izbrala geslo »Balkan balkanskim narodom«.

Evropske velesile so vojno poskusile preprečiti, zato so od »Visoke porte« (Porta ali Visoka porta: vlada turških sultanov v Carigradu) zahtevale avtonomno, civilno administracijo v makedonskih in albanskih provincah, balkanske države pa začele svariti pred prenapetostjo. Avstrija in Rusija sta jim sporočili, da velesile obsojajo vsako vojno in ne bodo dovolile ozemeljskih sprememb na Balkanu. Svarilo velesil je prišlo prepozno. Konec septembra so balkanske zaveznice in Turčija izvedle mobilizacijo. 8. oktobra je Črna gora, najmanjša slovanska država na balkanskem polotoku, stopila v vojno s Turčijo. »Nemški listi so povzdignili svoj svarilni glas, karikaturisti so imeli mnogo hvaležnih snovi,« se je spominjal Ivan Lah.⁵ Ostale zaveznice niso hotele zaostajati. Ker jih obljube »Visoke porte« o reformah niso zadovoljile, so se deset dni pozneje pridružile Črni gori v boju proti bolniku ob Bosporju, ki so ga nedavno načeli tudi nemiri v Albaniji in poraz v vojni z Italijo za Tripolis v letih 1911–1912.

Zloglasno evropsko skladišče smodnika na Balkanu se je leta 1912 znova vnelo. »Balkanske države so se izmuznile vodstvu Evrope ter vzele svojo usodo same v roke. Vsem so že davno predsedala brezplodna posvetovanja in prazne obljube reform,« je nadaljeval Silvo Kranjec, ki je v pregledu evropskega 19. stoletja, časovno zamejenega »med Napoleonom in Leninom«, veliko pozornost posvetil tudi dogodkom na Balkanu. »Neposlušnost Balkancev evropskih diplomatov ni dosti razburila, ker so bili prepričani, da bo zmagala Turčija ali pa bo ostal boj neodločen, tako da bodo kmalu imeli priliko za posredovanje. V tem mnenju so jih potrjevale izkušnje zadnjih vojn in pa delovanje nemških vojaških inštruktorjev v Turčiji. Tudi je Turčija sedaj brž sklenila z Italijo mir in bila nasproti zavezniškom v precejšnji premoči. Toda turška armada je bila oslABLJENA od strankarskih bojev in je veli-

² Josip Vošnjak, »Južnoslovanski spomini«, Spomini, Ljubljana 1982, str. 512.

³ Silvo Kranjec, »Jugoslovansko vprašanje stopa v ospredje«, Kako smo se zedinili, Celje 1928, str. 25–26.

⁴ Josip Vošnjak, »Južnoslovanski spomini«, Spomini, Ljubljana 1982, str. 511–512.

⁵ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 55.

kokrat trpela pomanjkanje živeža in streliva, kajti pristno turške zanikrnosti in korupcije nekaj ducatov nemških oficirjev ni moglo odpraviti. Nasprotno se je pa sijajno izkazal vsestranski napredek krščanskih držav, zlasti Srbije in Bolgarije, ki sta nosili glavno breme te vojne.» Prva srbska armada je pod poveljstvom prestolonaslednika Aleksandra že 23. in 24. oktobra premagala glavno turško vojsko pri Kumanovem in nato brez bojov zasedla Skopje. Ostale srbske čete so zasedle Novopazarski sandžak, Kosovo in Metohijo, kjer so se sešle s Črnogorci. Turki so se jim odločneje postavili v bran šele nad Prilepom in v okolici Bitolja, ki so ga Srbi po hudih bojih novembra zasedli. Hkrati so srbske čete po napornem pohodu skozi Albanijo dosegle jadransko obalo. Bolgari so svojo vojsko razdelili v dve glavni armadi. Prva je prekorabila težko prehodno Strandžo in premagala Turke pri Kirkklareliju (Lozengradu), druga pa je obšla Odrin, nakar sta se pri Ljule Burgasu obe armadi vrgli na Turke, ki so se v neredu umaknili do Čataldže, vrste trdnjav, ki so jih postavili po 1878 in so zapirale dohod do Carigrada. Grška vojska je pod poveljstvom prestolonaslednika Konstantina osvojila južno Makedonijo in vkorakala v Solun, njena mornarica je brez težav zasedla otoke. Kreta je proglasila zedinjenje z Grčijo. Bolgari so oblegali utrjeni Odrin, Grki Janino in Črnogorci Skadar, vendar so zavezniki v dobrem mescu dni vojne cilje v glavnem dosegli. *»Presenečena Evropa je morala sedaj pustiti svoj 'status quo' in se sprijazniti z geslom zaveznikov, da 'pripadaj Balkan balkanskim narodom'. To je storila tudi Nemčija, medtem ko je začela Avstro-Ogrska užaljena rožljati z orožjem,*» poudarja Silvo Kranjec. Prestolonaslednik Franc Ferdinand in načelnik generalnega štaba Conrada von Hötendorfa sta si prizadevala pridobiti cesarja Franca Jožefa za vojno. Avstro-Ogrska je našla zaveznika v Italiji, ki prav tako ni bila zadovoljna z zasedbo albanskih pristanišč, medtem ko so bile antantne sile Rusija, Anglija in Francija pripravljene podpirati Srbijo. Ker se je Nemčija, poleg Avstro-Ogrske in Italije tretja članica Trozvez, odločila nuditi podporo samo v primeru, če bi bila monarhija napadena, so na Dunaju morali pristati na mirovno konferenco, a pod pogojem, da ne bo govora o širitvi Srbije do morja. Konferenca poslanikov velesil se je začela sredi decembra v Londonu, kjer so že potekala pogajanja med Turčijo in balkanskimi državami, ki so 3. decembra sklenile dvomesečno premirje. Edino Grčija je še hotela s svojo mornarico preprečiti prevoz turških čet iz Azije. Na konferenci je

bilo najbolj sporno vprašanje Odrina, nekdanjega sedeža turških sultanov v Trakiji, ki ga Turki niso hoteli izročiti kljub kolektivni noti evropskih velesil. Ko je Enver-bej, popularni junak iz tripolitanskih bojov, vrgel turško vladu, se je vojna znova začela. Grki so čez dober mesec zavzeli Janino, konec marca se je združeni bolgarski in srbski vojski vdal Odrin, mesec dni kasneje so Črnogorci osvojili Skadar, ki ga je branil Essad-Paša. Turki so bili uspešni pri Čataldži, zato je znova prišlo do pogajanj. Šele na odločen pritisk velesil je bil 30. maja podpisan mir. Turki so odstopili Kreto, na kopnem pa vse ozemlje, ki sega od Enosa ob ustju Marice do Midlje ob Črnem morju. Odločitev glede Albanije in egejskih otokov je bila prepuščena velesilam, balkanske države naj bi si same razdelile pridobljena ozemlja.⁶

Spopadi na Balkanu so pozornost evropske javnosti ponovno usmerili proti vzhodu. *»Zmage balkanskih držav so na mah potisnile jugoslovanski problem v ospredje evropskega zanimanja. Evropa se je pravzaprav šele zavedela, da ta problem res eksistira. Oznanili so ga svetu srbski in bolgarski topovi. Žalostno je, da je bilo tega oznanjenja treba. Mi Slovenci se odkritosrčno veselimo ob sijajnem razmahu svojih južnih bratov. Ali to veselje nam greni misel, da so ob tem razmahu tekle cele reke mlade, sočne krvi.*»⁷ Z osmanskim cesarstvom so se vojskovale balkanske krščanske države, Turki pa so bili v slovenskih očeh tradicionalni sovražniki, zato je bil boj balkanskih sorojakov proti turškemu polmeseču na Slovenskem sprejet z veliko naklonjenostjo. Okrepila se je zavest o povezanosti slovenske narodne usode z usodo Srbije, Črne gore in Bolgarije, saj so bile te tri jugoslovanske države *»meso našega mesa, kri naše krvi.*»⁸ Zmage balkanskih držav so postale tudi zmage večine Slovencev. *»Tudi v Sloveniji je velik del ljudstva navdušeno občutil zmagoslavje slovanskega orožja. Ni potrebno posebej poudarjati, da je bila mladina vsa goreča za srbske in črnogorske brate,*» se je spominjal Evgen Lovšin (1895–1987), eden ustanoviteljev in voditeljev projugoslovanske revolucionarne organizacije Preporod.⁹ Slovenci so se zavedli, da niso – če prisluh-

⁶ Vse po: Silvo Kranjec, *»Pred novim viharjem / Balkanski vojni«, Med Napoleonom in Leninom: Sto let Evrope (1814–1914),* Ljubljana 1937, str. 352–357.

⁷ Ivan Cankar, *»Slovenci in Jugoslovanci«, Izbrana dela X,* Ljubljana 1959, str. 391.

⁸ Po: *»Slovenci in Slovenke!«, Dan, 1912/298.*

⁹ Eugen Lovšin, *»Spomini na preporodovska leta«, Preporodovci proti Avstriji, Ljubljana 1970, str. 125.*

nemo besedam Ivana Cankarja (1876–1918) na znamenitem predavanju 12. aprila 1913 v ljubljanskem Mestnem domu – samo Slovenci, še manj pa samo Avstrijci, »temveč ud velike družine, ki stanuje od Julijskih Alp do Egejskega morja. Ko je počil na Balkanu prvi strel, se je oglasil njegov odmev v naši najzadnji zakotni vasi. Ljudje, ki se svoj živi dan niso brigali za politiko, so s sočutečim srcem, ne samo z zanimanjem gledali na to veliko dramo. In v nas vseh se je zbudilo nekaj, kar je zelo podobno hrepenenju jetnika. Vzbudilo pa se je v nas še nekaj drugega, vse bolj pomembnega in dragocenega – iskra tiste moči, samozvesti in sile življenja, ki se je bila razmahnila na jugu, je planila tudi na slovenska tla. Slabič je videl, da je brat močan, in začel je zaupati vase in v svojo prihodnost.«¹⁰

Povsod so proslavljali zmage balkanskih zaveznikov, v Ljubljani je bil ustanovljen odbor za nabiranje darov v korist Rdečega križa balkanskih držav, v Srbijo, ki jo je »bosenska kriza« leta 1908 povzdignila v »južnoslovanski Piemont«, so se podali slovenski zdravniki. »Zmage balkanskih armad so vzbudile po vseh slovanskih krajih velikansko navdušenje. Tudi v Sloveniji je vsepovsod odmevalo zmagoslavje. 'Šumi Morica', 'Onamo, onamo', 'Šta čutiš' se je razlegalo v vseh družbah; 'Balkanski rdeči križ' je zbiral darove, slovenski zdravniki so hiteli na pomoč ranjencem, časopisje je pelo slavospeve slovanskemu orožju. Zato pa je nemško in madžarsko časopisje dvignilo glas proti velesrbski nevarnosti.«¹¹

Slovenska javnost je z velikim zanimanjem spremljala vojne dogodke na Balkanu, o katerih so obširno pisali vsi tedanji časniki. »Vse slovensko časopisje, izvzemši socialistično, je entuzijastično pozdravilo ta energični korak balkanskih Slovanov. /.../ Časopisje je obširno poročalo o poteku bojev, objavljalo informativne članke o bojujočih se narodih in državah ter razpravljalo o naraščajoči aktualnosti jugoslovanskega vprašanja,« piše Fran Erjavec.¹² Balkanske kraje in dogodke so prikazovale npr. tudi fotografije in ilustracije v Slovenskem ilustrovanem tedniku (1911–1914), ki ga je tiskala Učiteljska tiskarna.

Pri Učiteljski tiskarni je izhajal tudi dnevnik Dan (1912–1914), ki je objavljaval karikature, posvečene vojni na Balkanu.

Dan je nastal kot nadomestilo za dnevnik Jutro (1910–1912), »izrazito srbofilski list, ki je imel namen, razkrivati jugoslovensko vprašanje v pravi luči.«¹³ Jutro je ustanovil časnikar Milan Plut (1881–1925), dopisnik Slovenskega naroda iz Beograda, sodelavec raznih srbskih listov in slovenski zaupnik leta 1908 v Srbiji ustanovljene Narodne odbrane.¹⁴ Jutro je po prvih uspehih kmalu začelo hirati. Leta 1912 je Milan Plut uredništvo preselil v Trst.

Učiteljska tiskarna, še bolj pa vlada in domači katoliški in delno liberalni krogi, so bili zadovoljni, ker so se znebili srbofilskega Jutra, ki se je leta 1912 v Trstu neuspešno borilo za svoje preživetje. Odbor Učiteljske tiskarne je za nov dnevnik Dan določil striktna pravila: posveti naj se domači politiki, lahko je celo delno projugoslovanski, vendar pa naj se odreče »srbijadam« - »List naj bo poljuden, zabaven, nadstrankarski, ne protivladen, a strogo naroden in splošno zanimiv...«¹⁵ Toda Jutrova projugoslovanska usmeritev je našla med tistimi bralci, na katere se je obračal Dan, številne prijatelje, zato je novoustanovljeni list sprva le živoraril. Na pomoč so poklicali nekdanjega sodelavca Jutra dr. Ivana Laha (1881–1938), kot se je sam označil, »masarykovca, panslavista, srbofila, svobodomisleca, človeka, ki si je upal javno nastopiti proti dr. Šušteršiču«,¹⁶ ki je uredništvo Jutra zapustil že jeseni leta 1911. Ivan Lah, ki je spomladi 1912 postal prvo novinarsko pero in uredniška moč pri Dnevu, je v Knjigi spominov iz leta 1925 in v članku »Radikalno novinstvo pred vojno« v reviji Življenje in svet (1927–1939) ohranil vrsto pričevanj o uspehih in najbolj razburljivih dogodkih, ki so spremljali izdajanje časnika.¹⁷

¹³ Ivan Lah, »Križa jugoslovenstva«, V borbi za Jugoslavijo, Ljubljana 1928, str. 101.

¹⁴ Po: Ivan Lah, »Radikalno novinstvo pred vojno«, Življenje in svet, 1937/11, str. 168–169, in Eugen Lovštin, »Spomini na preporodovska leta«, Preporodovci proti Avstriji, Ljubljana 1970, str. 129–131.

¹⁵ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 52.

¹⁶ Po: Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 48.

¹⁷ »Ko je Jutro prenehalo, se je zdelo, da Ljubljana ne more biti več brez jutranjega lista. Pa tudi domača politika se je razvijala tako, da je neka skupina t. zv. mladinov smatrala za potrebno, da ima svoje glasilo. Pa o tem bo pisala politična zgodovina. Tako je začel v začetku l. 1912 izhajati 'Dan'. Redakcijo so sestavljali gospodje

¹⁰ Ivan Cankar, »Slovenci in Jugoslovanci«, Izbrana dela X, Ljubljana 1959, str. 392–393.

¹¹ Ivan Lah, »Balkanska vojna«, V borbi za Jugoslavijo, Ljubljana 1928, str. 113.

¹² Po: Fran Erjavec, »Zmaga katoliškega gibanja / Slovenska politika od l. 1907. do prevrata«, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 203.

Dnevnik, ki je bil po Lahovih besedah »nekako glasilo mlajše generacije, ki se je iz narodnoradikalnih društev vrnila v domovino«,¹⁸ se je kmalu razcvetel in znova ubral enako smer kot Jutro. Dan se je ponašal z oznako »ultraradikalen« in je pod Lahovim uredništvom od prve do zadnje strani izpričeval svojo protiklerikalno in projugoslovansko, velikosrbsko usmeritev ter bil naklonjen novoilirstvu in preporodovstvu. Lah omenja, da so Dan domači nasprotniki pogosto ovajali policiji zaradi srbofilstva, zato so si konfiskacije sledile ena za drugo. Uredništvo prosrbskega Dneva so sestavljali trije uredniki: dr. Ivan Lah, Stanko Svetina (1888–1919), ki je skrbel za dnevna poročila, in dr. Rudolf Krivic (1887–?), ki se je posvetil zunanji politiki.¹⁹ Vsak urednik ali dopisnik je sodeloval pri vseh rubrikah. List je našel veliko bralcev tudi med delavstvom v Trstu. V Tržaški rubriki sta sodelovala Karel Širok (1889–1942) in Stano Kosovel (1895–1976), glavni tržaški sodelavec je bil Anton Brandner (1891–1983). V Mariboru je Dan glavnega sodelavca dobil v Ivanu Skvarču, v Gorici v Ivanu Podržaju. Najboljši feljtonist je bil France Štajer (1890–1915), z Dnevom je sodeloval tudi Vladimir Levstik (1886–1957).²⁰ Za pregled balkanske politike je pri Dnevu skrbel Milan Plut – »Roženkavkin Miha«, kot so ga imenovali nasprotniki,

mladini. Bilo jih je menda okoli dvajset po številu. Misli-li so, da bodo sami urejali list. A med njimi je bil edini A. Ribnikar, ki je imel prakso v žurnalistiki. Zato ni čudno, da je začel list hirati, kajti urednikov je bilo zmerom manj. Nazadnje je stala 'Učiteljska tiskarna' pred vprašanjem, ali naj list ustavi, ali začne na novi podlagi. Tako sem se l. 1912. vrnil iz Gradca v Ljubljano in prevzel 'Dan', ki je bil na robu propada. Dve poti sta bili mogoči, ali list ponižati v revolverski žurnal, ali ga dvigniti v resen nadstrankarski list, s kritičnim motrenjem našega javnega političnega življenja.

Razmere so bile moreče. Tiskarna je obupavala pod pezo dolgov. Zanimanje za politiko in novine je padalo. Gospodarska kriza je morila podeželje. Mesta so postajala brezbrizna. Vse je popuščalo v borbenosti za t. zv. napredne ideale. V to morečo tišino so v oktobru zagrmeli balkanski topovi. Bili so veliko presenečenje za nas in za ves svet. Ne le presenečenje – tudi odrešenje! Mladina je dvignila glavo in s 'Preporodom' napovedala novo dobo našega narodnega boja. Mesta so začutila nov utrip nacionalne zavesti, množice so se zganile, kmet je pozdravljal balkanske zmage. Novo življenje je zaplapolalo po zamrlih žilah slovenske zemlje: narod je zaslučil prva znamenja velikega odrešenja in osvobodjenja.

Tudi v uredništvu je zavelo novo življenje. Od vseh strani so se oglašali sodelavci in sobojevniki. Že pozabljeni borci polpreteklih časov so pošiljali pozdrave. Vzbudile so se velike nade, ki jih je poznala doba sedemdesetih let. Da, v dušočem ozračju domačega duhamornega boja smo postali maloverni. Nismo bili več zmožni visokih misli in velikih ciljev. Zdaj se je zasvitalo ...

»ki se je naivno sprehajal s srbsko šajkačo vsak dan na vrtu svojega stanovanja pod Rožnikom in nagajal detektivom«. ²¹ Iz Beograda sta dopise pošiljala Radešček in V. J. Jelenec. Dan je imel svoje dopisnike tudi na Cetinju in v Solunu.

Dejansko so se pri Dnevu pomešali med seboj različni interesi: narodni, projugoslovanski, srbofilski, protiklerikalni, mladoliberalni, nadstrankarski... Dan so sprva vodili in pisali mlado-liberalci z Adolfom Ribnikarjem na čelu. Podobno kot Jutro je mlado krilo liberalne stranke tudi Dan uporabljalo za boj proti staremu krilu v liberalni stranki in proti katoliški stranki. Učiteljska tiskarna je npr. naročila izrabljanje raznih afer za besno »farško gonjo«, ki so se je ji upirali celo uredniki. Po Lahovem prevzemu uredništva jeseni 1912 je prišlo do preloma z mladoliberalci. Dan naj bi odslej napadal liberalce prav tako kot katoliški tabor.²² »Glavni urednik lista dr. Ivan Lah je namreč v svojem idealizmu hotel posvečati glavno pažnjo jugoslovanski propagandi, toda lastnikom lista se je zdela ta nevarna,« je zapisal Fran Erjavac. »Zaradi tega je prišlo tudi ponovno do hudih konfliktov med uredništvom in lastništvom. Ker dr. Lah ni prenehal s svojo iredentistično pisavo, je izjavila učiteljska organizacija dne 14. februarja l. 1914. v 'Učit. Tovari-

Ni bilo več treba bodrilnih besed in vzpodbujajočih gesel. Narod je sam pisal svoj list. T. zv. javno mnenje je postalo silnejše od njih, ki so ga hoteli delati. Kdor bi se skušal postaviti proti njemu, bi ga podrl. Zato je bila radost delati v teh časih. Od takrat je 25 let. Četrto stoletja! Kakšne izpremembe!

Kot šef nisem bil, kakor bi bil moral biti. Nisem mogel dati popolne svobode svojim sodelavcem, ker je sam nisem imel. Ne smemo pozabiti, da je bil 'Dan' last 'Učiteljske Tiskarne', in učiteljska organizacija je morala varovati svoj videz zvestobe in vdanosti do avstrijske državne misli. Tudi honorarjev niso prejeli, kakor so zaslužili, ker ni bilo kreditov na razpolago. A vsi so delali vztrajno in marljivo brez ozira na vse nadloge in težave, ker so se zavedali, da služijo ideji. Tako smo se borili preko vseh zadreg in zaprek in čim bliže je bilo leto odrešenja, tem bolj je vsa naša zemlja odmevala v eni sami misli, ki je iskala potrdila svoji veri v tiskani črki, čeprav je bila ta črka zastrta, kajti na dnu odločilne besede se je skrivala veleizdaja« (Ivan Lah, »Radikalno novinstvo pred vojno«, *Življenje in svet*, 1937/11, str. 172–173).

¹⁸ Ivan Lah, *Knjižga spominov*, Ljubljana 1925, str. 51.

¹⁹ Po: Ivan Lah, »Radikalno novinstvo pred vojno«, *Življenje in svet*, 1937/11, str. 173–174.

²⁰ Prav tam, str. 174–176.

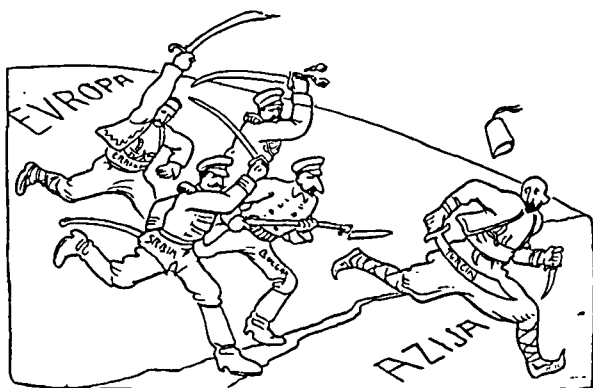
²¹ Po: Stano Kosovel, »Novinarski začetnik pred 24 leti«, *Življenje in svet*, 1937/11, str. 179.

²² Po: Fran Erjavac, »Slovenska politika od l. 1907 do prevrata«, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928, str. 193 in 209.

šu', da 'Dan' ni njeno glasilo in da sploh nima z njim nobenih stikov.«²³

Dan se je postavil na stran južnoslovanskih bratov in s tem zavzel enako stališče kot nekdanje Jutro. Znova so postale dovoljene »srbijade«, saj so nenazadnje tako želeli Dnevovi bralci in naročniki.²⁴ Dan je podrobno poročal o aktualnih dogodkih na Balkanu, katerim je posvetil tudi redne podlistke »Vojna na Balkanu«, »Balkanska vojna«, »Vojna«, »Pismo iz Belgrada« idr. Poročevalec Dneva med 1. balkansko vojno je bil Milan Plut.

Političnim ciljem skrajno liberalnega Dneva in njegovim propagandnim vojnām je služila tudi množica karikatur, ki so se v časniku pojavile februarja 1912 – v drugem mesecu izhajanja. Zlasti pogoste so kmalu postale karikature, posvečene balkanskim dogodkom. V letih 1912–1914 se jih je zvrstilo okrog 200, kar predstavlja velik delež vseh karikatur v Dnevu. Dan in Jutro sta bila prva slovenska časnika, ki sta objavljala tudi karikature.

Eden stalnih karikaturistov Dneva, Maksim Gaspari (1883–1980), ki je sicer bolj znan kot slikar in ilustrator motivov iz kmečkega življenja, je npr. za 286. št. Dneva, ki je izšla pet dni po izbruhu vojne na Balkanu, narisal »Črnogorca«, »Srbi-na«, »Bolgara« in »Grka«, ki podijo »Turčina« preko evropskih meja nazaj v Azijo. Karikaturu spremlja »Pesem od vojske«, ki jo je »zložil klub veteranov«. Odlomek iz pesmice se glasi: »Črnogorec je junak, / on dal je prvi bojni znak: / on vaju je na boje - / pozna junake svoje. /.../ To drugim je užgalo kri / na Turka so junaško šli - /

že združene njih trope / pode ga iz Evrope.« Na to se redno vrstijo karikature na temo vojne in nemirnega političnega položaja na Balkanu, ki jih poleg Gasparija začnejo risati tudi drugi karikaturisti (zelo pogosto se pojavlja signatura »JS«). V 287. št. je Dan objavil tudi zemljevid Balkana. Zemljevid Balkana je visel tudi pred Učiteljsko tiskarno na Frančiškanski ulici 8 v Ljubljani, tako da so Dnevovi bralci lahko zasledovali »vse bitke in premikanje armad, kar bo na zemljevidu vsaki dan označeno z zastavicami.«²⁵

Mnoge karikature skrivajo posrečene likovne metafore in pronicljive analize tedanjega političnega položaja. Karikatura »Londonska mirovna konferenca« v št. 369 npr. razkriva nezmožnost tako ali drugače vpletenih evropskih držav, da bi z diplomatskimi sredstvi rešile vojno na Balkanu. »Če enkrat ti možje / se iz spanja prebude - / Evropa vsa veselo vest / o miru naj izve,« modruje golob miru v odlomku iz spremljajoče pesmice. Gaspari je narisal 11 za diplomatsko mizo spečih diplomatov, nad katerimi se zaman spretelava golob miru z oljčno vejico v kljunu. »V karikaturah, pesmih in dvotipih smo se norčevali iz evropskih in avstrijskih diplomatov, ki so stali pred težko nalogo, kako bi rešili pred rastočo balkansko silo Turčijo, Albanijo in – sebe,« se je spominjal Ivan Lah.²⁶ »Naš program je bil: revolucionarno jugoslovanstvo, zato smo se posmehovali avstrijski politiki in diplomaciji, kajti vedeli smo, da je nezmožen, kdor je smešen. Treba je bilo ubiti v našem narodu staro sveto spoštovanje do Dunaja in vzbuditi dvom in nezaupanje do vsega, kar je prihajalo od tam. Hvala Bogu, da so nam politiki in diplomati dali mnogo prilike, da smo mogli vršiti svoj program. Ni dvoma, da so hoteli rešiti 'prestiz' države in njen ugled, toda nam so bili ravno v tej resni pozi tako smešni, da je bil vsak njihov uspeh za nas 'polomija' in nasprotno: njih polomija je bil uspeh za nas. Naše delo je uspešno naredovalo in nas je veselilo, ko smo čutili, da čimdalje bolj prodiramo v široke mase.«²⁷

Na karikaturi »Angel miru želi Evropi srečno novo leto« v 366. št., prvi številki Dneva za leto 1913, je bil predstavljen angel miru z zavezanimi očmi, ki sedi na topu. Na karikaturi »Angel miru poje slavospev miroljubni Evropi« v št. 422 je na-

²³ Fran Erjavec, »Slovenska politika od l. 1907 do prevrata«, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 216–217.

²⁴ Po: Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 15.

²⁵ Po: Dan, 1912/284.

²⁶ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 59.

²⁷ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 64–65.

Angel miru poje slavospev miroljubni Evropi.

mesto angela miru narisana suhljata pevka s palmovo vejico, ki sedi na rezilu noža. Karikatura »Zemeljska os« oziroma »Evropa ob času svetovne vojne« prikazuje zemeljski globus, nasajen na novo os – puško. Na karikaturi »Turek in evropski mir« v 386. št. je neznani karikaturist »mir« predstavil s sodom smodnika, ki ga lahko vžge vsaka iskra...

V št. 426 je Dan karikaturam na naslovnici pridružil še »Tedensko kroniko«, ki se je začela redno pojavljati na tretji strani ponedeljkovih števil. Pregled važnih dogodkov preteklega tedna, med katerimi so seveda prevladovali novice z Balkana, je bil napisan v verzih in opremljen s karikaturami (št. 433, 440, 447, 453, 460, 467, 481 in 508).

Zaradi velikega zanimanja za vojno na Balkanu so se pri Dnevu, podobno kot 35 let poprej časnikar, dramatik, pripovednik in satirik, urednik satiričnega lista Brencelj (1869–1875; 1877–1886) Jakob Alešovec (1842–1901), odločili izdati posebno brošuro, posvečeno balkanskim dogodkom. Knjižica Balkanska vojna v karikaturah in pesmih je izšla 12. aprila 1913 kot priloga 464. št. Dneva. Naprodaj je bila za 20 vinarjev, naročniki Dneva pa so jo dobili zastonj. V brošuri je bil na 72 straneh poleg 80 karikatur, ki so se več ali manj že pojavile v Dnevu, objavljen tudi pregled najpomembnejših vojnih dosežkov štirih balkanskih protiturških zaveznikov, pesem Antona Aškerca (1856–1912) »Jek z Balkana«, vrsta priložnostnih Dnevovih pesmic in šaljiv sestavek o cenzuriranju Dneva. Ovojni list brošure je bil tiskan v dveh barvah na nekoliko tršem, obarvanem papirju.

»Že v par dneh izide 'Balkanska vojna v karikaturah'« je bralce obveščal Dan. »Cela knjiga bo obsegala zanimiv zgodovinski pregled kako so se vršili dogodki na Balkanu od dne do dne - od začetka vojne - do danes. Knjiga bo obsegala okoli 80 strani in bo bogato ilustrirana. Edina knjiga te vrste pri nas. Prodajala se bo po vseh trafikah po 20 vinarjev. Oni naročniki, ki plačajo naročnino do 1. junija dobe knjigo zastonj. Naročniki, ki imajo plačano naročnino do 1. jun. naj se priglasijo, da jim knjigo pošljemo. Kdor še ni poravnal naročnine, naj to stori čim preje in naj pripiše, da dobi 'Balkansko vojno v karikaturah' brezplačno. Vsak drug, ki želi knjigo dobiti, naj pošlje 30 vin. v znamkah. Prodajalce 'Dneva' po deželi prosimo, da nam čim preje javijo, koliko izvodov naj jim pošljemo«²⁸

Uvodnik brošure je sporočal: »Leto 1912. bo stalo z zlatimi črkami zapisano v zgodovini Evrope. To leto je prineslo s seboj

²⁸ Dan, 1913/455.

»V začetku prihodnjega tedna bodo začeli razpošiljati našo zbirko 'Balkanska vojna v karikaturah'. Kljub velikim stroškom smo določili knjigi nizko svoto 20 vin. zato, da si jo vsak lahko kupi in jo shrani za spomin. Naša želja je, da se ta knjiga razširi po vsej slovenski zemlji in da se ohrani potomcem za spomin na sedanjo balkansko vojno. Zato smo knjigi spredaj dodali kratek pregled, kako so sledili balkanski dogodki drug za drugim. Tako bo imel v rokah vsak dober pregled ob enem pa slike in pesmi, ki proslavljajo slovanske zmage in se smejejo turški mizeriji. Povedali smo že, da dobe naročniki, ki plačajo naročnino do 1. jun. knjigo zastonj, oni pa ki niso naši naročniki, naj pošljejo 30 vin. v znamkah in dobe knjigo takoj ko izide. Trgovci po deželi naj nam sporoče, koliko izvodov naj jim pošljemo« (Dan, 1913/458).

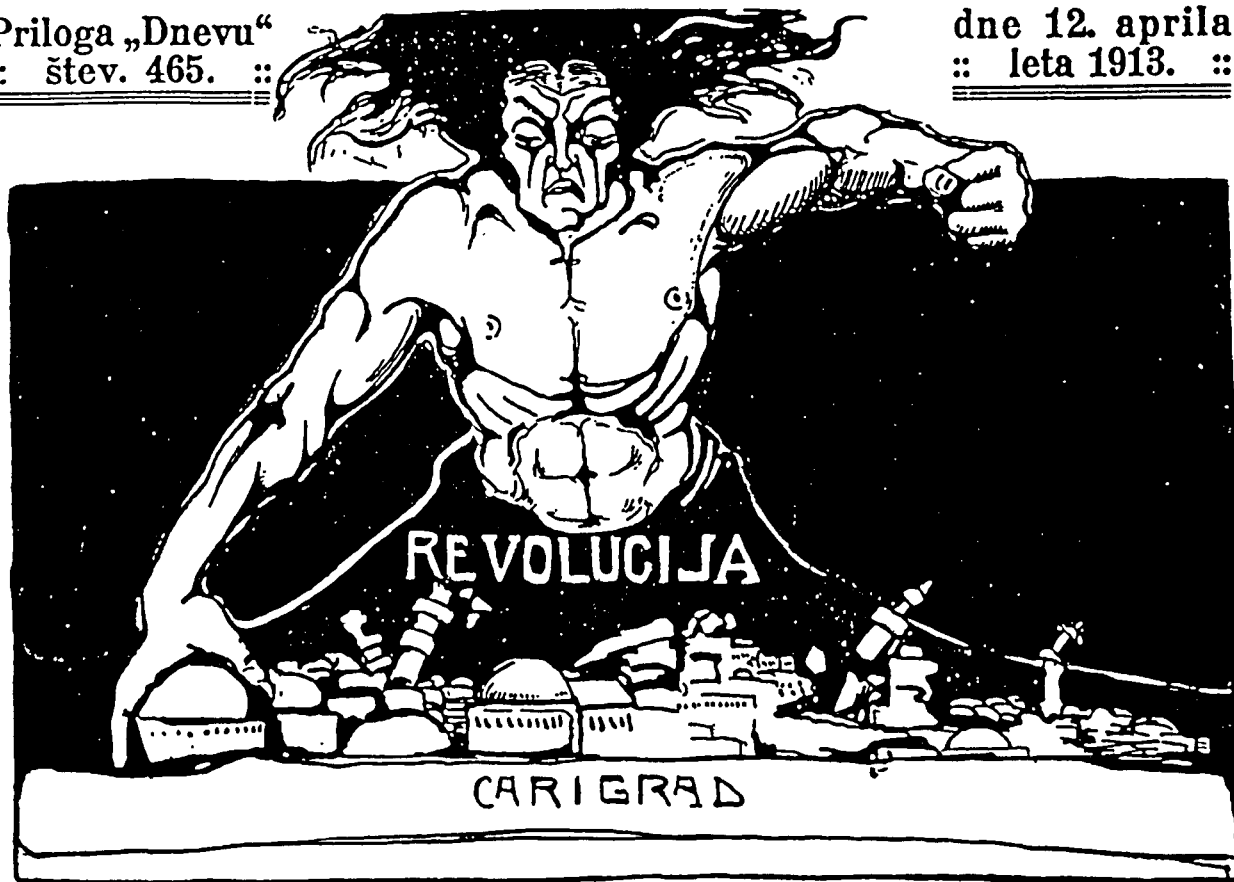
»Jutri zjutraj izide 'Balkanska vojna v karikaturah in pesmih'. Opozarjamo vse naše čitatelje, da izide 'Balkanska vojna' kot 'Priloga' sobotne številke 'Dneva'. Jutrišnja številka s Prilogo bo stala 26 vinarjev.

- Lahko rečemo, da bo 'Balkanska vojna' dar, ki se ga bo vsak razveselil. Hoteli smo ustreči svojim naročnikom in čitateljem - zato smo določili tako nizko ceno. Bogato ilustrovano delo na 70 straneh za - 20 vin. Upamo, da bodo naši znanci in prijatelji znali to vpoštevati. Naša želja je, da se 'Balkanska vojna' razširi po vsem Slovenskem in, da ostane med narodom kot spomin na veliki boj balkanskega slovanstva!

Navodila: 'Balkansko vojno v karikaturah in pesmih' dobi vsak, kdor kupi jutri 'Dan', ki bo stal s prilogo vred 26 vin. - Jutri prejmejo 'Balkansko vojno' po pošti vsi naši naročniki, ki so plačali do meseca junija naročnino. - Novi naročniki dobe knjigo zastonj, ako plačajo naročnino naprej. - 'Balkansko vojno' dobi vsak, kdor pošlje 30 vin. v znamkah. Enako dobe zastonj knjigo oni naši naročniki, ki določijo naročnino do meseca junija. Knjigo pošljemo naknadno. - Ljubljanski naročniki, ki imajo plačano naročnino do mes. junija, prosimo, da se priključijo v upravnistvu, kjer dobe prilogo brezplačno,

Priloga „Dnevu“
:: štev. 465. ::

dne 12. aprila
:: leta 1913. ::

Balkanska vojna

v karikaturah in pesmih.

Izdal „Dan“. Cena 20 vin.

:: Ljubljana 1913. ::
Založila „Učiteljska tiskarna“.

'Osvobojenje Balkana'.

Leto 1912 pa bo za vse veke pomenilo najslavnejšo dobo v življenju naših jugoslovanskih bratov, ki so se proti volji Evrope z lastno silo osvobodili 600letnega turškega jarma. Zato bo to leto pomenilo za vselej:

'Osvobojenje Jugoslovanov'.

Stem pa bo leto 1912. dobilo velikanski pomen v zgodovini slovanstva sploh, ker bo stalo, kot mejnik med dvema dobama: med suženjstvom in svobodo. Leto 1912. se je končalo z

'Zmago Slovanstva'.

Naravno je, da je imelo v tem času časopisje mnogo dela. Spoznali smo, kako malo smo poznali svoje južne brate. Zato smo takoj ob začetku vojne posvetili v njih preteklost, v zgodovino, v dobo njih stare slave in težke suženjosti - v čase njih trpljenja in bojev. Šele potem smo mogli razumeti njih velike zmage.

'Dan' je v tem oziru vestno vršil svojo dolžnost. Kdor ga je čital vsak dan, je dobil jasno sliko o velikem boju, ki se je vršil na jugu.

'Dan' je prinašal zgodovinske spomine, popise krajev - zanimiva poročila z bojišč.

'Dan' je prinašal tudi karikature, ki so v pravi luči pokazale Turke in njihove prijatelje. Bilo bi škoda, ako bi te slike ostale pozabljene, zato smo se odločili, da jih izdamo svojim čitateljem v spomin in zabavo. Čez desetletja bodo gledali naši otroci, kako se je bil boj na Balkanu.

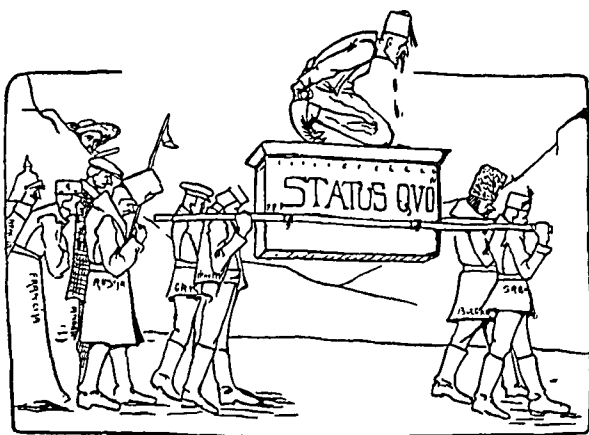
ali da to naroče raznašalcu. (Ker je priloga obsežna, je nemogoče, da bi jo raznašalci ob enem z listom jutri raznesli.) - Trafike prosimo, da se ravnajo po sledečih navodilih. Da ne bo v soboto zamude, jim pošljemo prilogo 'Balkanska vojna' že danes zvečer. - Z današnjo pošiljateljico prejmejo naslovni list, ki naj ga razobesijo na vidnem mestu. Jutri dobe obenem z listom reklamne tablice. Za prilogo dobe 10 %, - Opozarjamo, da se sme prodajati priloga po trafikah samo z listom skupaj in stane jutri skupno 26 vin. List sam se sme prodajati po navadni ceni. Kolikor bo priloga ostalo, naj jih nam pošljejo nazaj, ker se bo smela priloga pozneje prodajati sama po knjigarnah. Opozarjamo, da vsled obilnih naročil priloga lahko v par dneh poide, zato je najprimerneje, da si jo kupi vsak z jutrišnjim 'Dnevom' (Dan, 1913/464).

»Zadnji čas je izšlo na jugu in drugod mnogo zbirka raznih pesmi, slavospevov in šaljivih pesmi, v katerih se opjevajo balkanski dogodki. Zbirko slavospevov bi pri nas v sedanjem času ne mogli izdati - ker so se le malo oglasili v javnosti slavospevi. Imeli smo le par slučajev. - Ko je bila osvobodilna vojna na Balkanu leta 1876., so

Vojna sama je prinesla s seboj mnogo trpljenja in žalosti, toda to, kar so počeli razni turški prijatelji, je imelo v sebi toliko smešnega, da to za služi svoj spomin.

Za uvod podajamo pregled glavnih dogodkov na Balkanu, na to pa popis cele vojne - kakor jo je prinesel 'Dan' v slikah in pesmih. 'Dan'.²⁹

Naslovnico brošure je krasila podoba dolgola-sega, mišičastega mladeniča, nekakšnega poosebljenja strahotne »revolucije«, ki udriha po turški prestolnici Carigradu oziroma Istanbulu. Karikatura neznanega risarja je bila v 395. št. Dneva objavljena pod naslovom »Revolucija v Carigradu« obenem z istoimensko pesmico. Lahko bi se nanašala tudi na mladoturško revolucijo leta 1908, najverjetneje pa mladenič predstavlja moč balkanskih držav.

Mnoge karikature v brošuri so ilustracije pesmic, npr. karikatura »Balkanski narodi pokopujejo 'status quo'« (št. 293), na kateri personifikacije balkanskih narodov nosijo krsto z napisom

Stritar, Krilan in Gregoričič opevali trpljenje in boj jugoslovanskih bratov v pesmih, ki bodo ohranile trajno vrednost. Pozneje je A. Aškerc pel o balkanskih bojih in je prerokoval zmago. Žal, da mu ni bilo dano dočakati te lepe dneve, ko je vstala balkanska svoboda. Brez dvoma bi bil naš pesnik pozdravljal zmago svobode, ki jo je slutil tako blizu. Edini 'Dan' je v slikah in pesmih spremljal balkanske vojne - in te slike in pesmi naj se ohranijo našim potomcem za spomin. Zato smo izdali 'Balkansko vojno'. Ta knjiga je edina te vrste pri nas - in tudi drugod - doslej nimamo še nič podobnega - dasi se je zgodilo na račun Turkov mnogo šal in dovtipov. K publikacijam te vrste bomo Slovenci z lahkim srcem položili svojo 'Balkansko vojno', saj se v nji kaže naša odločna slovanska duša, ki je spremljala balkanske dogodke kot svoje. Zato je želeti, da se knjiga razširi povsod. Drugo izdajo bomo deloma spopolnili in ji dodali še par slik. Širite 'Balkansko vojno' povsod' (Dan, 1913/469).

²⁹ Balkanska vojna v karikaturah in pesmih, Ljubljana 1913, str. 1-2.

»status quo«, ki so ga na Balkanu želele ohraniti evropske velesile. Na krsti kleči premagani Turki, v pogrebni sprevedu so se razvrstili Anglež, Francoz, Rus in Avstrijec, skrit za hribečkom jih opazuje Italijan. »Dovolj ste nam gospodovali, / med seboj z nami kupčevali, / za mir evropski vam mar ni, / če Turčin kolje in mori, / vam mar ni za uboge brate, / vam za dežele je bogate: / to delal je vaš 'status quo' - / kot bilo je, tako ne bo!...« Na Gasparijevi karikaturi »Vihar na Balkanu« (št. 297) Bolgarijo, Črno goro, Grčijo in Srbijo poosebljajo nevihtni oblaki. Iz njih švigajo strele proti turškemu sultanu, ki se poskuša zaščititi z dežnikom - »Ko se bodo vsi združili, / točo bodo na te zlili - / in narasle te vode - / v Črno odneso morje.« Karikatura »Prepir dveh sultanov« (št. 315), na kateri se prerekata stari sultan Abdul Hamid (vladal je od 1876 do 1909) in sultan Mehmed (Mehmed V. Rešad (1909 do 1918)), je obudila spomin na mladoturško revolucijo 1908 in opozorila na aktualna nasprotovanja med mladoturki in staroturki. Bojevniki, ki na karikaturi »Bolgari pred carigradskimi vrati« (št. 324) junaško trka na vrata turške prestolnice, personificira Balkansko zvezo. Na karikaturi »Sultanov konec« (št. 328) sultan Mehmed, ki se je iz strahu pred Bolgari opijanal, v spremstvu haremske huriske ali hurije (deviške lepote, ki v muslimanskih nebesih razveseljuje vernike) Selime zapušča Carigrad.

»Povest o nemških stenica« (št. 333), ki je bila opremljena s primerno karikaturjo, je pripovedovala, da so se zaradi nemirov na Balkanu - »ker se je miroljubna armada umikala in je kulturni albanski narod doživel bridko preganjanje« - stenice, bolhe, uši in druga golazen napotile v Evropo. »Ker so namreč v 'Simplicissimu', v 'Musketi' in v drugih nemških listih [op. Münchenski satirični list *Simplicissimus* (1896-1967) in dunajski satirični list *Die Muskette* (1905-1941)] toliko čitale o sebi - so mislile, da v ostali Evropi ne živi njih rod in so odšle na pot. Toda kako so se začudile, ko so dobile takoj v prvih madžarskih in drugih mestih - ko so prišle čez mejo - vsa bivališča tako napolnjena - da so morale oditi naprej. Zato so šle čez nemški Gradec in Semerink proti Dunaju. Tam pa jim je prišla nasproti posebna deputacija - ki je čitala o njih pohodu v nemških listih - in jih za božjo voljo prosila, naj ne gredo na Dunaj, ker je znano, da je tam največ te vrste rodu.

'To je čudno', so se čudile balkanske stenice, me 'smo mislile, da jih tu sploh ni, ker so vedno samo o nas pisali! Kam bi sedaj?'

'Pojdite v Berlin ali v Monakovo,' so svetovale dunajske sestrice, 'tam so tudi pisali o vas'.

Procesija črnih romaric z Balkana se je razdelila in je šel vsak del svojo pot. Zraven so pele tiesto lepo pesem:

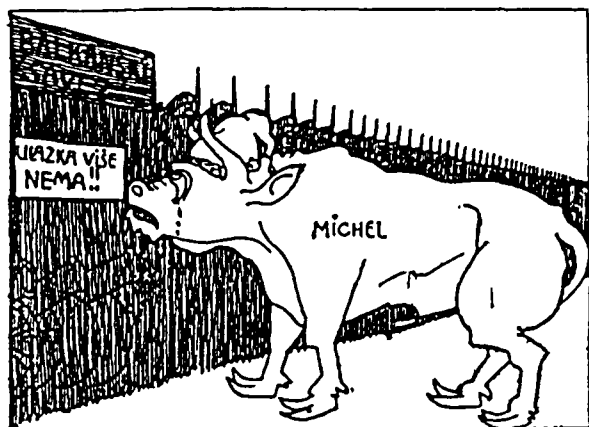
'Oj zdaj gremo, oj zdaj gremo, nazaj nas več ne bo...'

»... umetniško tako uglednemu listu, kakor je 'Simplizissimus', hodijo same uši in stenice po glavi, kadar je treba pisati o Jugoslovanih,« je v knjigi o jugoslovanskem vprašanju leta 1912 zapisal Vladimir Knaflič (1888-1943), ki je menil, da se v avstrijskem nemškem tisku zrcali »vsa z nadutostjo in lahkovernostjo pomešana nevednost nemškega špispurgarja«. Knaflič je nadaljeval: »Ne izgovarjajte se, da je to satira ali pa umetnost; to ni umetniška produktivnost, marveč buržoazna borniranost. In kakor cenim v drugih ozirih može krog 'Simplizissima' in drugih podobnih žurnalov, jim očitam zaradi njihovega postopanja napram nam pristranost in zlobnost.

Tu je treba tudi omeniti Maksimilijana Hardena [op. nemški igravec in časnikar Maximilian Harden (1861-1927), mr. izdajatelj tednika *Die Zukunft* (1892-1922) in kulturni kritik], tega tipičnega predstavnika buržoazne nemške žurnalje, to čudno mešanico usiljivosti, reakcionarstva in liberalizma. Ta mož, ki je bil baje prijatelj Bismarckov (pokojnik se proti tejskrunitvi itak ne more več braniti in sodobna Nemčija vendar ne čuti več te skrunitve), nima za narode na Balkanu, ki daleč presegaajo oni del nemške buržoazije, ki se s to vrsto žurnalje identificira, drugih besed nego 'Lausvölker' in podobno. Naj se šteje nemškemu narodu v dobro, da je vendar neka manjšina balkanskim narodom pravična, čeprav je 90 % naroda v vrstah žurnalje ali pa nji sorodne diplomacije. /.../

Toda žurnalja ne upošteva 5 do 7-stoletnega suženjstva pod turškim jarmom, na spominja se velikanske borbe nemškega naroda proti Napoleonu I., marveč svojo lastno zgodovino in lastno preteklost, koje sledovi se še poznajo v sedanjosti, zasmehuje v osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov. Vse stenice, ki so polnile v zadnjih letih predale turkofilnega časopisja v srednji Evropi, so izraz dalekosežnega posteničenja žalostnega meščanstva, ki se je nekoč osvobodilo zato, da sedaj zaslužnjuje druge. Simplizissime stenice in Hardenove uši so vredne sodobnice poljskega razlastilnega zakona.«³⁰

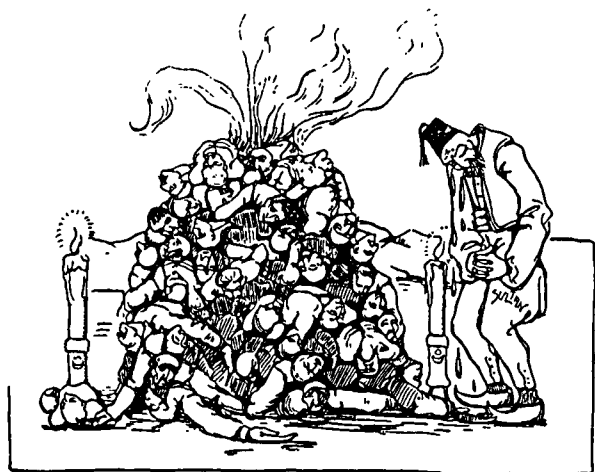
Nemški vol pred Balkanom.

Karikatura »Nemci pred Balkanom« (št. 311) je delo Frana (Franceta) Podrekarja (1887–1964), po zaslugi sodelovanja z Dnevom v tem času enega najbolj zaposlenih slovenskih karikaturistov. Nemški bik Mihel (namig na figuro nemškega Michela, ki na karikaturah od srede 19. stoletja predstavlja tipičnega Nemca) grozeče gleda proti vhodu v Balkanski savez, napis na vratih sporoča: »Ulazka više nema!!«. Tudi Gasparijeva karikatura »Turški kragulj in balkanski sokol« (št.

378 in 391) obe sprti strani prikazuje s pomočjo preprostih personifikacij: kragulja za Turčijo in sokola za Balkansko zvezo.

Na turška grozodejstva je opozarjala Gasparijeva karikatura »Edina zmaga Turkov, ki so jo dosegli v neki srbski vasi, predno je tja dospela srbska osvobodilna vojska« (št. 305) s Turki, ki morijo otroke in žene. Na karikaturi »Sultanova molitev« (št. 357) Sultan moli pred kupom turških trupel: »Alah, Alah, / potolaži me v tej boli!... / Kamor gledam / naokoli / vsepovsod / po bojnem polji / Turkov trope - / ki ne ustanejo nikoli ...«

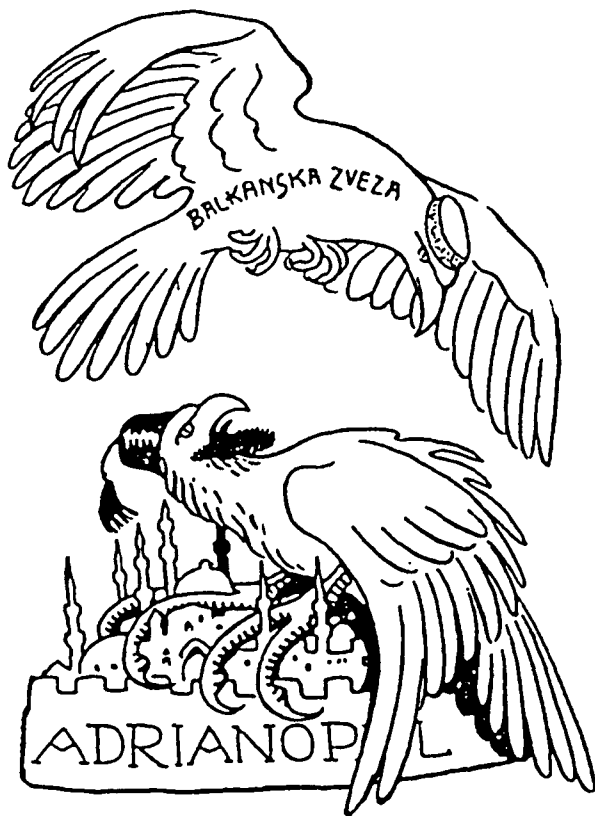

Sultanova molitev.

Na Gasparijevi karikaturi »Balkanska boginja osvete nad Skadrom in Odrinom« (št. 406) boginjo maščevanja, t.j. »srbsko-bulgarsko vojsko«, predstavlja do zob oboroženi bojevniki, ki bo pravkar prerezal pajčevinasto nit, na kateri visita Skadar in Odrin - mesti bosta padli.

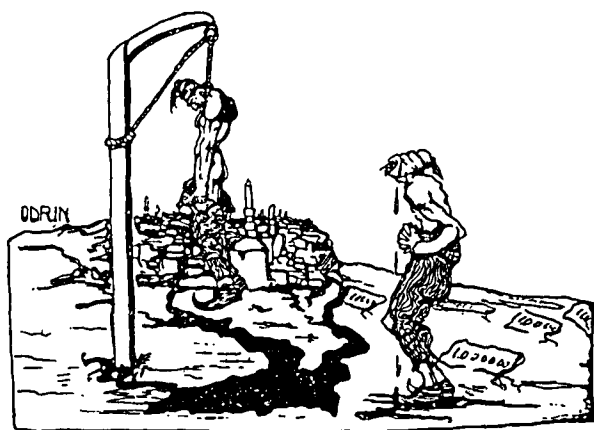
Na nenaslovljeni Gasparijevi karikaturi angel predstavnikom evropskih velesil prepoveduje vstop na Balkan: »Dajte mir, gospodje, ako hočete, da bo mir med vami. Moj glas je: Balkan balkanskim narodom!« (št. 316). Vendar (ne)vmešavanje velesil nikakor ni bil pogoj za mir na Balkanu, kar je nazorno prikazala karikatura »Spor med balkanskimi bojevniki«, ki je bila objavljena v sklopu rubrike »Tedenska kronika« (št. 447).

Na karikaturi »Albanec in velesile« (št. 420) je Gaspari narisal velikanskega albanskega bojevnika, ki je razpotegnil svoje telo preko Skadra, Peči, Prizrena in Ohrida. Pesmica razkriva, da ima vsaka izmed velesil z Albanijo svoje načrte. Rus: »Dovolj je vojske in krvi - / če ta junak tu obsedi - / grmel topov in pušk bo grom: / Balkan balkanskim narodom!«

³⁰ Vladimír Knaflíč, *Jugoslovansko uprašanje / Politična razmišljanja o priliki balkanske vojne*, Ljubljana 1912, str. 82–83.

Zdravniški nasvet Turku na Gasparijevi karikaturi »Turški bolnik in nemški zdravnik« (št. 451) se je glasil, da mu lahko pomaga le še par milijonov nemških pilul. Karikatura »Turški konkurz« (št. 438) prikazuje Turka, ki razprodaja svoje ozemlje, najprej Avstriji Bosno, nato Italijanom Tripolis, Grkom Kreto. »Mesta, trdnjave, džamije, minarete, preproge, prestole, mošeje, tapete.« – »Vse po najnižjih cenah. Samo mir nam dajte!!«

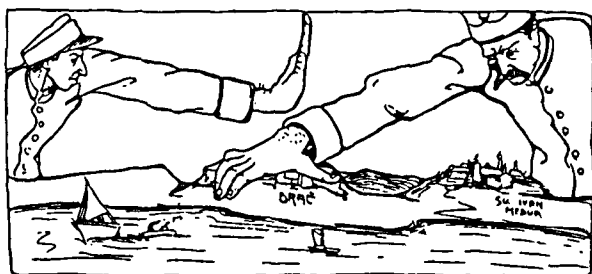
Konec komedije.

Naslov zadnje karikature oziroma »zaključne slike« v brošuri je »Konec komedije«. Karikatura, ki je bila objavljena tudi v 466. št. Dneva, prikazuje Turka, obešenega na vislice pred Odrinom.

Dan je po Jutru prevzel tudi nekaj modernih tržnih prijemov, med drugim učinkovito ulično kolportažo. Za razliko od obeh tedanjih slovenskih ljubljanskih dnevnikov, Slovenca in Slovenskega naroda, ki so ju naročniki prejeli po pošti ali preko raznašalcev, je Dan podobno kot Jutro izhajal zjutraj. Naprodaj je bil tudi v trafikah. Balkanska priloga Dneva je zaradi aktualne teme in privlačnega ter slikovitega načina njene obravnave postala velika uspešnica. V nekaj tednih so jo prodali kar v 30.000 izvodih. Za drugo izdajo pa je uredništvo hitro prejelo prek 2.000 naročil. »Vsi tisti, ki smo jim poslali Balkansko vojno na ogled, so polni hvale o tej lepi knjigi in jo toplo priporočajo tudi po drugih slovanskih deželah. Skoraj gotovo bodo tudi drugod izšle podobne zbirke in se bo pokazalo, da nismo zadnji.

Od več strani smo prejeli priznanje za 'Balkansko vojno'. Menda je edina knjiga, o kateri se sodi – da je prepoceni. Naša želja pa je, da si to knjigo vsak kupi in ohrani za spomin. Dobivamo naročila iz vseh slovenskih pokrajin in iz

najbolj oddaljenih gorskih krajev in nas le veselijo, da smo dosegli svoj namen.«³¹

Boj za Drač.
(Prepir dveh vojakov.)

Naklada bi bila še večja, če ne bi policija načrtovane druge izdaje konfiscirala. »Včeraj opoldne smo naenkrat dobili poročilo, da je drž. pravdnik 'Balkansko vojno' konfisciral in sicer po § 58. drž. zak. konfisciran je boj za Drač,« je Dan obveščal bralce.³² Na spornih straneh 54 in 55 je bila objavljena pesem »Boj za Drač / (Prepir dveh vojakov)«, v kateri se dva vojaka – najbrž gre za srbskega in avstrijskega vojaka – prepirata za albansko pristanišče Drač. Srbi so Drač zasedli 28. novembra 1912. Pesmica »Boj za Drač« in karikatura sta bili objavljeni tudi v 335. št. Dneva.

Dnevu se zaplemba ni zdela logična, saj je bila brošura dotlej že 14 dni v prodaji, med ljudi je šlo že 8.000 izvodov in nikomur ni prišlo na misel, da je v njej veleizdaja. Na račun zadnjih dogodkov na Balkanu se je vendar porodilo mnogo karikatur in dovtipov, a vsi časniki so imeli mir, šele čez 14 dni pa so v državnem pravdništvu v Ljubljani ugotovili, da bi morali brošuro »Balkanska vojna v karikaturah in pesmih« konfiscirati, je razmišljalo uredništvo Dneva, pri katerem so odstranili iz brošure tista dva nevarna, konfiscirana lista, tako da je brošura obsegala 68 strani. »Ostalo je še nekaj konfisciranih izvodov, s katerimi moremo postreči onim, ki se zglasijo te dni. Iz tega se vidi, koliko je vredno, kdor kupi pravočasno in ne zamudi prilike. Pišite hitro za 'Balkansko vojno', ker se lahko zgodi, da bo še enkrat konfiscirana.«³³ Zaplemba je seveda samo povečala zanimanje za brošuro: »Konfiskacija je vendar najboljša reklama. Za tako delo, kakor je 'Balkanska vojna', ni treba mnogo reklame, kajti za 20 vin. je težko dati kaj boljšega. To so takoj spoznali vsi in zato je bila 'Balkanska vojna' tako hitro razprodana. Odkar pa so jo konfiscirali, dobivamo čim dalje več naročil -

³¹ Dan, 1913/471.

³² Dan, 1913/483.

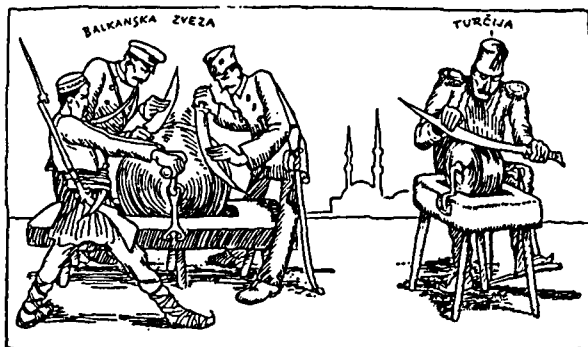
³³ Po: »Balkanska vojna - konfiscirana«, Dan, 1913/480.

žal, da jih je še samo nekaj izvodov na razpolago in ne bo mogoče vsem ustreči. V par dneh je ne bo več.«³⁴

»Z dežele nam prihajajo poročila, da orožniki ljudem 'Balkansko vojno' konfiscirajo,« je pisal Dan. »Ne vem, kdo je to orožnikom naročil - vprašali bi le: ali gotovi gospodje poznajo še kaj paragrafov ali ne. Kar ima kdo v roki, je njegova osebna last in nihče mu nima pravice jemati. Ako kdo kupi kako stvar, ki je pozneje konfiscirana, mu ne sme nihče njegovega izvoda konfiscirati. Prepovedano je le konfisciranje stvari naprej prodajati in razširjati. Zato je naravnost proti zakonu, ako se hoče ljudem jemati kar so si pošteno kupili. Sam zase torej sme imeti vsak 'Balkansko vojno' nekonfiscirano, prodajati pa se sme le na ta način, da se iztrgata str. 54 in 55. Cele knjige sploh ne sme nihče konfiscirati. To v ravnanje.«³⁵ V Dnevu so se pritoževali tudi nad dejstvom, da je v nekaj izvodih, ki so jih prejeli po opravljenem cenzurnem pregledu, manjkala cela tretja tiskarska pola, t.j. 16 strani namesto samo spornih dveh listov. »Vprašamo: po kakšnih pravilih je to dovoljeno. Last cenzure sta samo dva lista - ne pa cela pola. Drugo je naša lastnina. ti varuhi javnega reda in miru si torej dovoljujejo konfiscirati to, kar ni konfiscirano, oz. si lasete tujo lastnino. Kaj pravi zakon o takih ljudeh. Vi varuhi zakona - spoštujte zakon sami in ne jemljite, kar ni vaše. Menda si mislite, da je proti slovenskim listom - vse dovoljeno!«³⁶

Satirični sestavek »Bridke skušnje, ki jih je doživel Figi Lipe na secirski mizi drž. pravdnika v noči dne 27. novembra leta gospodovega 1912, ker je dajal nove dobre nasvete slovenskim žurnalistom«, objavljen na koncu brošure Balkanska vojna v karikaturah in pesmih, naj bi napisal »Pepe Radirka« na podlagi Figi Lipijevega pripovedovanja. »Figi Lipe« naj bi bil »stalen sotrudnik 'Dneva'. Za svoj poklic je zelo poraben, ker ima dobre oči in zelo tanka ušesa. Zato zasledi marsikaj, kar bi sicer ostalo skrito pred svetom. - Ko se je začela vojna, se je odpeljal v Carigrad, pa se je kmalu vrnil, ker tam ni našel nič posebnega. Toliko pa je takoj spoznal, da Turki ne bodo zmagali. Ker je povedal svetu to resnico, ki se je zdaj popolnoma potrdila, se je zelo zameril ljubljanskemu državnemu pravdniku. Prišla sta si večkrat navskriž, posebno zaradi konzula Proc-

hazke in zaradi dobrih nasvetov, ki jih je dajal Figi Lipe redakciji 'Dneva' v onih hudih časih, ko smo bili skoraj vsak dan konfiscirani.«³⁷ V satiričnem prispevku, ki je sodil v niz podobnih prispevkov v Dnevu, kjer je Figi Lipe imel svojo rubriko, okrašeno s portretom, pokritim z norčevsko glavo, in gosjim peresom, je na šaljiv način opisana ena izmed konfiskacij, ki so pogosto doletele Dan.

Čeprav se je 1. balkanska vojna končala s slovansko zmago in so Turki ohranili samo ozek pas ozemlja okrog Istanbula, je Balkan še vedno veljal za krizno žarišče. Začasno vojno premirje in grožnjo novega spopada je upodobil Gaspari na karikaturi »Nova vojna« iz 400. št., na kateri Črnogorec, Bolgar, Srbin in Turek brusijo sablje. Balkanski junaki prepevajo: »Hajd junaki, hajd-mo bratje, / dobro meče nabrusimo. / Ker molčijo diplomatje, / mi z orožjem govorimo.«, Turek pa: »Slabo kaže, slabo kaže, / kos za kosom nam propada, / če se vojska ne izkaže - / pridejo do Carigrada.« Na nevarnost, ki ni prihajala iz turške smeri, je opozarjala Gasparijeva karikatura »Črna gora in velesile« v št. 462. Črna gora je miška, ki gloda oreh Skadar. Obkrožena je z mačkami z napisi evropskih velesil. Komentar h karikaturi se glasi: »Mačke bi miško že davno napale / ko bi se druga druge ne bale.« Mirovna konferenca je prisodila Skadar novoustanovljeni državi Albaniji, vendar ga Črnogorci niso nehali oblegati, čeprav so velesile v začetku aprila v črnogorskih vodah uprizorile »brodovno demonstracijo« proti Črni gori,³⁸ ki jo je prikazala tudi kari-

³⁴ Dan, 1913/483.

³⁵ »Zopet nekaj novega«, Dan, 1913/487.

³⁶ Po: Dan, 1913/498.

³⁷ Vest o domnevnem izgnoitju avstrijskega konzula Oskarja Prochaska v Prizrenu in vicekonzula Ladislausa von Tahyja v Mitrovici je novembra 1912 razburkala duhove v monarhiji in sprožila atmosfero vojne histertje. T. im. »afeta Prochaska« se je končala, ko je konzul Prochaska 25. novembra prispel nedotaknjen v Skopje, odkoder je lahko poslal svoje poročilo na Dunaj. Prochaska se je vrnil v Prizren, avstrijsko zunanje ministrstvo pa je od srbske vlade doseglo, da so srbske čete izkazale čast avstrijski zastavi ob njenem ponovnem razobešanju na poslopju konzulata v Prizrenu in Mitrovici.

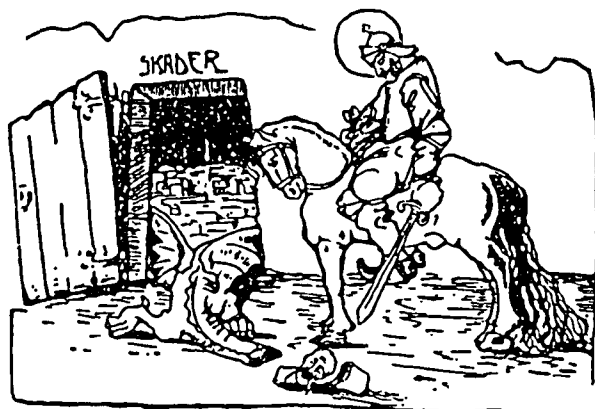

katura »Demonstracija evropskih velesil pred Črno Goro« v 456. št. Dneva. »Ker so vsi Crnogorci na vojni«, na karikaturi samo črnogorske žene opazujejo, »kako prihajajo velesilne ladje.« Črnogorci so Skadar zavzeli 22. aprila, a so ga čez tri tedne morali proti odškodnini zapustiti, saj so jim velesile zagrozile z orožjem. V 457. št. je bila objavljena Gasparijeva karikatura z enakim naslovom »Črna Gora in velesile«. Črni gori in njenemu detetu Skadru grozi peteroglavi zmaj, njegove glave pripadajo posameznim velesilam. Zaskrbljena Črna gora: »Ubogo dete, komaj sem te osvobodila iz turških rok – že te hoče vzeti peteroglavi zmaj.«

Sledila je vrsta karikatur o junaškem črnogorskem kralju Nikiti, ki je na začetku vojne kar sam napovedal vojno Turčiji, in njegovemu obleganju Skadra. Nikita oziroma Nikola I. (1841–1920) je bil od leta 1860 knez, med leti 1910 in 1918 pa kralj Črne gore. V vojni s Turki v letih 1876/1877 je več kot podvojil ozemlje svoje države. Karikatunisti v evropskih satiričnih listih so Nikolo I. upodabljali kot korpulentnega, v črnogorsko narodno nošo oblečenega moža. Za razliko od Dneva, v katerem je Nikola veljal za junaka, so namigovali na njegovo podkupljivost, lakomnost, potuhnjenost oziroma zahrbtnost. Črnogorce pa so evropski satirični listi in nasploh časopisi za razliko od drugih balkanskih narodov, npr. Srbov in Albancev, predstavljali kot klen, preprost, a v bistvu simpatičen narod.³⁹ V nemških satiričnih listih so bili balkanski vladarji predstavljeni v negativni luči. »Mi smo kulturen narod. Čitamo radi 'Simplicissimus' in 'Musket-

te' in se smejemo karikaturam balkanskih vladarjev,« je zapisal Ivan Lah.⁴⁰

Na karikaturi v 464. št. Dneva je časnikar Nikiti postavil vprašanje: »Veličanstvo! Evropa je zelo v skrbah za Vašo usodo«, na katerega je prejel »Času primeren odgovor« črnogorskega vladarja: »A jaz – za usodo Evrope.« Karikatura »Blokada Črne Gore« v 472. št. prikazuje Nikito, ki kot nekakšna ogromna skala brani svojo državo. Nanj z ene od ladij strelja personifikacija Evrope, Nikita izjavlja: »Šta me briga Evropa«. V št. 473, ki ji je bila prav tako priložena brošura Balkanska vojna v karikaturah in pesmih, je sledila karikatura »Nikita in Skader«, na kateri Evropa Nikiti za go-reči Skadar ponuja denar. Komentar: »Kralj Nikita je prišel v hude skušnjave. Zapeljiva Evropa mu je ponujala 20 milijonov, če pusti Skader. Nikita se je odločil in rekel: Dobro je oboje: Najprej milijone – potem Skader.«

Balkanski sv. Jurij.

Skadar je padel 26. aprila, na Jurjev dan. V 482. št. je bila objavljena karikatura »Balkanski sv. Jurij«. Sv. Jurij je kralj Nikita, ki je pred odprtimi vrati v mesto Skadar odsekal glavo turškemu zmaju.

Na karikaturi »Nikita in evropsko ladjeve« v 485. št. Nikita kaže osle ladjam evropskih velesil. Sodeč po karikaturi »Dogovor med Nikito in Esad pašo« iz naslednje št. naj bi Nikita Essad-Paši v zameno za Skadar obljubil Albanijo. Na karikaturi »Nikita vleče Evropo za nos« iz 487. št. je bila upodobljena naslovna fraza (voditi za nos: varati ga).

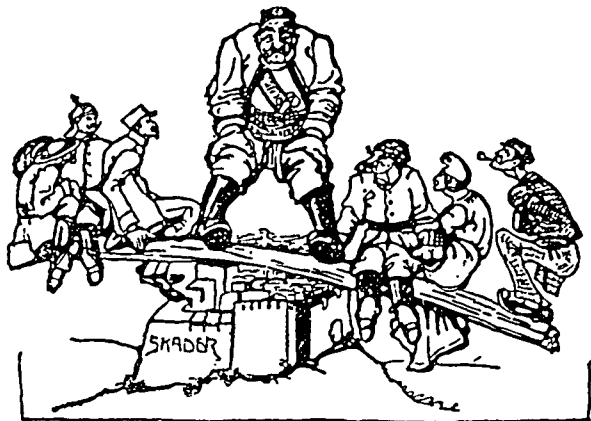
Pri Dnevu so izdali tudi razglednico s karikaturjo »Nikita vrh Skadra«, ki je bila objavljena tudi v

³⁸ Po: Fran Erjavec, »Zmaga katoliškega gibanja / Slovenska politika od l. 1907. do prevrata«, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 207.

³⁹ Po: Walter Peterseil, »Der Montenegriner in der Karikatur«, Nationale Geschichtsbilder und Stereotypen in der Karikatur, doktorska disertacija, Dunaj 1994, str. 539.

⁴⁰ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 53.

477. št. Dneva, ob padcu Skadra. Na sredi gugalnice, položene preko Skadra, stoji ogromen kralj Nikita. Na gugalnici se za ravnotežje borijo personifikacije evropskih velesil, na eni strani Avstro-Ogrska, Nemčija in Italija (Trozeva) ter na drugi strani Anglija, Francija in Rusija (Antanta). Razglednica je hitro pošla: »Razglednice 'Nikita vrh Skadra' so bile včeraj naenkrat razprodane in jih je dobiti le še v nekaterih trafikah. Uredništvo 'Dneva' namerava izdati serijo 5 slik, ki se tičejo Skadra in so izšle v 'Dnevu'. Tiskali bomo le malo število zato prosimo, da nam javijo oni, ki jih žele imeti. Serija 5 razglednic o Skadru in Nikiti bo stala 5 vinarjev. Izšle bode v torek zjutraj.«⁴¹

Trozeva (Italijan, Nemec, Avstrijec) in antanta (Rus, Francoz, Anglež) v boju za Skader.

Dnevova brošura *Balkanska vojna* v karikaturah in pesmih ni bila osamljena. Ljubljanski knjigar in založnik Anton Turk (1856–1934) je leta 1913 izdal knjižico »Balkansko-Turška vojna. Kratek opis vojne l. 1912«, ki jo je »po raznih virih spisal S. K.« (morda Silvester Košutnik). Knjižico krasi 13 podob, natisnil jo je Anton Slatnar v Kamniku. Založnik Anton Turk je v predgovoru zapisal: »V zgodovini Jugoslovancev je doba, ko se je l. 1912. na Balkanu bil boj za svobodo in za otresenje krutega turškega jarma, pod katerim so krvavela razna jugoslovanska plemena nad 500 let in je tudi naš praded, Slovenec prejšnjih stoletij, prelival kri pod krivim turškim mečem, jako važna. Da se odvzamejo Turčiji one pokrajine, v katerih žive kristjani, kateri imajo ob strani Turkov pretrpeti najhujša preganjanja, so se njihovi bratje po krvi v Bolgariji, Srbiji, Grški in Črnigori vzdignili, da jim z orožjem v roki pribore samostojnost in svobodo. Zgodovina do tedaj ni poznala ljutejših bojov, ni poznala tako

krvavih vojsk, kakor so bile bitke na Balkanu. Človeško pero ne more opisati vseh naporov in grozot balkanske vojske, ker mu primanjkuje primernih izrazov za opis vseh dogodkov, katere je v svoji nedosežni bujnosti videlo človeško oko.

Naša knjižica je edino posnetek iz raznih časniških in drugih virov in je namenjena preprostemu ljudstvu, da mu v nekaterih potezih površno pokaže, kako je Jugoslovane z nedosegljivo silo otresal večstoletni jarem. Šele čez leta in leta bodo morda znane vse podrobnosti ljute borbe, katere opis bo polnil tisoče in tisoče strani. Okvir naše knjižice je sicer tesno določen, vendar pa se je skrbelo, da dobe cenjeni čitatelji dovolj jasno sliko groznega krvoprelitja na Balkanu.

Upamo, da nobeden čitatelj ne bo z nezadovoljstvom odložil knjige, ampak bo še tudi po letih rad segal po nji.«⁴²

Na začetek knjižice je pisec S. K. uvrstil »zgodovinske črtice o Bogarih, Srbih in Črnogorcih«, t. j. pregled dežel, ki so se »udeležile groznega plesa«. Sledijo opisi bitk, turških grozovitosti, vzroki turških porazov in na koncu »Razne slike z bojišča«. »Ob koncu te knjižice bode nam dovoljeno, navesti nekaj slik z bojišča, iz katerih se zrcalijo jugoslovanska ljubav do domovine, pogum in bojevitost, pa tudi sovraštvo do Turčina.«⁴³

Katoliška bukvarna v Ljubljani je v dveh delih izdala knjigo *Vojska na Balkanu*, ki sta jo pripravila oziroma priredila Anton Sušnik (1880–1934) in dr. Vinko Šarabon (1880–1946), c. kr. profesorja v Ljubljani. Prvi del na 192 straneh je izšel leta 1913, drugi del z 235 stranmi pa leta 1914. Knjiga je opremljena s številnimi fotografijami. »Delo je pisano pregledno, temperamentno in okrašeno z mnogimi ilustracijami; glede slik bi želeli nekaj več kritične izbire. Pokrajinske slike ohranijo knjigi stalno vrednost; razne momentne skice vojnih poročevalcev so parkrat prikrojene po opusu 'Interessantes Blatt'. Da se tudi ni moči ogniti mistifikacijam, kaže n. pr. slika Ise Bojetince.«⁴⁴ Bolj skromen obseg, samo 64 strani, je imela knjižica *Balkanska vojna*, ki je izšla že leta 1912.

⁴² Silvester Košutnik, *Balkansko-turška vojna*, Ljubljana 1913, str. 3–4.

⁴³ Silvester Košutnik, »Razne slike z bojišča«, *Balkansko-turška vojna*, Ljubljana 1913, str. 163.

⁴⁴ »Vojska na Balkanu«, *Ljubljanski zvon*, 1913, str. 278.

⁴¹ Dan, 1913/480.

Balkanske države so se kmalu steple za plen, ki so ga iztrgale Turčiji. Z ustanovitvijo kneževine Albanije se je položaj spremenil, zato je Srbija zahtevala revizijo zavezniške pogodbe z namenom, da bi si pridobila večji delež v Makedoniji. Srbski kompenzaciji v Makedoniji je nasprotovala Bolgarija. 30. junija 1913 se je sprožila 2. »bratomorna« balkanska vojna, v katero se je vključila tudi Romunija. Bolgarija, ki jo je podpirala Avstro-Ogrska, je 29. junija ponoči brez vojne napovedi ob Bregalnici napadla Srbijo. Vojna se je za Bolgarijo končala katastrofalno. Združena srbska in grška vojska jo je porazila v Makedoniji, napadli so jo tudi Romuni in nazadnje še Turki. 10. avgusta je bil v Bukarešti podpisan mir. Severna Makedonija je pripadla Srbiji, južna Grčiji, ki je dobila tudi večji del egejske obale s Kavalo. Bolgarija se je še vedno zanašala na posredovanje veselsil, zlasti na Avstro-Ogrsko. Avstrijski zunanji minister grof Berchtold je nameraval napasti Srbijo, vendar sta mu Nemčija in Italija odrekli pomoč. Njegovi zahtevi po reviziji miru v Bukarešti se je uprla Nemčija, kajti cesar Viljem je želel ohraniti prijateljstvo z Romunijo in pridobiti Grčijo. Berchtold se je bil prisiljen sprijazniti z novim položajem, avstrijsko-nemško prijateljstvo pa se je precej ohladilo. Turčijo, ki je nadaljevala vojno proti Bolgariji, so veselsile z grožnjami prisilile, da je sklenila mir. Bolgarija ji je morala vrniti Odrin in Lozengrad.⁴⁵

Iz 2. balkanske vojne je kot zmagovalec stopila Srbija, Bolgarija pa je izgubila vse donedavne vojne pridobitve. Preteklo je ravno leto dni od začetka 1. balkanske vojne. Po 2. balkanski vojni jugoslovanskega vprašanja ni bilo več moč enačiti z južnim slovanstvom, saj je Bolgarija izpadla iz načrtov o morebitnih povezavah. »Srbija si je pridobila častno mesto med evropskimi državami, zlasti pa je zrastle njen ugled pri avstro-ogrskih Jugoslovanih. Vsi se še spominjamo, s kakim navdušenjem smo spremljali njene boje, sluhteč, da se na balkanskih bojiščih odločuje tudi naša bodočnost,« je poudaril Silvo Kranjec.⁴⁶

Večina slovenskih časnikov je izbruh 2. balkanske vojne obžalovala, najbolj oster pa je bil Dan, ki je »menil, da služi jugoslovanski stvari s tem, da je uprizoril veliko gonjo proti Bolga-

Pesem smrti

po bratomornem boju.

rom,« ugotavlja npr. Fran Erjavec.⁴⁷ Ivan Lah pa je menil: »Bregalnica je bila nov mejnik v zgodovini našega boja. To je bil preizkušni kamen, ali se že zavedamo, kje je naše bodoče politično središče. Slovenska narodna duša je do takrat že dobro čutila in stala z vso odločnostjo na srbski strani. To seveda ni odločilo bitke na Bregalnici, ampak – našo notranjo bitko. Odrekli smo se Bolgarom in stopili kot duševni bojevniki jugoslovanstva na srbsko stran. Srbija je imela postaviti središče velike jugoslovanske politične sile.«⁴⁸ Nemško časopisje je zagovarjalo Bolgare in napadlo Srbe, med slovenskimi časniki je na bolgarsko stran stopila socialdemokratska Zarja.

Podton karikatur v Dnevu se je ob izbruhu 2. balkanske vojne spremenil. Karikature so začele opozarjati tudi na »gorje, razočaranje, trpljenje, bolezen, lakoto, smrt z neskončnim spremstvom solz, revščine in muk...«⁴⁹ Karikatura »Hujskači in bojevniki« v 538. št. prikazuje Turčina in Švaba, ki poskušata spreti srbskega in bolgarskega petelina. Neznani risar je za 556. št. narisal »Pesem smrti po bratomornem boju«. Odlomek pesmi, s katero Smrt z igranjem na piščal spremlja boj srbskega in bolgarskega kralja, se glasi: »Meči zasekali / krvave so rane, / potoki pretakali / so macedonske poljane / vse polno krvi. / Tako se zgodi, / kadar brat na brata plane, / bitka mine, / a sovraštvo ostane ...« V naslednji številki sledi karikatura »Smrt na Balkanu«. Balkan je spremenjen v eno samo veliko pokopališče, ki ga zagrinja mrtvaški plašč boga vojne – Smrti. Na kari-

⁴⁵ Vse po: Silvo Kranjec, »Pred novim viharjem / Balkanski vojni«, Med Napoleonom in Leninom: Sto let Evrope (1814-1914), Ljubljana 1937, str. 357-358.

⁴⁶ Silvo Kranjec, »Pred svetovno vojno«, Zgodovina Srbov, Prevalje 1927, str. 248.

⁴⁷ Fran Erjavec, »Zmaga katoliškega gibanja / Slovenska politika od l. 1907. do prevrata«, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 207-208.

⁴⁸ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 60.

⁴⁹ »Balkanska vojska«, Dom in svet, 1913, str. 39.

katuri »*Po starem pregovoru*« v št. 575 sta se Bolgar in Srb potolkla med seboj. Pregovor in njegov nauk: »*Kjer se prepirata dva / tam tretji dobiček ima, / zato se od vsega srca / lahko Turčija krohota,*« segata nazaj v rimsko dobo (lat. *duobus litigantibus tertius gaudet*). Bolgarski poraz je komentirala tudi Gasparijeva karikatura »*Neizogibni šah-mat*« v št. 570, na kateri so akterji balkanske drame predstavljeni kot šahovske figure: kralja sta ruski car Nikolaj in bolgarski kralj »Ferdo«, kmet je Romun, Srb in Grk konjski figuri. Romunski kmet in srbski konj sta istočasno matirala kralja Ferda. Bolgariji, ki si je pridobila sloves »balkanske Prusije«, je namreč od 1887 vladal nemški knez Ferdinand Koburški, ki se je ob aneksiji Bosne in Hercegovine proglasil za kralja.

Pesmico »*Zadnji dogodki*« v 578. št. je Maksim Gaspari opremil s tremi sličicami. Na prvi klepa koso »*stari kosce – bridka smrt*«, druga predstavlja »kolero«: »*Na planjavah zdaj krvavih / lazi tiha kolera - / gre po bolnih in po zdravih / vse enako pokonča.* // *Šiba božja nič ne vpraša / ali Srb si al' Bolgar - / svoje žrtve si odnaša / bratomorstvu na oltar.*« Na tretji sličici srečamo ruskega medveda in turškega jazbeca. Karikaturisti so posamezne narode pogosto predstavljali z živalskimi personifikacijami. Jazbec, ki naj bi posebljal značilnosti Turkov, je bila v evropskih satiričnih listih pogosto uporabljena prisposoba, pri nas je na podlagi tujih vzorov po njej posegel edino Gaspari.

Za Gasparijem je v drugi polovici leta 1913 prevzel vlogo glavnega Dnevovega karikaturista Fran Podrekar. Zagotovo je njegov izdelek karikatura »*Nemški Mihel šepeta carju Ferdinandu zapeljive skušnjave, katerim se je dal zapeljati*« v št. 561. Na karikaturi je narisana tudi bolgarski general Mihael Savov. V št. 562 je bila objavljena daljša pesmica »*Stara pesem*«, ki jo spremljajo tri Podrekarjeve karikature. Na miroljubnega Srba, ki ob meji igra na tamburico, se zakadi Bolgar, ki ga Srb na zadnji karikaturi z brco pošlje nazaj preko meje. Gasparijeva »*Tragedija zaslepljenosti in zaupanja*« v 563. št. prikazuje personifikaciji Nemčije in Avstrije, ki vodita Ferdinanda za nos. Za št. 564 je Podrekar narisal zanimivo karikaturu »*Grof Berchtold meseca septembra 1912... julija 1913*«, sestavljeno iz petih karikiranih portretov avstrijskega zunanjega ministra, ki kot nekakšen seizmogram odražajo reakcije uradne avstroogrške politike na balkanske dogodke. Izraz na ministrovem obrazu na prvi risbici je

običajen, saj je septembra 1912 še vladal »satus quo«, oktobra je minister nasploh zadovoljen, saj nam podnapis sporoča, da »*Turčija napove vojno*« Srbiji, toda že novembra se pojavijo na njegovem obrazu mrke poteze, saj je bila »*Turčija tepena*«. Ko pa »*Bolgarija napade Srbijo*«, Berchtoldov obraz znova razjasni zadovoljen nasmešek, toda julija 1913 je »*Bolgarija tepena*«, zato minister z nejevernim in spačenim obrazom besno udari po mizi. Grof Leopold Berchtold (1863–1942) je bil avstrijski državnik, ki je od leta 1912 vodil ministrstvo za zunanje zadeve. Odstopil je januarja 1915. Podrekar se je pri omenjeni karikaturi izkazal kot mojster izjemne stilizacije. Sorodna ji je tudi njegova slikanica »*Ponesrečeni poskusi*« v št. 573. Na petih sličicah je upodobil Berchtolda, ki je najprej »*nahujskal Turka, / da naj cel Balkan razburka, / da na Srba naj se spravi - / in ga dobro preongavi*«. Vendar jo je Turek dobil po nosu, zato Berchtold prične hujskati Bolgara: »*Da blamaža se potlači, / zdaj Bolgar se ves razkači, / strašno se jezi in bljuva, / ker ga nekdo zadaj ščuva.*« Toda tudi Bolgar jo je skupil. »*Zdaj se trije tu solzijo, / ne vedo, kaj naj storijo: / Konec bojnega je krika - / Izguba je velika.*« – »*Reši me!*« Bolgar zdihuje, / »*Turčin nove plane kuje!*« - / »*spolni zdaj obljube svoje/ vrni mi dežele moje-*« – »*A kdo druge naj rešuje / če sam tepen je najhuje, / upi vsi so šli adijo - / zato dal je - demisijo.*« Iz zaključnih risb iz Berchtoldove serije v št. 564 se je izluščila Podrekarjeva tipizirana figura Berchtolda, s katero je odslej predstavljal zunanjega ministra na karikaturah v Dnevu in v Bodeči neži. Karikatura »*Uspehi dunajske politike*« v 567. št. nam npr. prikazuje Berchtolda, ki »pumpa« (podpihuje) oziroma hujska Bolgarijo, nato se ta vsa napihnjena približa Srbu, poči in na koncu prosi odpuščanja, Berchtold v obupu vije roke. Prvo portretno Berchtoldovo karikaturu je Dan objavil v 502. št., v 628. št., na karikaturi »*Spi sladko*« pa je Dan prikazal Berchtolda na mrtvaškem odru. Žalujoči Jugoslovani so dragemu prijatelju poklonili venec.

Pri Dnevu je leta 1914 začela izhajati tudi satirična priloga Bodeča neža, najprej na štirih in potem na osmih straneh. »*Glede imena se nismo mogli takoj zediniti*« piše Ivan Lah. »*Moj predlog je bil, naj bi se bil imenoval 'Zmaj'. Rekli so, da je to prehudo in so predlagali razna imena od sršena do komarja. Nazadnje je obveljalo ime 'Bodeča Neža'. /.../ 'Neža' se je lepo razvijala, bila je hudomušna in ostra in je zato uživala posebno ljubezen gg. cenzorjev.*«⁵⁰ Posamezne številke so

bile pogosto tiskane v različnih barvah ali v dvo-barvnem tisku. Karikaturisti so – najbrž iz strahu pred možnim preganjanjem s strani oblasti – želeli ostali anonimni. Ostrina karikatur v Dnevu in Bodeči neži, še zlasti komentarji zunanje politike monarhije, je namreč kar klicala po intervenciji državnega pravdnika, ki bi se lahko končala ne samo z zaplembo lista, temveč tudi z ovadbo karikaturlista. Podrekar je npr. uporabljal kriptosignature oziroma šaljiva »imena«: »Ficli Pucli«, »Moric«, »V.R.M.B.« idr. Poleg Podrekarja sta pri Bodeči neži s karikaturami sodelovala tudi brata Gorazd. *»In vi, šaljivci, risarji in karikaturisti, Podrekar, Gorazd i. dr., ki ste oživljali mrtve črke z govorečo podobo, dokler ni pri belem 'Dnevu' vzrasla iz tal tedenska 'Bodeča Neža', polna bodečega osata,«* se je spominjal Ivan Lah.⁵¹ Karikature za Dan so risali tudi preporodovec, arhitekt Janko Omahen (1898–1980), Vladimir Gärtner⁵² in kipar Lojze Dolinar (1893–1970).⁵³

Med evropskimi velesilami je bila edina Avstro-Ogrska brez kolonij, zato je poskusila razširiti svoj vpliv na Balkan. A ker so ji pot do Soluna preprečile nepričakovane srbske zmage v balkanskih vojnah, se je usmerila proti Albaniji, ki je zanimala tudi Italijo. Berchtold je konec leta 1912 z ustanovitvijo avtonomne Albanije paraliziral srbske uspehe v balkanski vojni s Turki in Srbiji preprečil dostop do morja. Avstro-Ogrska je z ultimatom prisilila Srbijo, da je izpraznila Albanijo, ki je *»dobila raison d'être svoje samostojnosti kot zagozdna državna tvorba med Srbijo in Jadranom.«*⁵⁴ To je bil eden zadnjih uspehov avstroogrške diplomacije in dokaz, da Avstro-Ogrska še vedno velja za velesilo. *»Albanija je imela postati samostojna država, da bo deležna evropske kulture.«*⁵⁵ Večina slovenskih časnikov, razen Zarje in Štajerca, je nasprotovala zamisli o samostojni Albaniji.

Albaniji je z avstrijsko pomočjo marca 1914 zavladal »mbret« (kralj) – nekdanji nemški oficir,

princ Wilhelm von Wied, ki ga je julija 1913 Konferenca ambasadorjev petih Velikih sil imenovala za albanskega kneza, saj domačim mogotcem in poglavarjem, prepojenim z orientalsko mentaliteto, ni bilo moč zaupati. Velesile so mu za obnovo dežele namenile 75 milijonov frankov, za stroške ustoličenja je prejel prvi obrok kredita v višini 10 milijonov frankov. Za prestolnico je bilo izbrano najpomembnejše albansko pristanišče Drač. Albansko prebivalstvo je kneza Wieda, prijatelja velesil, ki se je v Drač pripeljal z avstrijsko vojno ladjo, navdušeno sprejelo. A kmalu se je izkazalo, da Wied ni zmožen spremeniti razmer. Albanci so ga imeli za slabiča brez lastne volje, za igračo v rokah ambiciozne soproge, »mbretrese« Sofije in njegove ožje okolice. Uvoženemu vladarju je škodila tudi ambicioznost domačega Essad-Paše. Med večjimi mbretovimi napakami je bilo znižanje dohodkov mohamedanskega duhovništva. Spomladi 1914 se je proti Wiedu sprožil splošen odpor. Wiedu je maja 1914 sicer uspelo odstraniti Essad-Pašo, vendar so uporniki kmalu napadli prestolnico. V prvem napadu Drača niso uspeli osvojiti. Začeli so ga oblegati. *»Voz je drčal navzdol,«* piše R. Pohar, ki je med julijem 1913 in septembrom 1914 po službenem nalogu avstrijskega ministrskega predsedništva bival v Albaniji in kot edini Slovenec in novinar neposredno spremljal Wiedovo albansko pustolovščino. *»Položaj je bil res nevzdržen. Vstaši so vsak dan ali napadali, ali pa z nočnim puškarenjem vsaj vznemirjali prebivalstvo. Gibanje bi se bilo morda dalo s pomočjo od zunaj še zatreti, ali medtem je na Vidov dan počil v Sarajevu strel, ki je odjeknil po vsem svetu in ga pognal v divji vrtinec vojnega plesa. Važnejši dogodki so zanimanje za Albanijo zrinili povsem v ozadje. Ob izbruhu vojne so pred Dračem zasidrane vojne ladje preko noči izginile, avstrijski in nekaj nemških prostovoljcev pa je zaradi odredene mobilizacije odpotovalo v domovino.«*⁵⁶ Wied je razglasil nevtralnost Albanije, na začetku septembra 1914 pa je moral popustiti ultimatu upornikov. Z italijansko vojno ladjo je zbežal iz Albanije, kateri je klavrno vladal manj kot pol leta.

»Avstrija ni demobilizirala,« piše Ivan Lah. *»Pustila je čete ob vsej srbski meji in skrbela z vso silo in denarjem za novo državo Albanijo, v stalnem nesoglasju s svojo zaveznico Italijo in v*

⁵⁰ Ivan Lah, *Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914*, Ljubljana 1925, str. 65.

⁵¹ Ivan Lah, *»Radikalno novinstvo pred vojno«*, *Življenje in svet*, 1937/11, str. 176.

⁵² Po: Janko Omahen, *»Preiskave in aretacije, Prepovedi proti Avstriji«*, Ljubljana 1970, str. 342–343.

⁵³ Po: Stano Kosovel, *»Novinarski začemik pred 24 leti«*, *Življenje in svet*, 1937/11, str. 179.

⁵⁴ R. Pohar, *»Doba albanskega mbreta Wieda / Iz zapiskov in spominov očividca / (Konec)«*, *Življenje in svet*, 1928/13, str. 474–398.

⁵⁵ Ivan Lah, *»Balkanska vojna«, V borbi za Jugoslavijo*, Ljubljana 1928, str. 114.

⁵⁶ R. Pohar, *»Doba albanskega mbreta Wieda / Iz zapiskov in spominov očividca / (Konec)«*, *Življenje in svet*, 1928/15, str. 474–475.

sporu z Albanci, ki so kot zvesti Balkanci nehvaležno izrabili nenavadno ljubezen kulturne Evrope. Cena njihove divje in svetu neznane zemlje je naenkrat vzrastla in skušali so jo prodati čim dražje, ne da bi jo dali iz rok. Znali so braniti svobodo, zato so jemali denar in odklanjali vlado. Ko jih je končno Avstrija preskrbela kralja, bivšega nemškega oficirja Wieda, so ga sprejeli malo prijazno in mu niso pripravili niti kraljevskega dvorca v Draču, ki ga je morala za drage denarje preskrbeti Avstrija. Novi kralj je bil malo varen v deželi, ki se ni pokorila niti sultanu, dasi ga je po veri priznavala, in albanski junaki od Ize Bojetinca do Esad-paše so bili premogočni gospodje, da bi se klanjali - Wiedu. Zato je balkanska komedija poskrbela razdvojeni in nezaupljivi Evropi mnogo veselega smeha. Jasnó je bilo, da je hotela Avstrija s 'svobodno Albanijo' zapreti Srbiji pot na morje - in podaljšati svoj vpliv ob Adriji. Evropa je z zanimanjem gledala to 'kolonialno politiko na Balkanu' in se zabavala ob avstrijskih blamažah, ki so se končale s tem, da je princ Wied - albanski kralj - pobegnil.«⁵⁷

V Bodeči neži in v Dnevu so se na začetku leta 1914 podobno kot v drugih evropskih satiričnih listih vrstile karikature, ubrane na najnovejše dogodke v Albaniji in na Balkanu nasploh. Karikatura z albansko temo je objavil tudi Slovenski ilustrovani tednik. Karikatura z naslovom »V mukah rojeno albansko dete«, ki se nadaljuje v komentar: »je še vedno slabega zdravja; vse velesile ga morajo podpirati, da ga ne zlomi bolezen, podedovana po materi in očetu«, prikazuje vojake - predstavnike velesil, ki albanskega novorojenca podpirajo s konicami bajonetov.

V 1. št. Bodeče neže naletimo na karikaturó »Trije modri iz Jutrove dežele«. Kot trije kralji, ki so sledili zvezdi repatici proti Albaniji, so predstavljeni grof Berchtold, bolgarski kralj Ferdinand in Wied. Karikaturó spremlja prirejena narodna pesem: »Trije kralji jezdi jo, / vsi se v zlato svetijo. / Ko pred štalco pridejo, / tam Albanca najdejo. / Prvi nosi mu zlata, / da mu pravo pamet da. / Drugi nosi mu kadil, / da bi še za carja bil. / Tretji mu bo mire dal, / da b' albanski kralj postal.« Pesmico »Ob cesti« v isti št. je spremljala karikatura bolgarskega kralja Ferdinanda v vlogi lajnarja, namesto nog ima protezi z napisi Make donija in Silistrija (Silistra = bolgarsko mesto), s

Predpustni maček.

On: »Ko bi bil . . . če bi bil . . . ako bi bil . . . recimo, da bi bil . . . v slučaju, da ne bi bil . . .«

Maček: »Ja, je, ji, jo, ju, pa je že biloooeu . . .«

seboj ima tudi opico Berchtolda, miloščino mu pomaga pobirati avstroogrski dvoglavi orel. V 3. št. srečamo Wieda na Podrekarjevi karikaturi »Ali boš sedel...«. Wied sedi na sodu cesarsko-kraljevega smodnika (»K.k. Schiesspulver«), kamor ga je posadil Berchtold, ki mu obetajoče kaže vojno ladjevje, medtem ko Albanec prižiga smodnik v sodu. V 5. št. je bila objavljena najbrž Podrekarjeva karikatura »Albanski ples«. Na plesu v maskah pleše Wied, Berchtold in Italijan mu godeta, opazujejo jih Anglež, francoska Marianne, ruski mužik in Nemec. Na Podrekarjevi karikaturi »Predpustni maček« iz iste št. je upodobljen zaskrbljeni Berchtold. Na glavi mu čepi maček, ki neprestano zavija: »Ja, je, ji, jo, ju, pa je že biloooeu...« oziroma »A. E. I. O. U.«... (t. j. »Albania est in orbe unica« = Albanija je na svetu - samo ena, ne pa »Austria est in orbe ultima« = Avstrija bo poslednja na svetu). V 6. št. srečamo karikaturó »Princ Wied se pelja v Albanijo«. Konj, ki je vprežen v Wiedov voz, ima Berchtoldovo glavo. Karikatura v naslednji št. prikazuje »Princa Wieda v Albaniji« oziroma njegovo »Prvo noč v kraljevski palači« med stenicami in ščurki. V isti št. je bila objavljena tudi karikatura »Evropska potovalka. / Najzvestejša spremljevalka albanske deputacije« - uš. Albanija je v splošnih

⁵⁷ Ivan Lah, V borbi za Jugoslavijo, I. del, Ljubljana, 1928, str. 119-120.

Princ Wied v Albaniji. — Prva noč v kraljevski palači.

evropskih predstavah namreč veljala za divjo, zaostalo, siromašno in umazano deželo. Karikatura v 12. št. je predstavila »Evropsko spako«, ki sta jo rodila nemški orel in oskubljeni dvoglavi avstroogrski orel. Karikaturu spremlja poučna »Basen«: »Dva orla sta gnezdo naredila in sta v njem jajce izvalila. Mislila sta, da sta dobila orliča - toda dobila sta čudnega mladiča. En orel je imel eno glavo, drugi dve - a mladič je imel tri. Zato je namesto junaka - nastala spaka. - Mladič pa je bil požrešen in objesten. Žrl je s tremi

Evropska spaka.

glavami in ni imel nikoli zadosti. Ker je ostal bel, je dobil ime Albanec. Dvoglavi orel si je odtrgal od lastnih ust, da bi ga nasitil in si izruval lastna peresa, da bi ga pokril. Enoglavi orel pa je mislil: 'Ako bo goden, bo moj, ako ne, naj se z njim pokore drugi...'» Na Podrekarjevi karikaturi »Albanske razmere ali kralj Vid v boju za prestol« v 17. št. je predstavljen Wied med boksarskim dvobojem z nadležnima komarjema Essad-Pašo in Kemal Begom. Podobno kot na že omenjeni karikaturi, mu godeta Italijan in Berchtold, prizor pa opazujejo predstavniki ostalih velesil. Na Podrekarjevi karikaturi »Med revolucijo v Draču!« v 20. št. se je Wied iz strahu skrnil pod posteljo, kuharica pa mu je morala prinesiti zadnjo čisto srajco. Tudi karikatura »Nekdaj in sedaj« se je ponorčevala iz domnevnega Wiedovega poguma. Na Podrekarjevi karikaturi »Konec albanske burke« v št. 22 je Wied predstavljen na odru, oblečen je samo v spalno srajco, publika nanj meče jajca. »Od kod pa lete ta jajca?«, sprašuje »prišepetalec« Berchtold. Wied odgovarja: »Ljudje so siti komedije, gospod Berchtold!«. »V slučaju grško-turške vojne ostane Bolgarska nevtralna« poudarja v isti št. na karikaturi Frana Podrekarja kralj Ferdinand s palmovo vejico miru v roki, ki stoji na kupu lobanj. Na njegovem debelem trebuhu lahko preberemo napis »dolгови«. V 23. št. je na karikaturi »Konec Albanije« Wiedovo albansko kraljestvo predstavljeno kot konj, ki je pravkar poginil. »Tu stojijo diplomati, / kdo jim zna kaj svetovati, / mrha zdaj na tleh leži, / Beg ve, kaj se z njo zgodi. // Tukaj trije - tamkaj trije, / vsak boji se homatije, / ko bi konj na nogah stal, / bi še kdo kaj zanjga dal. // Stal je lepe tisočake, / (dasi imel je vse napake), / zdaj pa misli vsak na to, / kdo denar povrnil bo.« Na karikaturi »Na potu iz Albanije« - gre za preoblikovan ikonografski motiv Bega iz Jeruzalema - iz iste, zadnje št. Bodeče neže je princ Wied prikazan kot biblijski sv. Jožef na begu iz svojega kraljestva.

Karikatura »Družinska sreča« v 674. št. Dneva je predstavila starša, mamo Avstrijo in očeta, avstrijskega zunanjega ministra Berchtolda, ki držita v rokah vražjega otročička - spaka Albanijo: »Naše edino domače veselje je naš lep novorojenček, naš up in naša nada.« Davkoplačevalec prinaša davke, namenjene za Albanijo, medtem ko klerikalec vihti kadilnico (vihteti kadilnico komu, pred kom, prižgati kadilo, kaditi: izražati komu pretirano, navadno nezasluženo hvalo, priznanje, slaviti, poveljevat ga). Karikatura v 677. št. prikazuje očeta Berchtolda in mater Avstrijo s spakom Albanijo v naročju, srečno družijo

no zapuščajo predstavniki evropskih velesil. Komentar h karikaturi: »*Endlich allein!*« – *Konečno sami!* – *Tako je uzklilnil gospod grof, ko so drugi odhajali...*« Na karikaturi »*Najnovejša država*« v 725. št. je dete Albanija že zrastle, zato morata zanj skrbeti avstrijski in italijanski vojak. Komentar: »*Dva ga pitata in je še vedno lačen.*« Na karikaturi »*Izpremembra političnega položaja v Evropi tokom enega leta*«, objavljeni v št. 733 Dneva (prvi številki za leto 1914), je predstavljen bolgarski vladar Ferdinand, ki je na začetku leta 1913 mirno spal v svoji postelji in sanjal, da so obesili srbskega in črnogorskega kralja, a ko se je leta 1914 prebudil, je spoznal, da se je po Berchtoldovi zaslugi sam znašel na vislicah. »*Albanski ples*« oziroma »*Tragikomedija za predpust*« v št. 751 je s karikaturami opremljena pesmica, iz katere lahko izvemo, da je Berchtold, oblečen v najmodernejši policijski frak, poprosil gospodično Albanijo za ples, a je dobil košarico. Albanija ni hotela plesati s tujci, kajti na voljo je dovolj domačih junakov. Pripravljena pa je sprejeti denar. Za soplesalca si izbere Ismaela Kemala Bega. Ker Berchtold ugotavlja, da je za mlado gospodično najbrž prestar, ji pošlje princa Vida. Tudi ta se poda v Albanijo oblečen v najlepši frak in prav svatovske volje, a si Albanije ne uspe pridobiti. Kemalu sledi Essad-Paša, ki pa Albanije nič ne vpraša, temveč jo prime okrog pasu in zapleše z njo. Na poti domov Vid sreča Berchtolda in mu potoži. Berchtold ga tolaži. Na koncu plešeta drug z drugim, medtem ko Albanijo objemata Izmael-Kemal in Essad-Paša: »*S tem je bil ta ples končan, / vsak je šel na svojo stran, / Berchtold je na Dunaj šel, / Vid je diplomat postal, / Kemal demisijo dal - / Esad je Alban'jo vzel.*« Karikatura v št. 756 prikazuje »*Pangermansko povodenj ob Adriji*« oziroma vojne ladje, zasidrane pred Dračem, ki naj bi Wiedu pomagale pri urejanju razmer v Albaniji. Na karikaturi »*Priprave za sprejem novega kneza v Albaniji*« iz št. 761 so albanski razbojniki z bombami opremili tudi slavolok: »*Slavolok je postavljen... Častno spremstvo pripravljeno... Slavnostni govornik čaka... Navdušena množica postaja nestrpna... Njega ni!*...«. Na karikaturi »*Mučeništvo kneza Vida*« je Wieda doletela enaka usoda kot krščanskega mučenca Sv. Vida: Albanci so ga skuhali v kotlu. Karikatura »*Evropski položaj*« prikazuje Albanca z drobnim Berchtoldom v rokah. V Albančevo pogoltno žrelo drobni možici nosijo vreče z denarjem. Na karikaturi »*Pustni sprevod*« oziroma »*Princ Wied se pelje v Albanijo*« Berchtold na koreti potiska Wieda iz Nemčije v Albanijo. V št. 849, 851 in 852 je bila objavljena

ilustrirana pesmica »*Evropski mir*«. »Evropski mir« se je zglasil pred vrati Evrope, pohitel je med Albance, da bi jih pomiril, a je dobil odgovor, da jim je samo v škodo, saj dobivajo od Nemcev in Italijanov denar, v Italiji ga spodijo itd. Karikatura v št. 875 je predstavila »*Albanski prestol / kakor si ga je Vid predstavljal in kakor zgleda sedaj*«. Karikaturu sestavljata dve sličici: na prvi Wied sedi na prestolu, v naročje mu letijo mošnje z denarjem, na drugi sličici nad Wiedom visi Damoklejev meč, za prestolom se skriva Albanec. V št. 876 na karikaturi »*Kdor druge farba - bo nafarban*« Berchtold »farba« prestol (farbati v pogovornem jeziku pomeni goljufati, lagati), na katerem sedi Albanija, ki joče. Na karikaturi »*Revolucija v Albaniji*« Albanci poskušajo prekucniti Wiedov vladarski prestol: »*Še malo časa in kralj Wied bo padel v morje*«. Na karikaturi »*Vid in smrt*« v št. 886 srečamo Wieda v družbi z »albansko smrtjo«, medtem ko »*Smrtna pesem o Albaniji*« v št. 900 prikazuje personifikacijo Albanije, ki jo Smrt grabi za vrat. Nad njima se zbirajo temni (srbski in črnogorski) oblaki.

Mnoge karikature v Dnevu in Bodeči neži temeljijo na stereotipnih predstavah, ki so še najbolj očitne pri upodobitvah Turkov in Albancev. Pravzaprav so bile karikature na temo balkanskih dogodkov v vseh evropskih satiričnih listih stereotipno zaznamovane, pri tem pa se je spreminjala vloga negativnih junakov. V nemških in avstrijskih satiričnih listih z izjemo slovanskih je negativna vloga dodeljena predvsem Srbom.

Stereotipi nastajajo na podlagi politične kulture in tradicije, običajev in družbenih konvencij ter družbenopolitičnih okoliščin in dejavnikov, predsodkov in osebnih ocen, na podlagi napačnih, izkrivljenih ali reduciranih predstav o nekem pojavu, posamezniku ali skupini, piše beograjski zgodovinar Milan Ristović. V proces nastajanja stereotipov je vključena tudi idealizirana slika o sebi ali lastni skupnosti, o lastni izjemnosti in vzvišenosti. Stereotipi kot skrajno poenostavljene predstave o sebi (avtostereotip) in drugih skupinah (heterostereotip) dobijo svoje mesto in se zlasti razbohotijo v času velikih političnih, ideoloških, verskih in drugih nasprotovanj in bojov ter se spreminjajo v nevarno propagandno orožje z dolgotrajnim delovanjem, katerega strupeni učinek je težko nevtralizirati. V ekstremnih situacijah so v kompleks »našega« kot »podskupine« vključeni tudi pozitivni stereotipi o tistih političnih, etničnih ali drugih skupinah in osebnostih, ki veljajo za zavezniške, a sa-

mo do trenutka, ko neka zavezniška skupina spremeni svoje stališče. Milan Ristović navaja kot primer Italijo v 1. svetovni vojni, misel pa v primeru karikatur v Dnevu velja tudi za Bolgarijo v 2. balkanski vojni. Uporabnost stereotipov je univerzalna, zato jih je mogoče z majhnimi korekcijami prenesti tudi na kakšen drug objekt. Tradicionalna predstava o »drugem« se z dodatkom negativnih tonov hitro lahko spremeni v »nacionalno podobo sovražnika«.

Na stereotipe naletimo povsod, v literaturi, politiki, javnem življenju... Do izuma elektronskih medijev so se stereotipi, zakoreninjene kolektivne, shematične, poenostavljene predstave, predsodki in črno-beli klišeji o posameznih narodih ali skupinah, pa tudi samopodobe, širili predvsem s pomočjo tiska. Posebna vloga je pripadla tudi satiričnim listom. Pri razširjanju negativnih stereotipov, predsodkov in klišejev so sodelovali tudi nekateri največji evropski karikaturisti. Zaradi zmožnosti vizualizacije v podzavest ljudi vtisnjenih stereotipov je bila karikatura nepogrešljiva v propagandnem in političnem boju.

V likovnem jeziku karikatur ima pomembno vlogo tudi proces »tipiziranja«, oblikovanja hitro prepoznavnih, značilnih figuralnih tipov, ki so postali nosilci posebnih, zlahka opaznih, karikiranih lastnosti. Posamezne figure oziroma tipi naj bi poosebljali značaj celega naroda, npr. nemški Michel (*der deutsche Michel*), angleški John Bull, francoska Marianne, ameriški Uncle Sam, pa tudi Dnevovi Srbin, Črnogorec, Bolgar, Turčin in Albanec idr. Proces tipiziranja bi imeli v tem primeru skorajda za sinonim za stereotipiziranje, oblikovanje stereotipov. Rezultat ponavljajočega se tipiziranja in stereotipiziranja so klišeji.

Oblikovanju negativnih stereotipov oziroma predsodkov o balkanskih narodih lahko v zahodnoevropskem gledanju na Balkan sledimo od Berlinskega kongresa. Svoj vrhunec je doživelo v času balkanskih vojn. Balkan naj bi bil zaostal, nerazvit, tradicionalen, mističen, vzhodnjaški, orientalski, azijski, bizantinski, primitiven, neciviliziran, skratka balkanski. Podoba Balkana naj bi predstavljala pravo nasprotje kulturno višje razvite podobe Evrope, ki naj bi bila vedno civilizirana, moderna, napredna in racionalna. Na Balkanu vladajo barbarstvo, nečistoča, umazanija, ušivost, lenoba, krvooločnost, okrutnost, bogokletstvo, iracionalni fanatizem, razbojništvo, mnogoženstvo, brezboštvo, nepredvi-

dljivost ipd. »Soočanje balkanske 'nehigijene', 'divjaštva', 'spremenljivosti' in zvijačnosti z aristokratsko uglajenostjo, eleganco, 'evropskim' in 'čistim' videzom, ki je bilo na karikaturah začinjeno z lahkovernostjo nemškega princa do 'domorodcev', naj bi poudarjalo humornost situacije,« o karikaturah na temo dogodkov v Albaniji v nemškem satiričnem tedniku Kladderadatsch (1848–1898) piše Milan Ristović. Srbe je nemški in madžarski satirični tisk v habsburški monarhiji prikazoval kot umazan, ušiv, zasteničen, neizobražen narod, kot sodrgo tatov, lažnivcev in morilcev, ugotavlja Walter Petersiel.⁵⁸ Tovrstni predsodki so se seveda ohranili oziroma stopnjevali do 1. svetovne vojne, ko sta politična karikatura in satira postali del enostranske vojne propagande.⁵⁹

Satirične liste je po vzoru evropskih držav v drugi polovici 19. stoletja prevzel tudi turški imperij. Veliko pozornost so balkanski krizi posvečali satirični list Karagöz (1908–1951), Kalem (1908–1911) in Cem (1910–1912), ki so začeli izhajati po mladoturški revoluciji. Satirični list Cem je njegov izdajatelj in karikaturist Mehmed Chema Chemil Chem (1882–1950) prenehal izdajati leta 1912 zaradi turškega poraza v 1. balkanski vojni. Ob začetku vojne je bil prepričan, da bo Turčija zmagala, zato so bile karikature zasnovane v zmagovitem duhu. Ko je izvedel za vojaške poraze, je ustavil tisk satiričnega lista, čeprav je bila zadnja številka že do polovice natisnjena.⁶⁰ Na turških karikaturah se negativni stereotipi navezujejo na balkanske zaveznice.

Zusammenfassung

DER BALKANKRIEG IN KARIKATUREN UND GEDICHTEN

Die slowenische Öffentlichkeit begleitete in den Jahren 1912–1914 die Kriegseignisse am Balkan mit großem Interesse. Alle damaligen slowenischen Zeitungen und Zeitschriften be-

⁵⁸ Po: Walter Petersiel, »Die Serben in der Karikatur«, *Nationale Geschichtsbilder und Stereotypen in der Karikatur, doktorska disertacija*, Dunaj 1994, str. 485.

⁵⁹ Po: Milan Ristović, »Slika neprijatelja' / Srbske teme u berlinskom satiričnom časopisu 'Kladderadatsch' 1914–1915. godine«, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1996/1–2.

⁶⁰ Po: Tobias Henzelmann, »Satirische Presse im Osmanischen Reich«, *Die Balkankrise in der osmanischen Karikatur / Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem, 1908–1914*, Istanbul 1999, str. 84.

richteten über den ersten und zweiten Balkankrieg sowie über die Gründung des selbständigen Staates Albanien. Die radikale Tageszeitung Dan (1912–1914) war die einzige auf slowenischem Gebiet, die – ähnlich wie andere europäische Blätter – auch eine Reihe von Karikaturen veröffentlichte, die den Kriegen am Balkan gewidmet waren. Diese Karikaturen über den Balkan stellten einen großen Anteil aller Karikaturen in der Zeitung dar. Die Karikaturen wurden, zusammen mit satirischen Gedichten, von der Redaktion der Zeitung im April 1913 auch in einer eigenen Broschüre *„Balkanska vojna v karikaturah in pesmih“* („Der Balkankrieg in Karikaturen und Gedichten“) veröffentlicht. Außerdem widmete sich eine satirische Beilage der Zeitung Dan mit dem Titel *„Bodeča neža“* („Eberwurz“) den Ereignissen in Albanien im Jahr 1914. Die Autoren der Karikaturen in Dan und *„Bodeča neža“* waren Maksim Gaspari, Francč Podrekar, Janko Omahen, Vladimir Gärtner, Lojze Dolinar und andere.

Die Broschüre „Der Balkankrieg in Karikaturen und Gedichten“ wurde von den slowenischen Lesern gut aufgenommen, denn in einigen Wochen wurden 30.000 Exemplare verkauft. Aufgrund eines der veröffentlichten Gedichte konfiszierte die Polizei die Broschüre. Einige der Karikaturen aus der Zeitung Dan erschienen auch auf Postkarten.

Die Karikaturen beinhalten gelungene Bildmetaphern und scharfsinnige Analysen der damaligen politischen Situation. Viele beruhen auf stereotypen Vorstellungen, die bei der Darstellung der Türken und Albaner am offensichtlichsten sind. Eigentlich waren Karikaturen über die Ereignisse am Balkan in allen europäischen satirischen Blättern stereotyp gekennzeichnet, wobei aber die Rolle der Negativhelden variierte. In deutschen und österreichischen Blättern – mit Ausnahme der slawischen – wurde die negative Rolle vor allem den Serben zugeteilt. Die Herausbildung negativer Stereotype beziehungsweise Vorurteile über die Balkanvölker können wir in der westeuropäischen Betrachtungsweise des Balkan seit dem Berliner Kongreß verfolgen. Sie erreichte während der Balkankriege ihren Höhepunkt. Der Balkan galt als rückständig, nicht entwickelt, traditionell, mystisch, östlich, orientalistisch, asiatisch, byzantinisch, primitiv, unzivilisiert, mit einem Wort balkanisch. Das Bild vom Balkan stellte vermeintlich das genaue Gegenteil des kulturell höher entwickelten Bildes von Europa dar, das immer als zivilisiert, modern, fortschrittlich und rational galt.

In den Karikaturen der Zeitung Dan sind die Serben und Montenegriner als Helden dargestellt. Die negative Rolle fällt den Türken zu. Man findet auch charakteristische Figuren, die den Charakter eines ganzen Volkes darstellen sollen (zum Beispiel der Serbe, der Montenegriner, der Bulgare, der Türke, der Albaner).

Dragica Čeč

KAKO SE JE SKAVT PETER UČIL ŽIVLJENJA

Ko se podirajo miti

Skavtsko gibanje je v svetu kontinuirano gibanje, ki se je začelo s taborom 16 dečkov pod vodstvom veterana burske vojne Baden-Powella leta 1907 na otočku Brownsea. Gibanje je bilo tako popularno, da se je v enem letu razširilo čez morje na kontinent. Čeprav so mladi do danes ohranili svoje klobuke in rutke, so postali iz militarističnega gibanja (tako so ga označili sodobniki) vzgojno gibanje. *»Vojaška disciplina in celo militaristični vzorci organiziranja mladih so bili značilnost angleških skavtov,«*¹ trdijo še nekatere sodobne sinteze mladinskih gibanj. To so oznake avtorjev, ki trdijo, da so mladinska gibanja nastala zaradi pojava novih pedagoških teorij. *»Teoretiki in praktiki dela z mladimi so se zavedali, da je treba 'presežno energijo' mladih ne kako kanalizirati in 'družbeno konstruktivno' uporabiti. (...) Pri tem pa so vedeli, da tradicionalni izvori socialne kontrole in sekundarne socializacije mladih, kot so bile družine in religiozne organizacije, ne bodo zadoščali za tovrstno kanaliziranje in usmerjanje mladostniških energij.«*²

Tudi pri nas je gibanje kratkohladih dečkov s klobuki dobilo naziv skavtsko. Kmalu se mu je

pridružilo še gozdovniško gibanje, ki pa ga je družba sprejela kot del skavtskega gibanja.³ Ime gozdovnik se je izgubilo v besednjaku družbe, živeče v drugi Jugoslaviji. Na osnovni ideji svetovnega skavtskega gibanja, ki je za pripadnike gibanja danes predvsem vzgojno, sta v novo slovensko državo leta 1990 vstopili dve organizaciji, ki vsaka na svoj način sledita zahtevam krovnih skavtskih organizacij: po kontinuiteti starejša taborniška in nova skavtska organizacija. Danes se obe imenujeta »svetovljansko« skavtski, čeprav jih slovenska družba tradicionalno označuje kot taborniški.⁴ Pri tem je vsaka konkretna povezava s stegi, ki so *»pod italijanskim okupatorjem pohiteli s samolikvidacijo,«*⁵ naravnost spekulativna in ne zdrži zgodovinske revizije. Po natančni primerjavi gibanj lahko ugotovimo, da je zveza tabornikov, ki je nastala l. 1951, prevzela le nekatere metodološke pripomočke skavtskega gibanja. Ideja skavtstva se v povojnem času ni mogla ohraniti, saj je ta čas opravil z meščanstvom, z njegovimi idejami, z vrednotami in z načinom

³ Joža Glonar, Slovar slovenskega jezika, Ljubljana 1936, s. v. gozdovnik.

⁴ Športna terminologija je od svojih nastankov pa do danes spremenila svoj pomen. Če je nekdo leta 1920 pihal v breg, da bi dosegel kočjo na Stolu, je svoj šport označil z besedo turistika. Tričetrstoletja kasneje bi nepoznavalec njegovo »turistiko« prej napačno razumel kot izlet na Bled.

⁵ Skavti in gozdovniki na Slovenskem, Muzej narodne osvoboditve Maribor, Maribor 1990, str. 10 (v nadaljevanju: Skavti ...).

¹ John R. Gillis, Mladina in zgodovina, Ljubljana 1999, str. 244 (v nadaljevanju: Gillis, Mladina...).

² Ibidem.

življenja. Povojni čas je namreč čisto spremenil miselno atmosfero in dojemanje sveta vseh, ki so živeli v okviru in času, ki se ga politično označuje kot druga Jugoslavija.

Skavtsko gibanje je leta 1922 našlo svoj odmev predvsem med meščani, o čemer zgovorno priča fenomen hitrega naraščanja ljubljanskih skavtov v prvem letu njihovega delovanja. Skavti so postali popularni v vrstah uradništva in meščanstva. Meščani (uradniki in učitelji) so bili tisti ljudje, ki so se ogrevali nad »svobodoljubljem v duševnem oziru«⁶, kot so si razlagali povojni liberalizem. »To je bil liberalizem, ki ni nastopal proti veri, je pa hotel svobodo svojih nazorov v kulturi, verstvu, filozofiji in življenju nasploh.«⁷ V tak svetovni nazor se je skavtska ideja zagotovo primerno vključila s svojo versko strpnostjo in z miroljubnim svetovljanstvom.

Temeljna knjižica, ki predstavlja razvoj skavtov in gozdovnikov, je katalog razstave v Muzeju novejšje zgodovine v Mariboru.⁸ Nastala je s pomočjo predvsem skavtske periodike in subjektivnih virov, kot so spomini in intervjuji s skavti in z gozdovniki. Vsekakor je bila uporaba intervjujev (ki danes spada v metodološki koncept »oral history«) pravilna metodološka odločitev, ki je vodila tudi avtorje knjige z naslovom *70 let skavtstva in gozdovništva v Kamniku*. Metodo, ki je sicer zaradi pomanjkanja arhivskih virov zelo primerna, je treba uporabljati z veliko mero pazljivosti, saj ima številne zanke, ki od zgodovinarja zahtevajo dobro poznavanje časa in prostora, o katerem želi izvedeti več podrobnosti.⁹

Več skavtske literature in verjetno del arhiva ljubljanskih stegov so posamezniki po vojni podarili NUK-u. Arhiv krovne organizacije pa je doživel usodo večine društvenih arhivov, ki so dočakali 2. svetovno vojno – člani so ga uničili.

Namen te sinteze je umestitev fenomena skavtstva v čas in prostor medvojne Slovenije, v katerem je gibanje zaživelo in tako spodbudilo drugačno obnašanje družbe v njenem odnosu

do mladih. Namesto števil in krajev se bodo najprej iskali mladi, in to v smislu, kaj so bili in kaj so hoteli biti ... Mladih ne smemo odkrivati leta 1922, ampak takrat, ko je slovenska pedagogika spoznala skavte in se začela z njimi teoretično spoznavati. Brali boste o družbi in njenih prizadevanjih, da bi umestila obdobje mladosti in mladostniških organizacij v svoj miselni spekter.

Odkrivanje novega življenjskega obdobja mladosti ali kako se je srednješolec postavljaj na lastne noge

Pojem mladostnik se je v našem prostoru prvič pojavil z uvedbo instituta mladinskega sodnika. Institut, ki je od leta 1908 na Kranjskem zaposlil enega sodnika, se je ukvarjal z mladinskim prestopništvom oseb, ki so dopolnile 14 let.¹⁰ Vsebinsko in idejno je institut izoblikoval njegov sodnik in pisatelj Fran Milčinski, ki je bil poklicno in osebno zapisan pedagoški znanosti in njenemu napredku. Za kaznovanje otrok mlajših od 14. let, ki so jih zalotili pri prekršku, pa so bili zadolženi njihovi šolski skrbniki ali starši, kar pomeni, da so se popolnoma izognili kaznim predpisanim v klavzulah različnih zakonov.

Šlepa. Deček, ki posnema odrasle, ki kadil in ki iz njega ne bo nikdar kaj prišlo.

Močen in zdrav deček, sportnik, ne kadil.

Čeprav se je v kazenski literaturi uveljavil pojem zanemarjene mladine,¹¹ se v vsakdanji rabi izraz mladina ni uveljavil, da bi označil določeno starostno skupino v populaciji. V takšni urejenosti družbe je vsak otrok nosil takšno ime, ki

⁶ Jurij Perovšek, Idejni, socialnogospodarski in narodno-politični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnama, v: *Zgodovinski časopis* 1997, št. 4, str. 529–554, povzema po *Slovenskem narodu*, 23. 8. 1924 (v nadaljevanju: Perovšek, Idejni ...).

⁷ Perovšek, Idejni ..., str. 530.

⁸ Skavti...

⁹ Pri.: Paul Thompson, *The Voice of the Past, Second edition*, Oxford University Press, Oxford 1988.

¹⁰ Albert Mrgole, Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci, *Cf. Ljubljana 1999 (v nadaljevanju: Mrgole, Malopridna mladež ...).

¹¹ Uveljavil ga je Milčinski v svojih delih o mladinskem prestopništvu, temi, kateri je bil zapisan po službeni in emocionalni plati. Izraz se je uveljavil še v krogu piscev Domačega ognjišča, socialno pedagoškega časopisa, ki je začel izhajati leta 1907. Širše se pojem ni uveljavil.

je vsem ostalim članom družbe povedalo največ: ko se je govorilo o socialnem statusu, je bil mladostnik srednješolec ali obrtniška mladina; ko se je govorilo o njegovem obnašanju v družbi, je bil označen za fanta ali mladeniča. Pojem mladine, ki bi označeval starostno skupino, v kateri bi se znašli kmečki fantje in dekleta, srednješolci - študenti in delavska mladina, se je uporabljal le redko. Kot mladino so označevali le srednješolce.

Če so bili enajstletniki izvzeti iz določil kazenskega prava, pa so bili vsaj dijaki srednjih šol (gimnazij in realk) pod strogim nadzorom šolskih oblasti, ki so urejale njihovo življenje, tudi ko so po končanem pouku zapustili šolske učilnice. V strogem krščanskem duhu je bila to tudi moralna dolžnost šolskih predstojnikov, saj so bili dijaki srednjih šol zbrani z vseh vetrov in so si v kraju, kjer je stala šola, našli svoje stanovanje, hrano in družbo ter tako rekoč tudi »starše«. ¹² Šolski predstojniki so postali nadzorniki te mladine, ker bi bili otroci drugače brez pravega nadzora. Skrbno so nadzorovali razmere, v katerih živijo njihovi dijaki. Seveda bi jih najbolj motile moralno sporne družine, pri katerih bi se nastanili dijaki. Zato so si pridržali pravico do svetovanja o spremembi bivališča njihovega dijaka. Končno pa so si v primeru, če ne bi obveljal njihov nasvet, pridržali pravico do izključitve dijaka.

Prvi poizkusi vključevanja mladih v določeno meščansko organizacijo so se začeli med obrtniškimi vajenci leta 1896. Te so sokoli organizirali kot sokolski naraščaj. Ker je takšno delovanje prepovedovala odredba deželne vlade, so sokoli svojo dejavnost med dijaki nekako formalno prikrivali vse do leta 1899, ko jim je ista institucija dovolila vzgajati dijake v sokolski telovadbi po Tyrševem sistemu. Ko se je leta 1908 spremenila politična situacija na Kranjskem, so sokoli pravico delovanja med dijaško mladino zopet izgubili. Njihovo delovanje je bilo zopet formalno v navzkrižju z zakoni, a mladi so bili pridobljeni. Leta 1913 je bilo mladine, ki je bila v sokolskem naraščaju jasno razdeljena na dijaško in obrtno, toliko, da je morala deželna vlada preklicati prepoved vključevanja dijakov v sokolska društva. ¹³ Izoblikovanje novega življenjskega obdobja

mladosti, ki je nosilo neko mero samoiniciativnosti, je bilo težko.

V pravih slovenske realke iz leta 1901 se je spekter delovanja učenca realke omejil takole: *»Realčni učenci se ne smejo udeleževati pri društvih, osnovanih od nerealcev niti kot udje niti kot poslušalci. (...) Ti tudi ne smejo med seboj ustanavljati nikakih društev, torej tudi ne nositi ni društvenih ni kakih drugih znamenj. Shajati in zbirati se smejo, da bi se literarno izobraževali ali gojili družabnost, le z dovoljenjem učiteljskega zbora in pod njegovim nadzorstvom.«*¹⁴

Slovenski sokolski študent Mitja Ambrožič je izdal potovalni koledar za slovenske dijake, kar je pomenilo višek mladinskega potovalnega turizma, ki se je razvijal med dijaki že od leta 1902. Popotniško oz. ferialno društvo je na svoj način reševalo vprašanje, kaj naj počne dijak med počitnicami. Ferialna društva so pomenila tudi prvo resno povezovanje tistih mladih, ki so obiskovali srednjo šolo. Pa še to povezovanje je bilo »platonsko« in je dijakom bolj kot povezovanje omogočalo mrežo brezplačnih prenočišč in informacij o potovanjih. Tako so v času največjih idejno- političnih razprtij na Slovenskem obstajala kar tri ferialna društva: liberalno, katoliško in socialnodemokratsko. Pisec koledarja je bil zaskrbljen zaradi slabih bivalnih razmer, v katerih so živeli slovenski dijaki, ko so bili vsak dan izpostavljeni škodljivemu zraku, ki je po predstavah časa še vedno ostajal krivec za številne bolezni. Higieničnemu spektru se je pridružil še ideološki: *»Kakor se odpirajo na potovanju telesnim očem vsak hip nove perspektive, tako se tudi duševno obzorje potnikovo širi in širi, čimveč dežel pregleda, čimveč ljudi spozna. Primerjanje domačih krajev, domačih ljudi, domačih razmer s tujimi šele da trdno bazo za široko obzorni življenjski nazor. Nikdar več v življenju ne boste imeli toliko prilike, stopiti v najožje stike z ljudstvom najrazličnejših naših pokrajin.«*¹⁵ Dijakom pa se je budila nemirna narava in mnogi so tako začutili nemirno dušo: *»Poseben pomen in velik užitek leži za dijaka v potovanju v tem, da je nenadoma postavljen na svoje lastne noge, da je sam svoj gospod, navezan na svojo glavo in svojo moč, da stoji napram svetu in posameznikom*

¹² *Pravila idrijske realke v: Janez Kavčič, Prva slovenska realka, Idrija 1901–1926, Mestni muzej Idrija, Idrija 1987, str. 186 (v nadaljevanju: Kavčič, Prva ..., str. 185).*

¹³ *Prim.: Drago Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, Ljubljana 1968.*

¹⁴ *Kavčič, Prva ..., str. 186.*

¹⁵ *Mitja Ambrožič, Dijaški počitniški almanah za leto 1914, Ljubljana 1914, str. 24 (v nadaljevanju: Ambrožič, Dijaški ...).*

¹⁶ *Ambrožič, Dijaški ..., str. 24.*

kot samostojna osebnost, dočim je v šoli upoštevan vedno le kot delec večje mase, razreda, na zunaj zastopan le po svojih starših, gospodinji, profesorjih, odvezan od potrebe, misliti in odločati sam zase, brez možnosti udeleževati svojo osebnost in posebnosti.«¹⁶ Tako so menili mnogi, ki so kasneje postali ugledne osebnosti in zaradi svojega družbenega položaja zapustili nekaj memoarske literature. Med njimi najdemo tudi pisatelja Franceta Bevka.

Prvi stik Slovencev s skavti

Skavtsko gibanje se je po svetu razširilo po letu 1908. Prišlo je tudi v habsburško monarhijo in je v svoje vrste privabilo najmlajše srednješolce. Narodi v monarhiji so skavte na svoj način vključili v obstoječe mišljenje in navade njihove družbe. Dunajski skavti so bili za novopečenega študenta na Dunaju Pavla Kunaverja militaristična organizacija. Tako se mu je vsaj zdelo, ko je na prigovarjanje deželnega predsednika barona Schweiza na Dunaju ob študiju spoznaval skavte.¹⁷ V stik s skavti so prišli študenti v Pragi, saj so skavti delovali od leta 1913 tudi na Češkem.¹⁸ V poljski Galiciji pa so bili skavti povezani z drugimi društvi v narodno zvezo zaradi močnega nemškega pritiska.

Na Slovenskem je porajajoče se gibanje različno odmevalo pri različnih političnih opcijah. »Armado« 250 tisočih otrok so katoliški govorniki na shodu, kjer so govorili o mladih, dajali kot primer otroškega varstva v Angliji. Skavtizem je po opisovanju katoliških analitikov na katoliškem shodu 1913 reševal osamljenost mestnih otrok, ko so bili njihovi starši ves dan na delu v tovarnah. Zato so skavtsko gibanje prišteli h karitativnim dejavnostim. Vse dejavnosti, povezane z otroki in z mladino, so si za končni cilj postavile boljšo prihodnost, »prihodnost, ki je v rokah mladine«.

Socialnim demokratom, zbranim okoli *Naših zapiskov*, je gibanje služilo kot kritika moderne in liberalne meščanske družbe, ki se je odmikala naravi in gojila »pretirane« športne aktivnosti. Henrik Pajer je skavte opredelil kot novo obliko športa, ki ni težila k muskulaturi in ki se je imenovala taborjenje. Človeka, ki se je ukvarjal s tem športom, je videl Pajer kot romantika, ki »obesi

Vozel v skavtski ovratnici.

vse svoje skrbi na klin, vzame vse najbolj potrebne stvari na voz, na vlak ali pa v čoln in odrine z vso družino v prosto naravo.«¹⁹ Skavtizem je predstavil kot novo vzgojno metodo, ki je dopolnjevala šolsko vzgojo. Bil naj bi telesna vzgoja prihodnosti, ki bi se jo dalo povezati z drugo športno panogo turistiko²⁰ – še posebej s turistiko v gore. Pajer je poudarjal tudi možnost povezovanja s šolo in z njeno vzgojo.

Novo športno gibanje, ki je imelo tudi pedagoške prijeme – skavtizem, je našlo svoj odmev tudi pri naprednih učiteljih, zbranih v *Zvezi jugoslovanskih učiteljskih društev*.²¹ Ti so sicer gibanje mimogrede omenjali in ga označevali s celo množico izrazov, ki so ustrezali narodnim prevodom besede skavt. Ti so se začeli pri *Skantih*, se zaustavili pri francoskih *eclaireurs* in nemških *Pfadfinderjeh* ter končno pristali pri *Đačkih izletniških družbah* (*scout* družbah), ki so nastale pod vodstvom učiteljev in šolskih oblasti v Zagrebu. Zagotovo so pri naprednih pedagoških bralci povzročili pravo zmedo in zagotovo niso

¹⁷ Enciklopedija Slovenije, s. v. skavti.

¹⁸ Henrik Pajer, Scout, v: *Naši zapiski* 1913, št. 1, str. 29–31 in št. 2, str. 49–52 (v nadaljevanju: Pajer, Scout ...).

¹⁹ Pajer, Scout ..., str. 49. Definicijo je najverjetneje povzel po knjigi Viktorja Bridgesa, *Camping out*.

²⁰ Pozneje so termin turistika ponekod zamenjali s terminom potovanje peš. Po slovarju tujk je turistika prevzeta iz francosčine in pomeni hojo v gore.

²¹ Popotnik 1913, 1914.

prispevali k izoblikovanju predstave o enotnem gibanju. Učitelji so skavtsko gibanje v vihri prve vojne oprali oznake militarističen in mu pripisali nalogo glasnika miru. Še posebej, ker je gibanje vzgajalo nesebične, junaške in navdušene mladeniče, v vojnem času skrbelo za učenje obrambe in je bilo hkrati pripomoček, da so se narodi spoznali med seboj.²² Čeprav so bili le bežno omenjeni na Katoliškem shodu leta 1913 v Ljubljani,²³ ko so prišli skavti skupaj z drugimi narodnimi društvi s Poljske, so bili zagotovo zaslužni za zapise o skavtih v vseh omenjenih glasilih.

Meščanska družba je bila v času pred 1. svetovno vojno naklonjena športu. Začela se je ukvarjati z različnimi športi od turistikke – planinstva do raznih mestnih kolesarskih, telovadnih, strelskih, plavalnih in podobnih društev. Vsako organiziranje družbe, tudi športno, ki se je do 2. svetovne vojne najprej začelo med meščani in se šele kasneje projiciralo tudi v delavsko družbeno stvarnost, je dobilo v družbi etiketo, po kateri je bilo razpoznavno. Če so najbolj znano društvo – sokole meščani poznali bodisi po elitni sokolski maškaradi ali po javni telovadbi, so orle, ki so nastali pozneje, poznali predvsem kot katoliško obliko sokolov. Vsak si jih je predstavljal v njihovih uniformah in čednih kapicah. Vsak, ki je obe organizaciji bolje poznal, je vedel, da počnejo še marsikaj, a večini je bilo dovolj, da so vedeli, koliko peres imajo za kapico zatakneni eni in koliko drugi.

Turistiko, ki bi jo danes poimenovali pohodništvo, je človek spoznal, ko so po železnici v zaspani trg prihiteli meščani in se odločili, da bodo v duhu »sodobne higijene« pihali in puhali v brege. Železnica, ki je dosegla vse večje centre na Slovenskem, je ponujala izobražencem potovanje tudi potem, ko so zaključili svoje študentsko življenje, ko je večina študentov tudi malce popotovala.

»Peš hoja je za mladino zdrav in cenen šport!«²⁴

Novo skavtsko gibanje je ustrezalo dvema v vrsti kriterijev meščanske družbe glede vzgoje mladih in njihove športne aktivnosti. V Zagrebu

so prisegali na higieno preko športa in se ukvarjali predvsem z zapolnjevanjem prostega časa dečkov, ki so drgnili šolske klopi. Dijaške popotne družbe so prevzele številne elemente skavtskega načina življenja, ki pa so jih prilagodile svojemu prvemu cilju – krepitvi zdravja šolske mladine v njenem prostem času. Gibanje, ki je gojilo zelo popularno turistiko, je dečke poimenovalo za skavte in jim nadelo klobuke ter v roke dalo palice. V prostih dnevih so člani hrvaških popotnih družb hodili predvsem na izlete. Povojno skavtsko gibanje na Hrvaškem je še najbolj ohranjalo svojo narodno – obrambno funkcijo, saj je skavte vzgajalo predvsem k zvestobi do hrvaške domovine, medtem ko so drugi skavti poudarjali pripadnost jugoslovanski državi. Samostojno Hrvatsko skavtsko zvezo je vlada leta 1924 razpustila, a ker so se vlade hitreje spreminjale, kot pač vse drugo, je bila hrvaška zveza leta 1925 obnovljena,²⁵ verjetno pod okriljem Saveza v Beogradu.²⁶ Seveda so Hrvati svojo narodno pripadnost še naprej vztrajno gojili²⁷ in se od skupne jugoslovanske organizacije odcepili, ko je bila leta 1939 ustanovljena nova upravna enota, banovina Hrvaška.

V Beogradu so se s skavtizmom seznanili prek nemškega prevoda Baden-Powellovega Skavtizma za dečke. V Savezniku, glasilu protialkoholnega društva, so dobro leto predstavljali skavte, preden so prvič povabili srednješolce k vpisu pred poletnimi počitnicami leta 1912. Panta Alandjelović je po zgledu Baden-Powella z enim vodom preizkusil življenje v naravi v okolici Niša, medtem ko so se druge skavti dobivali le na svojih srečanjih. Skavtske četice, ki so morale imeti odraslega voditelja, so v začetku jeseni 1912 doživele prvo izdajo skavtske revije Saveznika – Četnika in le nekaj dni zatem je prišel poziv za mobilizacijo, kajti začela se je balkanska

²² *Ibidem.*

²³ *To so bili zanesljivi iz Krakova in Lvova, ki so svoje ideje črpali v žibelt skavtstva – v Angliji.*

²⁴ *Walter Bodantus, Knjiga o vedenju v odličnih krogih, Ljubljana 1935, str. 74 (v nadaljevanju: Bodantus, Knjiga ...).*

²⁵ *Slovenski narod, 9. 8. 1925.*

²⁶ *Prim.: Skavti ..., str. 7.*

²⁷ *Prim.: Rtmijan Jovčić, Prvi koraci skauta, Hrvatski skavtski savez u Zagrebu, Zagreb 1926.*

vojna...²⁸ Skavtsko organizacijo so razpustili, bivši skavti pa so priskočili na pomoč kot prostovoljci in so pomagali v bolnišnicah, na pošti in pri telegrafu ter v drugih javnih ustanovah. Srbski skavtizem je poudarjal pomen vzgoje, ki jo je utemeljil že angleški ustanovitelj, zahteval pa je tudi abstinenco od alkohola in tobaka, saj je deloval v okrilju protialkoholnega društva. Skavtski način vzgoje so zopet uporabili pri vzgoji malih beguncev iz Bitole, ki so se znašli na področju Solunske fronte in jih je tam začelo vzgajati Društvo za zaščito otrok.²⁹ Nekaj novih izkušenj so prinesli tudi elitni srbski emigranti, ki so vojno preživeli v Angliji. Po vojni je bila zmeda še večja. Sokoli so se začeli kot najmočnejše športno gibanje z velikimi težavami povezovati v jugoslovansko zvezo.

V vrtincu mladinskih organizacij

Eksistenčna negotovost, ki je obvladovala mišljenje ljudi v prvih povojnih letih, je botrovala tudi mnenju, da so bile obstoječe vzgojne metode za vzgojo mladine zastarele in da je bila zato potrebna vpeljava novih metod, ki bi bile bolj »po meri« mladostnika in ki so bile v svetu zelo popularne.

Takoj po vojni so v prvi Jugoslaviji sprejeli tihi dogovor, da prevzame vzgojo mladine ena sama organizacija. Ta naloga je pripadla sokolom, saj je sokolstvo »sprejeto v celotnem slovanskem prostoru in je najboljše za vzgojo mladih.«³⁰ Dogovor se je kazal v več potezih, ki so bile dogovorjene od leta 1919. Tako le še formalno ločena skavtska organizacija je leta 1919 prispevala čedno vsotico za sokolski zlet v Pragi. Pozneje sta Odbor za skavtizem in Društvo za zaščito jugoslovanske dece predala vse svoje premoženje sokolom, vsi odborniki skavtskega društva, ki so bili tudi sokoli, pa so postali odborniki Sokola.³¹ Naslednje leto je tedaj bivši skavtski in trenutni sokolski starešina Miloš Popović predstavil temeljne točke o vzgoji mladih v sokolstvu. Ker so bili bivši skavtski voditelji še vedno navdušeni nad skavtsko metodo, so jo hoteli združiti s so-

kolsko metodo. Skavtsko metodo naj bi se vpejalo v sokolstvo za vzgojo mladih do 18. leta, in sicer tako, da bi sokolski tehnični odbor skupaj s skavtsko organizacijo izvedel natančen načrt vzgoje. V izoblikovanje sokolske ideologije so se tako »vmešali« Srbi, ki so videli sokolsko vzgojo na drugačen način kot Slovenci, kar bi lahko hitro zanetilo spore med enimi in drugimi.

Za uvajanje skavtizma med sokole sta bila posebej zavzeta bivša skavta Popović in Alandjelović, ki sta si prizadevala, da bi sokoli začeli tako vzgajati svoj naraščaj. S svojimi idejami sta leta 1920 uspela, a zmagovalne lovorike so hitro ovelenele. Skavtski zakoni, obljuba in delo v »majhnih četicah« pod vodstvom starejših se je med srbskimi sokoli obdržalo le malo časa. Leta 1922 so sokoli na skupščini zavrnili vključevanje skavtskega načina vzgoje v vzgojo naraščaja. Sokolski ideologiji o majhnem in ogroženem narodu se je skavtstvo zdelo tuj način vzgoje mladih (sami so delali po ideologiji »brata« – Čeha Tyrša). Delegati so na glavni skupščini ugotovili, da večino elementov skavtske vzgoje že vsebuje sokolska vzgoja. Zavrnili so le zasledovanje, ki naj ne bi imelo vzgojnega učinka. Resolucija, sprejeta na letni skupščini sokolov, je dokončno potrdila tisto, kar je bilo znano že dobro leto: da združevanje sokolov s skavtsko metodo ni več mogoče. Zato so v Beogradu že leta 1921 ustanovili *Savez izvidnika i planinki*. Starešina glavnega stana jugoslovanskih skavtov M. Popović se je nato udeležil skavtske konference v Parizu in praznoval skupaj s češkimi skavti njihovo desetletnico, ki je botrovala tudi ustanovitvi Zveze slovanskih skavtov pod taktirko češkega skavtskega starešine.³²

Sokolstvo se je v skladu z ideologijo, ki je stremela po popolnem telesu grškega atleta, zavedalo, da se mora njihovo delo začeti v času, ko otroci prihajajo v puberteto. Sokolski naraščaj je tako združil mlade, stare od 14 do 18 let, ki še niso mogli imeti polnopravnega članstva v organizaciji. Sokoli so jih v svoje vrste privabljali z vežbami in s predavanji: »Vse vežbe in prireditve za naraščaj naj bodo v soglasju z demokratsko idejo Sokolstva. Za ves naraščaj so vežbe skupne, naj le-ta pripada tem ali onim slojem, tem ali onem poklicem.«³³ Sokoli so se začeli spraševati tudi o otrocih v »ljudskošolski« dobi. Ta starostna skupina ni takoj postala neposreden predmet njihove

²⁸ Prim.: Fedor Mikić, O četništvu - skautizmu, založil Steg skautov v Celju, Celje 1923 (v nadaljevanju: Mikić, O četništvu ...).

²⁹ Stanoje Stanojević, Narodna enciklopedija srbsko-hrvatsko-slovenačka, s. v. skavtizem.

³⁰ Panta Alandjelović, Sokolstvo in skavtizem, v: Sokolski koledar 1920, str. 70 (v nadaljevanju: Alandjelović, Sokolstvo ...).

³¹ Sokolski glasnik, 1919, št. 11/12, str. 498.

³² Nova doba, 19. 9. 1922.

³³ Jugoslovanski sokolski koledar 1921, str. 49.

Dečki iz Buluwaya.

Dečki v kolonijah polagajo največjo važnost na streljanje; s tem koristijo domovini, nogomet in kricket pa sta le za zabavo.

vega zanimanja, saj so »sokolski podmladek« v svoje vrste sprejemali le kot goste, če je šola zanemarjala vprašanje telesne vzgoje. Ponujali so jim telovadbo v telovadnicah, jih vodili v »svoobodno prirodo«, ³⁴ a hkrati niso pozabili na »neprestano zanimanje razvijajočega se, uka željnega otroškega duha, da ta ne zaostane na škodo sirovi telesni sili.« ³⁵ Šolska vzgoja pa po letu 1929 ni bila več predmet skrbi, saj je sokolska telovadba postala obvezni del šolskega pouka.

»Dokler imamo organizacijo, priporočamo vsem, ki žele mladini zdravja, naj jim skušajo dati prilike, da živijo v prirodi: turistika, skavstvo, sokolstvo, vse troje stoji danes v službi zdrave vzgoje mladine.« ³⁶ Ko je bil za sokole pomemben naraščaj med 14. in 18. letom, je med skavte najraje prišel izvidnik, deček, ki je dopolnil 11. leto in ki se je s ponosom začel imenovati srednješolec. Ko so po Tyrševi ideologiji športa, ki je vzgojen, ³⁷ menili, da je sokolska mladež še v obdobju, ko se mora razvijati njen značaj, so z vzgojo s pomočjo športa skavti vzgajali že volčiče. ³⁸ Ko so sokoli mladostniku ponujali telesne vaje, predavanja in »dijaško počitniško potovanje« ³⁹,

³⁴ V 20-tih letih se je v sokolski metodologiji uveljavil princip telesne vzgoje, ki je poudarjal, da so za mladega človeka najboljše sredstva za enakomerni razvoj športi v prosti naravi (npr.: kopanje, veslanje, drsanje, smučanje, turistika, gozdne igre, izleti, pešpotovanja ...). Jugoslovanski sokolski koledar, 1921.

³⁵ Ibidem, str. 48.

³⁶ Nova doba, 19. 9. 1922.

³⁷ »Sokoli so vzgojna organizacija, ki hoče dvigniti ves narod na višjo stopnjo plemenitosti, odpornosti, fizične in moralne sile.« Miroslav Ambrožič, Poklic sokola v današnjih dneh, Jugoslovanski sokolski koledar 1921, str. 39–55.

³⁸ Jugoslovanski sokolski koledar 1920 in Vodja 1940, št. 3.

³⁹ Jugoslovanski sokolski koledar 1921, str. 49.

so skavti ponujali še pesmi, druženje in razne ročne spretnosti, ki so bile skladne s strogo držo skavtske časti, opredeljene s skavtskimi zakoni. Vse našteje vrline se je skavt naučil v majhnih skupinah, poimenovanih vodi, ki jih je vodil najstarejši sovrstnik in katerega delovanje je prinašalo uspeh le, če so skavti med seboj sodelovali.

Ker so bili sokoli starejša organizacija, si je moralo mlajše skavtsko gibanje urediti svoj odnos do sokolov. »Razlika leži samo v tem, da gredo četniki več v polja in v prirodo, medtem ko sokol vežba čisto v zaprtih, a čisto celo nehigijenskih prostorih,« ⁴⁰ je o prijateljskem odnosu do sokolov menil Popović.

Vzgojni elementi, ki jih je uveljavljalo skavtsko gibanje, so naleteli na ugoden sprejem pri ostalih mladinskih organizacijah. Vsi so se strinjali, da mestna mladina potrebuje počitniške kolonije in svež zrak.

Sokoli so prikimali z glavo, ko se je govorilo o vzgojnemu pomenu dela in se strinjali z zgledom starejših. Način, da so ločili mlade sokole od »kvarnih vplivov« mesta, so konec 30-ih let postale gozdne šole z vsakodnevnimi predavanji in telovadbo, ⁴¹ četudi so še skoraj dvajset let prej govorili o tem, kako je bilo že od nekdaj v njihovi vzgoji delo na prostem, pri čemer so verjetno mislili na svoje poletne nedeljske izlete v naravo. Dlje kot do predavanj in narave pa sokoli v svoji vzgoji mladih niso nikoli prišli. Svojo metodologijo dela so na koncu resolucije o skavtih strnili takole: »Smo pristopni za vsak napredek, toda delamo s postopnim razvojem, nikdar ne nasilno in prevratno.« ⁴²

Na Slovenskem so iz tradicije skavtov in v navezavi na novo ideologijo nastali gozdovniki. V skrbi za isto starostno skupino in s podobnimi metodološkimi pripomočki so gojili romantiko. Gozdovniki so pod vplivom Hinka Pajerja sprejeli osnovno gozdovniško ideologijo Američana Setona. Hinko Pajer in Črtomir Zorec, ki sta postala vodilna gozdovniška voditelja, sta svoje izkušnje do leta 1925 pridobivala pri skavtih. Gozdovniki niso bili nikoli tako priljubljeni kot skavti, saj se niso hoteli tako družbeno angažirati. V letu 1925, ko so gozdovniki začeli s svojim delom in organizirali svoj prvi tabor, je med goz-

⁴⁰ Jugoslovanski sokolski koledar 1922 in Mikić, O četnikstvu ..., str. 25.

⁴¹ Sokolska mladina, 1940, št. 4.

⁴² Sokolski glasnik, 1922, št. 12, str. 422.

dovniki, še preden so se ti decembra formalno združili v Združenje tabornikov Slovenije, in skavtsko župo potekal pravi spor, v katerem so se eni počutili ogrožene, drugi pa so hoteli pritegniti nove člane. Spor je potekal med skavtskimi voditelji in bivšimi skavtskimi voditelji, ki so ustanovili novo gozdovniško organizacijo. Poudarjanje lastne kvalitete je bilo v letu 1925 zelo pomembno: »*Da imajo slovenski skavti dobre vodnike, je znano dejstvo in vsled tega tudi organizacija slovenskih skavtov najboljša skavtska organizacija v naši državi. To je priznано dejstvo v samem Beogradu, kar je našim vrlim skavtom vsekakor v posebno čast in ponos.*«⁴³

Skavti so pred skavtskim taborom vabili na vpis k skavtom, starše skavtov so prepričevali z vabilom na predavanja Pavla Kunaverja, neformalno združenje slovenskih tabornikov pa je v časopisu propagiralo knjigo Taborniški red Črtomira Zorca, ki je izšla po prvem uradnem taboru gozdovnikov ob Kamniški Bistrici. Spor je Slovenski narod končal z mnenjem: »*V spor med skavti in gozdovniki še se načeloma nočemo vmešavati, zato tudi ne priobčimo dopisa, ki nam je bil poslan v tej stvari. Sploh pa nam je nepojmljivo, zakaj moramo pri nas imeti skavte in tabornike. Ali ne bi zadostovalo, da bi imeli ali samo skavte ali samo tabornike.*«⁴⁴ Slovensko javnost so filozofsko prepričevali, da je glavni element, »*s katero stoji in pade vsa ideja*«⁴⁵ obeh novodobnih gibanj (scouting in woodcraft), taborjenje. Ta vzgojna metoda se je razdelila na dve gibanji, od katerih je skavtizem sicer bolj popularna, a poslabšana in militarizirana oblika gozdovništva.⁴⁶ Zato so se pojmljivo poimenovali taborniki. Kljub temu da jih je javnost vedno pojmovala kot vrsto skavtov, pa so jih v začetku zamenjevali tudi z udarniki (Združenjem delavskih rediteljev). To pa ne zaradi prejšnje strankarske pripadnosti prvega gozdovniškega voditelja Vladimira Kravosa, ampak zaradi tega, ker so ti »neupravičeno« nosili isti kroj. Nastanek podobne organizacije je spodbudil intenzivnejšo propagando obeh društev. Naraščanje članstva pri gozdovnikih ni tako hitro raslo kot pri skavtih, verjetno tudi zato, ker je bila sicer lepa organizacija po mnenju P. Kunaverja za mladino pretežka.⁴⁷

Čeprav je bilo gozdovniško gibanje manj številčno in so gozdovniki vsaj v prvih treh letih organizirali skupno taborjenje, je bilo na prvi letni skupščini prisotnih že pet rodov: ljubljanski, mariborski, pragerski, ptujski in hoški, ki pa je moral kasneje prenehati z delovanjem. Najbolj revni taborniki so na račun darovalcev taborili kar zastoj.⁴⁸

Poleg sokolske mladine in sokolskega naraščanja ter gozdovnikov in skavtov so v prvi Jugoslaviji nastale številne druge mladinske organizacije. S svojim delom so orientirani na ves jugoslovanski prostor nadaljevali mladi, združeni v Ferijalnem savezu. Na vsaki osnovni šoli so pod vplivom državne politike ustanovili Jadransko stražo, ki se je borila za ponovno pridobitev Jadranskega primorja. V skrbi za boljše člane človeške družbe so po šolah delovali podmladki Rdečega križa.

Vse bolj in bolj se je po Jugoslaviji širilo navdušenje nad raznovrstnimi športnimi aktivnostmi. Športne aktivnosti so bile moda časa in v to modo niso spadali samo nogometaši ali kolesarji, ampak so športniki postali tudi skavti in celo tisti, ki so gojili tujski promet (popotniki). Popularizaciji športne kulture je bil namenjen tudi ljubljanski velesejem. Leta 1925 so celo po končanem velesejmu preuredili športni odderek in ga ponovno odprli in se – »*da bi omogočili obisk vsem slojem*«⁴⁹ – celo odpovedali vstopnini. Posebno atraktivni na tem sejmu so bili skavti, ki so razstavili svoje šotore in slike z letnih taborjenj. »*Organizacije za gojenje telesne kulture so za nas skoraj življenjskega pomena,*« je trdil še Rajko Nahtigal konec tridesetih let, ko je vabil mlade med »*skavte, v počitniško zvezo, v Jadransko stražo, v Rdeči križ, v Trezveno mladež, med Sokole in v fantovske odseke.*«⁵⁰

Za delovanje mladinskih organizacij na Slovenskem je bilo prelomno leto 1929. Čeprav so imela mladinska gibanja tam, kjer so se dotaknila mladine, malo skupnega z aktualno politično situacijo, pa je bila na ravni, ki je bila od njih malce oddaljena, politika precej pomembna. Po zakonu, da ne sme obstajati nobeno društvo na politični, verski ali plemenski osnovi, so bili ukinjeni Orli, ker se niso hoteli združiti v Jugoslovansko orlovsko zvezo. Sokoli so postali režim-

⁴³ Slovenski narod, 12. 7. 1925.

⁴⁴ Slovenski narod, 29. 12. 1925.

⁴⁵ Slovenski narod, 9. 8. 1925.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Slovenski narod, 28. 2. 1926.

⁴⁸ Slovenski narod, 11. 12. 1926.

⁴⁹ Slovenski narod, 20. 9. 1925.

⁵⁰ Slovenska mladina, 1938, str. 68.

ska organizacija, njihova telovadba je bila vpeljana v šolski pouk.

Klobuki navdušijo Celje in Ljubljano

Prva svetovna vojna je pustila globoke rane v mentaliteti in navadah ljudi. Velika vojna, *la grande guerra* je bila večkrat grešni kozel in tisti vzvod, ki je iz ljudi proizvedel »divjake«. Vojna je pustila sled tudi v tistih ljudeh, ki so morali povezati svoje premoženje v culo in jo naložiti na voz ter v tujih krajih odkrivati dobrosrčnost drugih ljudi. Med meščani in kmeti, ki so si naenkrat delili isti prostor pod soncem, je vojna vzbudila občutek izgube tradicionalnih vrednot. Dva različna svetova, od katerih si je premožnejši vedno prizadeval ostro postavljati meje proti premoženjsko šibkejšemu, sta se morala privaditi na skupno eksistenco: na bojnem polju ali v »prebujenem« slovenskem mestu. Takšen nenaden in radikalen poseg v nenapisane družbene vezi je pri pripadnikih vseh slojev, vseh srenj oz. milijejev povzročil občutek razpadanja in celo izgube tradicionalnih vrednot.

Iz načina, kako kdo nosi klobuk, se dá spoznati značaj moža.

Po vojni so zato še večjo skrb posvetili otrokom, pri katerih bi lahko vzbudili povratek vrednot. »Mladina je sebična in zahteva pravico, da se sme izživljati, da si s komolci brezobzirno utira pot skozi življenje,«⁵¹ trdi katoliško naravnani pisec Franc Terseglav. »Ne moremo utajiti, da je vojni in povojni čas mladini zelo škodoval. Avtoriteta je izginila in zavladovalo je brezvladje. /.../ Vedenje mladih fantov iz nižjih slojev dela vsem, ki jim je blagor in bodočnost naroda

pri srcu, skrbi. Tudi mladi moški iz najboljše družbe so prepogosto povod za obsodbe.«⁵²

Zagotovo je svoje k sprejetju skavtskega gibanja na Slovenskem prispevala tudi romantika, ki so jo gojili nekateri slovenski izobraženci. Zagotovo je romantika botrovala tudi nastanku gozdovnikov, ki jih je politična opozicija prinesla tudi v slovenski prostor.⁵³

Skavtsko gibanje je zato poželo odobravanje vseh tistih, ki so se čutili obremenjeni s tradicijo, ki jo je zapustila 1. svetovna vojna. Ljubljanski dijaki so se nad skavti navdušili leta 1922 in zagotovo je poleg tabora tuzelskih in poljskih skavtov na vsesokolskem zletu k temu odločilno pripomogla turneja poljskih »hartzerjev«, ki so to poletje potovali po Jugoslaviji.⁵⁴ Starši, ki so nad skavti navdušenim dijakom pomagali, so mlade hitro obrzdali s tem, da so zahtevali, da imajo polnoletne vodnike.⁵⁵ Te so našli med »gospodi« in »damami«: uradniki, inženirji in profesorji.⁵⁶ To je takoj poudaril tudi starešina glavnega stanu v Beogradu, voditelj jugoslovanskih skavtov torej, Miloš Popović. V Ljubljani in Celju je tako kot nekoč že v Beogradu staršem in dijakom jeseni 1922 predstavil skavta: govoril je o njegovem ustanovitelju, o njegovih dolžnostih in železnih skavtskih zakonih ter o njegovih načelih in ciljih.⁵⁷ Porajajoči se ljubljanski skavti so od srbskih skavtov pozneje dobili tudi materialno pomoč.

Čeprav si je Ljubljana zaradi dejstva, da je iz ljubljanskih vrst izšel tudi vodja mariborskih skavtov in zaradi številčne premoči ljubljanskega stega, prilaščala status ustanoviteljice slovenskega skavtstva, so se čisto po skavtski metodi organizirali prvi skavti že julija 1922 v Celju. To prvenstvo jim je Dravska skavtska župa ves čas tudi priznavala.⁵⁸ Prvi, ki je zbiral skavte, je bil ruski emigrant, ki je čare skavtizma odkrival pri Američanih, pri tistih torej, ki so pozneje prejeli zlato medaljo na Jamboreeju leta 1924. Vladimir Okulič je v Celju zbral prijatelje skavtstva in nastal je steg, ki je štel okoli 30 članov in ni bil naj-

⁵² Franc Terseglav, Knjiga o lepem vedenju, 1932, str. 72.

⁵³ Njegov namen je bil nuditi mladini kot odraslim zdravo romantiko. Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), Društvena pravila.

⁵⁴ Slovenski narod, 30. 8. 1923.

⁵⁵ Skavti ..., str. 9.

⁵⁶ Slovenski narod, 2. 8. 1923.

⁵⁷ Slovenski narod, 5. 8. 1923 in Nova doba, 19. 9. 1922.

⁵⁸ Prim.. Mikić, O četništvu ...

⁵¹ Bodantius, Knjiga ..., str. 75.

večji v Sloveniji, je pa organiziral desetdnevni tabor slovenskih skavtov v Savinjski dolini, ki se je začel 19. julija 1923. V istem mestu se je po »uradni dolžnosti«⁵⁹ znašel tudi Fedor Mikić, ki je pod mecenstvom protialkoholnega društva izdal skavtski priročnik Srba Miloša Popovića. Tega je že prej izdajal v celjskem časopisu Nova doba. S to knjižico je poudaril vzgojni element skavtskega gibanja.

Meščanska družba pa je skavte umestila med športna društva. Taborjenje z minimalnimi življenjskimi potrebščinami je postalo nova športna panoga, ki so jo najprej utemeljili skavti.⁵⁹

Jeseni 1922 so se zbrali tudi skavtski navdušenci v Ljubljani. Čeprav je ob novem letu 1923 postal stegovodja sedaj že dveh ljubljanskih čet in enega kola šele sedmošolec Metod Brezigar, je društvo kot starešina pred javnostjo predstavljajl Franc Zelenik. Skavtsko idejo so ljubljanski skavti vzeli zares. Za prvega načelnika je hitro rastoče gibanje razglasilo Henrika Pajerja, njegov podnačelnik Poljak Waldemar Hasztrakiewicz pa je bil edini, ki je že imel skavtske izkušnje. Poleg njega sta bila v ljubljanskem stegu še dva češka skavta in tako je 150 dečkov lahko že v prvem skavtskem letu postavljalo šotore in ognjišča ter gradilo mostove iz vrvi. Čutili so se že tako pripravljene, da so se pred stegovim taborom, verjetno skupaj s skavti iz drugih krajev, udeležili prvega zleta jugoslovanskih skavtov, ki se je začel na Vidov dan leta 1923.⁶⁰ Da so se ljubljanski skavti držali skavtske ideje, niso poskrbeli samo srbski, ampak tudi poljski skavti. Na vabilo Ljubljancanov se je odzval poljski skavtski inštruktor Kazimir Kinder, ki je postal taborovodja 46-im skavtom in planinkam, ki so postavili tabor v Kamniški Bistrici čisto blizu priljubljene izletniške poti. Čeprav so deklice v taboru opravljale »lažja dela«,⁶¹ to pomeni, da so kuhale, šivale, prale in opravljale sanitetno službo, pa so lahko, ker je bilo dečkov precej, počele tudi bolj skavtske stvari. Fižol, ki so ga jedli na taboru, je bil za fante in dekleta enak, prav tako šotori, ki jim jih je poklonil polkovnik Bleiweis in skupaj so nabrali smrečje, na katerem so spali.

Kako okusno je lahko kosilo na taboru, verjetno leta 1923 ni okusil drugi največji slovenski

steg, trboveljski steg, ki je skavtstvo spoznaval pod taktirko Čeha R. Klime. Pol manjši steg je v Mariboru v letu 1923 vodil bivši ljubljanski skavt Vales.

Slovenski skavtizem je zrasel iz različnih narodnih tradicij čeških in poljskih skavtov, zaznamovali sta ga srbska tradicija, ki je hotela vzgajati in odpravljati alkoholizem, in pa tudi zagrebška pedagogika, ki je težišče razvoja svojih dijakov pripisala intelektualnemu razvoju. Končno je slovenski skavtizem tik pred II. svetovno vojno na lastne temelje postavila Dravska skavtska župa.⁶²

Gibanje se zresni Kako se je skavtsko gibanje organiziralo v organizacijo

Trdoživ društveni zakon, le malo drugačen kot v avstrijski monarhiji, ni dovoljeval, da bi se otroci ali mladoletni mladeniči včlanili v kakršnokoli društvo. Prav neprimerna zakonodaja je odločilno pripomogla k temu, da se skavti na slovenskem ozemlju pred 1. svetovno vojno niso uveljavili, pa čeprav so se politiki in stroka zavedali, da bi bile mladinske organizacije v takšni družbeni situaciji nujne.

V Jugoslaviji so zakon o društvi omilili z določilom, da smejo otroci pristopiti v društvo šele, ko pristopno izjavo podpiše oče oz. skrbnik. Tega načela so se skavti držali, starejša sokolska organizacija pa vse do svojega konca ni priznala podmladka kot polnopravnega članstva.⁶³

Skavtska organizacija je zaradi svojega nazora upoštevala pravila, ki jih je postavila državna oblast z zakoni, ki so urejali njen odnos do društev. Hkrati je ta ista avtoriteta s potrditvijo internih pravil – statuta priznala, da je ravnanje društva v skladu z državnimi interesi. Prav isto se nam zrcali iz pripovedovanj o začetkih skavtov v Ljubljani: »Vojska jim je podarila tudi deset vojaških šotorov. Vojaško poveljstvo je zahtevalo samo to, da za skavte pred javnostjo in oblastjo odgovarja starejša oseba.«⁶⁴

Ker je bilo osnovno vodilo skavtov njihova povezanost v veliko skavtsko družino, so 10. 9.

⁵⁹ ARS, Društvena pravila.

⁶⁰ Slovenski narod, 5. 8. 1923, 30. 8. 1923, 11. 9. 1923 in Skavti ..., str. 4–6.

⁶¹ Slovenski narod, 22. 8. 1923.

⁶² Prim.: Vodja, uradno glasilo načelstva dravske skavtske župe, št. 1–14.

⁶³ Jugoslovanski sokolski koledar 1921.

⁶⁴ Skavti ..., str. 5.

1923⁶⁵ sklicali prvo skupščino, na kateri so ustanovili skavtsko župo v Sloveniji, poimenovano *Udruženje skavtov in planink (skautk)* s sedežem v Ljubljani. V odbor, ki so ga izvolili prvič, je bil za starešino izvoljen profesor Pavel Kunaver. Na skupščini so skavti in starši sprejeli prvi statut slovenskih skavtov. Skavtska župa je pod svojim okriljem združevala krajevne enote – stege. Pod nadzor skavtske župe pa ni bilo tako lahko pritegniti vseh slovenskih skavtskih skupin. Verjetno se skavtski skupini v Mariboru in Trbovljah⁶⁶ nista takoj priključili župi. Nanju in na njunih 86 članov je statistika⁶⁷ slovenskih skavtov za leto 1940 pozabila, saj naj bi mariborski *Kaji* nastali šele leta 1924, trboveljskih pa sploh ni omenila.

Ker je bila večina skavtov izvidnikov, so se najprej združili v vod. Pet vodov, to je približno 40 skavtov, se je združilo v četo, ki je imela četovodjo. Večino leta so vodi delovali samostojno po svojem programu, ki so ga izvajali po navodilih četovodje. Tudi stegovodja je moral biti aktiven skavt, saj se je skupaj s skavti udeleževal aktivnosti cele čete. Starešina stega pa je bila tista oseba, ki so ga skavti v stegu izbrali zaradi njegove javne prepoznavnosti v kraju. Čeprav številke ne povedo vedno vsega, je bilo v sicer že precej razburkanem letu 1940 v slovenskih stegih povprečno 25 sestankov enega voda in 9 sestankov čete. Ker so v župnem vodstvu priporočali, da naj bi skavti izkoristili vsak praznik za izlete čete, vemo, da so skavtske enote v letu 1940 povprečno organizirale 6 izletov čete in 6 sestankov stega.⁶⁸ Praviloma so imele čete več sestankov vodov kot izletov čete; tako je narekovala skavtska metoda, vendar pa to ni veljalo v vseh slovenskih stegih.

Ženski del skavtske organizacije se je poimenoval po gorski roži planinki. Planinke so bile praviloma članice moškega stega skavtov v kraju in so bile združene v kolu; edini ženski steg v Sloveniji je bil steg kraljice Alenčice v Ljubljani. Kolo je bila enota, ki je bila organizirana enako kot četa. Vse ženske enote so kot nadzorni organ priznavale slovensko skavtsko župo.

Kot mladinska organizacija so bili skavti odvisni od volje staršev, ki so imeli s pomočjo skupščine stega in upravljanja v nadzornem odboru

poleg lokalne oblasti možnost, da so nadzorovali delovanje skavtov. Starši so lahko s skavtskimi voditelji debatirali o aktualnih vprašanjih vzgoje.

Slovensko *Udruženje skavtov in planink* se je takoj včlanilo v *Savez skavtov in planink* in se udeležilo njegovih letnih skupščin. Po letu 1929 se je skavtska organizacija preimenovala v *Savez skauta Jugoslavije*. Ta je vsako leto na zvezni skupščini, katere začetki segajo v leto 1923, izvolil glavni svet, ki je predstavljal glavni nadzorni in svetovalni organ. Ta organ je leta 1928 sprejel pod svoj nadzor že 80 stegov. Glavni svet pa je bil tisti izvršilni in tehnični organ, na katerega je leta 1925 časnikar Slovenskega naroda naslovil vprašanje o številu skavtov v Jugoslaviji, ker so se mu tovrstni podatki zdeli zanimivi. *Savez skauta Jugoslavije* je bil član mednarodne skavtske pisarne, ki je vestno beležila število skavtov po svetu in številke sporočala časopisju.⁶⁹ Delegat mednarodne pisarne John Wilson je leta 1940 prvič prišel na obisk in kontrolo k jugoslovanski skavtski organizaciji.⁷⁰ *Savez* ni bil samo član mednarodne skavtske pisarne, ampak se je tudi povezal s slovanskimi skavti, ki so se prvič zbrali leta 1923 v Pragi ob praznovanju desetletnice češke skavtske organizacije.

Članstvo v mednarodnih organizacijah ni prinašalo samo dolžnosti, ampak tudi prijetna druženja. Potovanja so se razveselili predvsem bolj premožni ljubljanski skavti, ki so se jih tudi zelo aktivno udeleževali. Med 17 skavti,⁷¹ ki so odšli na tabor slovanskih skavtov leta 1931 v Prago, je bil tudi Pavel Kunaver in prav zaradi njega so ljubljanski skavti dobro poznali mednarodne tabore, saj jim je o njih razlagal ob tabornih ognjih. Gorski macesen ali po meščansko Bojan Tavčar je svoje doživljaje z *jamboreeja* (tabora v organizaciji mednarodne pisarne) na Madžarskem strnil takole: »Vsi smo prišli po isto, vsi smo prišli sodelovati in gledati to veličastno revijo dobre mladine iz vsega sveta. Tu je bila dobra mladina, ki se zaveda svoje naloge. Pravilna ureditev razmer in sploh vsega sveta je pereče vprašanje.«⁷² Slovenske skavte so *jamboreeji* pritegnili, saj so se udeležili tudi zadnjega pred vojno leta 1937 na Nizozemskem. Tja je zopet odšel tudi Pavel Kunaver in domov prinesel poleg le-

⁶⁵ *Slovenski narod*, 8. 9. 1923.

⁶⁶ *Slovenski narod*, 29. 7. 1923.

⁶⁷ *Vodja* 1940, št. 11/12.

⁶⁸ *Ibidem*

⁶⁹ *Prim.: Slovenski narod*, 14. 1. 1925.

⁷⁰ *Vodja* 1939/40, št. 11/12.

⁷¹ *Ilustrirani Slovenec*, 1931, str. 299.

⁷² *Tavčar, Na Madžarskem, v: Razori*, 1933/34, str. 43.

pih vtisov in mnogih stvari, ki jih je zamenjal s tujimi skavti, tudi misel skavtskega ustanovitelja, ki so jo na Slovenskem odtlej neprestano ponavljali. Po vseh mednarodnih taborih je bilo jasno, da je bilo med skavti mnogo dečkov iz najodličnejših družin. Za te pa je bilo jasno, kar je poudaril ustanovitelj skavtov: *»Skavti bodo nekoč tisti, ki bodo odločali o usodi narodov in bodo odgovorni za mir ali vojno na zemlji.«* Na medvojnih jamborejih, ki so zbrali tudi do 28.000 skavtov, so propagirali idejo, češ da so skavti postali mladinsko društvo narodov.⁷³

Stegi so morali slovenski župi pošiljati poročila o svojem delu. Tako so lahko tisti, ki so postavljali načela vzgoje, sledili, kako je ta vzgoja potekala. Temu delu je bil v skavtski župi namenjen strokovni odbor, ki so ga izvolili vsako leto. Ker je bila vsakemu skavtu pomembna njegova skavtska čast, je čisto razumljivo, zakaj so morali biti vsi tabori prijavljeni na sedež župe v Ljubljani in zakaj se je moralo upravi poročati o uspehih taborjenja, stegovih javnih prireditvah in drugih aktivnostih. Skavtske pisarne pa niso od članov samo zahtevale gore papirja, ampak so skavtom ponujale tisto, kar je njihovo organizacijo delalo privlačno. Župni tabori so štirikrat zbrali slovenske skavte v Gamelnjah, v Vižmarjah, v Bistrici pri Mariboru in v Mednem. Zvezni tabori v organizaciji jugoslovanske organizacije so zagotovo najprej koristili pravilnemu razumevanju skavtske ideje, kar so lahko potrdili tudi slovenski skavti, ko so se leta 1924 udeležili prvega takega tabora.⁷⁴

Društvo je bilo takoj potegnjeno v kolesje političnih sprememb, ki jim je moralo slediti, če je hotelo obstati in se boriti za lastne ideale. Sprememb je bilo veliko in pravila, ki jih je bilo potrebno spoštovati, so prihajala z različnih področij. Šolska zakonodaja in uredbe so delovanju mladinskih društev dala svoj pečat in jih marsikdaj pošteno zavozlala. Skavti bi takemu slabemu vozlu hitro pridali ime »babica«.

Prvi voz, ki ga je zvezala država, je predstavljala leta 1925 izdan zakon o meščanskih šolah, ki je v svojem 28. paragrafu dijakom sicer dovoljeval društva zaradi *»umstvenega, moralnega, estetičnega in telesnega izpopolnjevanja«*. Člen so leta 1931 popravili s oktroiranim pridatkom *»toda nikoli na plemenski ali verski podstavi«*⁷⁵. Po

kraljevi diktaturi in zakonodaji, ki jo je spremljala od leta 1931, so stvari postale bolj zapletene. Delovanje društev je bilo pod stalnim nadzorom šolske uprave. Zakon je porušil tudi družbeno lestvico društev, saj se je poimensko dovolilo biti podmladek Rdečega križa, Sokola kraljevine Jugoslavije in Ferijalnega saveza. Skavti tako niso dobivali proračunskega denarja, a to še zdaleč ni bilo tako neprijetno kot skaljeni in zaostreni odnosi med skavtskim vodstvom in šolo v nekaterih slovenskih krajih. Vodstvo Dravske skavtske župe je ta problem še posebej motil in zato je pripravilo osnutek dogovora s prosvetnim ministrom. Vendar pogajanja z državo niso uspela, ker so skavti menili, da: *»Ne moremo dopustiti, da bi našo organizacijo upravljali nekvalificirani skavti, čeprav se ne branimo kontrole in čisto razumemo upravičene zahteve državnih oblasti.«*⁷⁶

Stegi so samostojno potrjevali svoj statut pri odgovornih oblastvih. Čeprav so na zvezni skupščini v Banja Luki leta 1932 sprejeli enoten pravilnik za lokalne skavtske enote – stege, torej tudi enotno besedilo statuta, so si stegi še posebej po letu 1937 privoščili bolj svoboden obrazec statuta. Precej svobode pri nastajanju statutov je bilo že pred letom 1930, ko so si stegi za svoj uradni jezik lahko privoščili slovenski jezik, in to v času, ko je bil uradni jezik srbsko-hrvatsko-slovenski. Z Dravsko skavtsko župo je stege vezala dolžnost plačevanja članarine.

Krovna organizacija skavtov na Slovenskem poimenovana *Udruženje* in pozneje znana kot Skavtska župa je skrbela tudi za usposobljenost skavtskih vodij. Ker so skavti na lokalni ravni delovali samostojno, jih je bilo potrebno izobraževati. Izobraževanje je potekalo prek tečajev, ti pa so imeli več nivojev. V prvih desetih letih delovanja se je slovensko skavtsko vodstvo potrudilo in izdalo priročnik za III. red, kjer je pisalo o vsem, kar je moral novi skavt vedeti in osvojiti, preden je obljubil pred bogom in domovino ter dobil skavtsko rutko. Ideje za sestanke so prinašali skavtski listi, ki so se razbohotili v 30-tih letih. Zelo veliko so slovenski izvidniki dali na veščine, ki so jih propagirali v vseh velikih slovenskih stegih in katerim je bil posvečen velik del 1932. leta prevedene Powellove knjige Skavt.

Problemi so začeli nastajati, ko je začelo primanjkovati voditeljev za mlade. Ker je bilo veliko

⁷³ Kunaver, *Jamboree, v: Razori, 1937/38, str. 53.*

⁷⁴ Prim.: Skavti ..., str. 8.

⁷⁵ Zakon o meščanskih šolah, Tiskovna zadruga, Ljubljana 1932.

⁷⁶ Skavtska pota, 1939, št. 1.

voditeljev bodisi študentov bodisi uradnikov ali učiteljev, so ti zelo hitro zamenjali svoj kraj bivališča. Prostovoljno ali pod prisilo so zapustili kraje in skavtske enote, ki jih je včasih doletel tudi nesladen konec: »Vsi člani kluba so dobili zaposlitev – tudi izven Maribora - med letom pa so bili tudi večkrat poklicani na orožne vaje.« Podobno se je dogajalo tudi v Rimskih Toplicah: »Načelnik, ki je do sedaj vestno vodil steg, je bil upoklican k vojakom, nato pa je bil službeno premeščen. Ostali odborniki so med tem časom najbrže samo obujali spomine na 'lepe čase', ker ni med načelnikovo odsotnostjo steg pokazal nobene delavnosti.«⁷⁷

»Štirinajstletni so naši vodniki, osemnajstletni naši četovodje in stegovodja stega, ki šteje včasih tudi sto članov, je često dopolnil komaj dvajseto leto. Res je, skavtizem je pokret mladine, sama ga vodi, sama rešuje svoje težave, sama mu gradi trdno podlago, na kateri se bo mogel lepo razvijati,« pravi skavtski voditelj, ko predstavlja mnenje družbe, da je skavtstvo samo za tiste, ki so še premladi, da bi se včlanili v druga društva. Dejstvo je bilo, da je večina mladih med skavti ostajala v času izvidništva od 11. do 17. leta. Mogoče je bil kdo pred tem še volčič, kar je lahko postal pri 8 letih. Volčiče so imeli v ljubljanskem stegu vsaj od leta 1926.⁷⁸

Kasneje v pozni mladosti so med skavti ostajali tisti, ki so hrepeneli po sloganu »ven iz mest« in bili navezani na naravo. Ostajali so tudi tisti, ki jih je skavtska metoda navdušila in so hoteli vzgajati mlade, katerim so skavti zapolnili najnevarnejša leta in jih pripravili za življenje; življenje, v katerem so se bivši skavti po mnenju vzgojiteljev uspešno udeleževali in se kmalu postavili v vrste pionirjev za boljše življenje.⁷⁹

Spori med skavtskimi voditelji so se zrcalili tudi v drobnih nesoglasjih, med katerimi je bila tudi nejevolja do župne uprave, ker naj bi bila preveč birokratska. Resnici na ljubo pa so lahko vsi skavti prikimali dejstvu, da skavtska uprava ni prejela niti toliko članarine, da bi lahko pokrivala tekoče stroške, ki so nastajali pri njenem predanem delu.⁸⁰ Ko se je začel leta 1938 podirati svetovni red, se je občutek nelagodja razširil tudi med slovenskimi izobraženci. Nekaj tega

nelagodja je začutila tudi že precej izdelana skavtska organizacija, ki se je ukvarjala z notranjo discipliniranostjo. Župno vodstvo se je čutilo dolžno, da opozori na napake, pa tudi, da pohvali. Obiski župnega vodstva so pri nekaterih enotah naleteli celo na odkrito nasprotovanje. Tiho grožnjo v Jugoslavijo plazeče se vojne odraža tudi pristop *Saveza skauta Jugoslavije* k »Razglasu omladini«, ki ga je podpisalo prek 20 mladinskih društev aprila 1939. Z željo po miru v svetu in z namenom obrambe državne in nacionalne neodvisnosti ter teritorialne integritete Jugoslavije so pozvali mladinske organizacije k vzgoji mladine v narodnoobrambnem duhu in k pripravi za služenje državi, če bo to potrebno.⁸¹

Tiha grožnja bližajoče se vojne je močno vplivala na delovanje društva. Ta grožnja se ni kazala samo v sloganu, da so skavti mladinsko društvo narodov ali v vpoklicu skavtskih voditeljev v vojsko. Tako kot ostala društva se je tudi jugoslovanska skavtska organizacija priključila resoluciji mladih, ki so se vključili v tiho pripravo na vojno. V duhu te resolucije je vodstvo slovenske župe v letu 1939 pozvalo k organizaciji tečajev o prvi pomoči, o varstvu pred letalskimi napadi in k strelskim tečajem. Tak protiletalski tečaj so skavti v Mariboru pripravili tudi za vse okoličane.⁸²

Društvo se predstavi

Popularnost skavtov je bila med meščanskim prebivalstvom precejšnja in starši so bili »vsi veseli in zadovoljni, da so vpisali otroke v tako organizacijo.«⁸³ Gibanje je bilo namenjeno predvsem srednješolcem, to je pomenilo otrokom, ki so vstopili v meščansko šolo z enajstimi leti. To je bil za starše trenutek, ko so sina poslali na prvi skavtski tabor. Ko so bili štiri tedne na taboru v Bohinju, mladim skavtom ni preostalo več dosti »velikih počitnic«, ko ne bi imeli česa početi.

Vsak človek, ki se je enkrat odpravil pogledat skavte, je med skavti videl predvsem **izvidnike** (dečke stare od 11 do 17 let), združene v manjše skupinice – vode, ki so v družbi svoje čete in četovodja taborili na kakšnem lepem koncu Slovenije. Četovodje in vsi ostali stegovi ali župni funkcionarji so bili lahko člani **roverskih klubov**.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Slovenski narod*, 30. 5. 1929.

⁷⁹ *Skavtska pota*, 1939, št. 1.

⁸⁰ *Vodja* 1940, št. 11/12

⁸¹ *Tomaž Pavlin, Razvoj sokolstva v Sloveniji med leti 1929 in 1941, doktorska disertacija, Ljubljana 2000, str. 230.*

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Slovenski narod*, 2. 8. 1923.

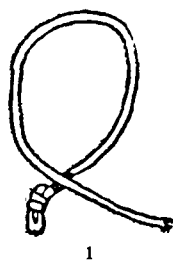
Ti so bili na koncu formalno podrejeni neposredno skavtski župi.

Delo *roverjev* je bilo zelo raznoliko, čeprav so bili v osnovi *roverji* tisti skavti, ki so še hoteli živeti po skavtsko. Nalogo roverskih oddelkov so slovenski skavti predstavili takole: »*Ali delajo sami v svojo izpolnitev ali da pomagajo mladini kakor vodniki in učitelji.*«⁸⁴ Skupinice *roverjev*, ki niso štejele več kot 10 ljudi, so imele svoj lokal, kjer so se dobivale. Med *roverji* so bili po starosti tudi že pobratimi (nad 21 let), ki so zavzemali »odlična mesta« v družbi. Prisotnost znanih ljudi je zagotovo pripomogla, da se je ljubljanski roverski klub Znanstvenik kasneje včlanil v muzejsko in druga akademska društva. Zagotovo so bile njihove izkušnje dobrodošle, ko so začeli *roverji* v klubu Bober izdajati skavtske časopise in razvijati slovensko skavtsko idejo. Slovenska mladina je imela drugačen način življenja kot srbska ali hrvaška in zvezni skavtski list ni več odgovarjal potrebam slovenskega prostora. Podobno kot fantje so imela tudi dekleta svoje klube *stanaric*.

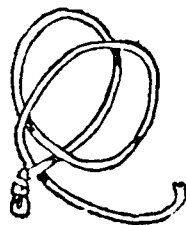
Najmlajši skavti, stari do 11 let, so se imenovali volčiči in so se zbirali najprej v šestine in potem v krdele, ki je imelo podobno nalogo kot četa. Čebelice, najmlajše skavtinje, pa so iz več šestin sestavile roj, tako kot so planinke sestavile kolo.⁸⁵

Skavtsko gibanje je bilo namenjeno vsem otrokom. Da se ne bi videle razlike med bogatimi in revnimi so vpeljali enotno oblačilo, ki se je zgledovalo po skavtskem kroju, ki ga je iz čisto praktičnih razlogov priporočil ustanovitelj skavtov.⁸⁶ Skavtizem je bil v svojem načelu odprt za vsakogar. Zaradi svojega načina dela so bili skavti pisani na kožo dijakom meščanskih šol, ki so imeli »velike« počitnice. Tudi stroški, ki so bili povezani s poletnim taborom in z malenkostmi, ki so jih morali starši dati za popotnico otrokom, niso bili ravno majhni. Najbolje se je znašel mlad litijski steg, ki je denar za taborjenje začel zbirati

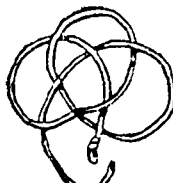
Kako se iz jermenov za čevlje izdelujejo gumbi.

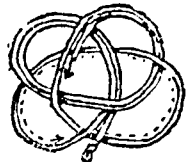
1

2

3

4

Nadaljuj, dokler vozel ni prepleten 2- do 3krat.

5

Premakni zanko za pritrjevanje gumba iz prvotne lege tako, da bo visela iz srede.

6

Nategni trdo, odreži prosti konec in gumb je gotov.

že kmalu po začetku skavtskega leta.⁸⁷ Kmalu po začetku skavtske kariere so se morali starši napotiti tudi do enega od trgovcev, ki so imeli vedno na zalogi vse vrste »specielne« in kvalitetne robe, od skavtov preskušene in od Dravske župe predpisane. Najdražje je bilo seveda olivno-zeleeno volneno blago za izdelavo hlač, ki je leta 1939 stalo 160 dinarjev po metru.⁸⁸ Za hlače ga niso porabili veliko, saj so hlače skavtom segale le do kolen. Tudi to je imelo svoje prednosti, kar je še predobro vedel skavt Peter, ki je ponovno snidenje s predolgimi »meščanskimi« hlačami pospremil z debelimi solzami.⁸⁹ Svoje je k stroškom pridala še mesečna članarina, ki jo je moral plačati vsak član, in ta se je zaradi gospodarske krize v šestih letih povečala s treh na pet dinarjev.⁹⁰

»Sistematično gojenje taborjenja v celotnem obsegu ni pristopno obrtniški mladini in ga ne potrebuje mladina, ki živi zunaj v naravi ...,«⁹¹ so družno menili sokoli, ko so se odločali o prevzemu skavtske metode v svoje delo z naraščanjem. Ko so celjski skavti za en dan predstavili od-

⁸⁴ Slovenski narod, 10. 5. 1925.

⁸⁵ Prim.: Priročnik za izvidnike, I. del - priprava za III. red, Dravska skavtska župa, Ljubljana 1934.

⁸⁶ Klasični stereotip, ki se je vezal na idejo, da so skavti vojaška organizacija, se je naslanjal na nošenje skavtskega kroja v javnosti. Kroj je bil zaradi klobuka in kratkih hlač že na daleč opazen. Stereotipno je to mnenje že zaradi tega, ker je bilo modno, da so najrazličnejša društva imela točno določeno društveno uniformo. Manjša društva so namesto uniforme nosila društvene znake (tudi revnejši skavtski stegi).

⁸⁷ Prim.: Skavt kralja Matjaža 1937.

⁸⁸ Jaroslav Dolar, Solnce se vrača, 1931, str. 39.

⁸⁹ Fran Milčinski, Skavt Peter, MK, Ljubljana 1975.

⁹⁰ ARS, Društveni arhiv.

⁹¹ Sokolski glasnik, 1922, št. 12.

hod na svoj prvi tabor in to objavili v celjskem liberalnem časopisu, so to zagotovo storili zato, ker so vedeli, da bodo na ta način obvestili kar največ staršev. Tudi obširna propaganda skavtskega gibanja je ciljala določeno skupino v družbi – zaprisežene meščane, ki so še vedno skrbeli, da so se v javnosti pokazali v točno določeni podobi. Tudi Ljubljancani so lahko svoje otroke poslali na sestanke, za katere so izvedeli iz časopisa. Ker pa so k skavtom spadali vsi, »kateregakoli stanu, katerekoli narodnosti in kateregakoli spola«⁹², so ostale sloje pritegnili in obvestili na drugačen način. Kako pomembno je bilo za meščana gibanje, ki je »skrbelo za rod, ki bo zdrav in krepak, ne samo na telesu ampak tudi na duši, moralno visoko stoječ in nedostopen za vse kulturne strupe in razvade,«⁹³ je pokazalo 40 tradicionalnih kamniških meščanov, ki so postali podporni člani kamniškega stega.

Ko je gibanje postalo popularno, beseda skavt osvojena in starši prepričani, so se zanj ogreli tudi v mestnih srenjah, ki niso bile tako premožne, kot je bila premožna Ljubljana. Kamniški skavti so taborili zelo skromno v okolici Kamnika, medtem ko so si ljubljanski skavti privoščili letovanje na Krku. Ker vroč morski zrak ni najbolje vplival na skavtski program, je župna uprava skavtski enoti dovolila tabor na morju, potem ko je enota izvedla dva uspešna tabora. Kljub vsem omejitvam pa so bila taborjenja na morju magnet za skavte.⁹⁴ V tretjem ljubljanskem stegu, ki se je izoblikoval leta 1937, so se lahko premožni meščanski skavti organizirali v porečane oziroma morske skavte, katerih glavna dejavnost je potekala ob vodi oz. na morju.⁹⁵

Kako se prikupiti javnosti?

Pojav skavtske organizacije je zagotovo odziv urbane družbe, ki je hotela zapolniti prosti čas mladih. Narava skavtov je bila takšna, do so hoteli dobiti priznanje družbe za svoje plemenito delovanje, ki je bilo usmerjeno k podpori državi in vzgajanju državljanov. Organizacija je hotela ponuditi alternativo vsem stanovsko omejenim združenjem, saj so morali po liberalni miselnosti napredovati vsi stanovi in le en samcat: meščanski. Skavti so nastali v srenji, kjer sta družina in šola izgubljali primat vzgojiteljice »mladeži«, a

še vedno se je bilo treba staršem na nek način prikupiti. »Treba je, da omenim, da spada skavtski sistem med najboljše, ki intenzivno vrše 'propagando dela'.«⁹⁶

Takoj, ko so imeli prvi skavti svoje kroje, so se začeli v njih kazati v javnosti in pritegovati željne poglede otrok. Čeprav ni bil skavt samo »širok klobuk z usnjenim jermenom«⁹⁷, je bil skavt vedno sprejet z občudovanjem: tako je bilo na pogrebu starega meščana Ivana Hribarja kot na pogrebu judenburških žrtev. To sta bila dogodka, na katerih se je zbralo vse ljubljansko meščanstvo in kdor je kaj pomenil, je moral biti tam. O prisotnosti društev in njihovi veličastnosti na takšnih dogodkih je bilo v tistem času v časopisu moderno brati. Seveda skavt takšnih dogodkov ni smel doživeti brez svoje skavtske palice, na kar so voditelji skavte posebej opozorili ob odprtju velesejma leta 1924.⁹⁸

Leta 1923 so popotniki, turisti poimenovani, v Kamniški Bistrici sledili puščici in liliji, skavtski seveda, ki je prvič vabila popotnike, da si ogledajo novo društvo. Puščica je povabila na 10-minutno hojo, ki ji je sledilo spoznavanje s prvim taborom ljubljanskih skavtov in planink. Taborem, ki ni bil skrbno napovedovan v časopisu, tako kot je bila tisti čas navada, a je med 39 skavtov in 7 planink privabil mnogoštevilne, za katere so menili, da so odnesli najboljši vtis.⁹⁹ Še posebej, če so po svojem zanimivem izletu lahko v časopisu prebrali vse o skavtih. Izvedeli so, da so skavti popularni v Srbiji in Bosni. Vsem, ki so se s ponosom ozirali proti Čehoslovaški in Poljski, pa je zagotovo godilo dejstvo, da je ta športna organizacija v teh dveh državah zelo popularna. Tudi v Celju so meščani, ki jih je pri skavtih navdušila najprej skrb za narodno zavest, hitro sprejeli gibanje. Po njihovem prvem desetdnevnem taboru so dober mesec prebirali o skavtski ideji, kot jo je predstavljal M. Popović.

Bralce so v poletju 1923 kar zasipali z informacijami o skavtih, zato so ob koncu poletja postali tako popularni, da so kar javno povabili vse, da se jim pridružijo ob sredah in sobotah na sestankih v belgijski vojašnici. Tudi pozneje so ljubljanske skavte na primer povabili k udeležbi na velesejmu, kamor so ljubljanski skavti tradicionalno

⁹² Solnice se vrača, str. 26.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Vodja, 1940, št. 4.

⁹⁵ Vodja, 1940, št. 11–12

⁹⁶ Mikić, O četništvu ..., str. 4.

⁹⁷ Slovenski narod, 11. 11. 1923.

⁹⁸ Slovenski narod, 14. 8. 1924.

⁹⁹ Slovenski narod, 2. 8. 1923.

zahajali, pa še za svojo prostovoljno redarsko službo so bili »nagrajeni« s prostim vstopom na sejme. Če je bilo v časopisu objavljeno vabilo na sestanke društev moda časa, je bila zagotovo novost, da so starši z rahlim časovnim zamikom ob jutranji kavi izvedeli, kaj se dogaja z njihovimi otroki. Izvedeli so, kakšno vreme imajo njihovi kratkohačniki na taboru in kaj so dobrega pojedli. Vse to jim je v Slovenskem narodu vestno sporočal starešina Pavel Kunaver.

Meščani so skavtsko organizacijo umestili med športna društva in ji dodali v antiko zazrt slogan: *mens sana in corpore sano* (zdrav duh v zdravem telesu). Skavtski šport, ki je dobil privednik romantičen, je že pred prvim taborom navdušil starše, ki so v Ljubljani vpisali kar 149 otrok, ki po zakonu še ne bi mogli biti člani kakšnega društva. Toda skavtski voditelji so bili precej nezadovoljni z meščansko oznako društva kot športnega, saj bi lahko pozabili, da se v skavtizmu »telesna in srčna vzgoja najlepše spaja«. ¹⁰⁰ Čeprav je skavtom oznaka športno društvo ostala vse do konca društva, so v Slovenskem narodu poročila o skavtih po letu 1926 izločili iz rubrike športnih novic.

Starše so začeli nagovarjati vsi: notice o skavtih so se začele pojavljati tudi v drugem časopisu in v podlistkih v raznih mladinskih revijah. ¹⁰¹ Meščani so slike zasledili tudi v politično nasprotnem Ilustriranem Slovencu. Tako kot druga društva so si ljubljanski in slovenski skavti privoščili objavljati vabila v dnevnem časniku Slovenski narod, kar jih je leta 1927 stalo vsaj 5 dinarjev ¹⁰² in kar je kasneje bistveno vplivalo na pogostost zapisov o skavtih v tem časopisu. Zagotovo je, da so se notice pojavljale tudi v drugih lokalnih časopisih, o čemer zgovorno priča primer celjskih skavtov. ¹⁰³

V skladu s svojo »socialno vzgojo« so skavti pomagali na različnih prireditvah, posebej v redarski in zdravstveni službi. ¹⁰⁴ Čeprav daleč od osnovnega namena pa so bili takšni pojavi v javnosti predmet odobravanja, saj je bilo ljudstvo po 1. svetovni vojni naklonjeno vsem humanitarnim dejavnostim. Nenazadnje je tako skavtsko gibanje vzpostavilo prvi stik z meščansko javnostjo

na Slovenskem, ko je leta 1923 prostovoljno sodelovalo v redarski službi ob katoliškem shodu. Viteška dela v korist narodu so se med skavti raztezala od izleta ljubljanskih skavtov na Bled, kjer so pozdravili kralja, pa do izpolnjevanja vsakodnevnega dobrega dela. To je na nekem izletu Zmajevega stega pomenilo, da so Ljubljančanom z izleta prinesli butare nabranih drv. ¹⁰⁵

Stegi so organizirali celo vrsto prireditev, ki so bile namenjene javnosti in dviganju pozitivnih mnenj o skavtih. Mlade nadebudneže je še bolj navdušila razstava, ki so jo o prvem taboru l. 1923 v Ljubljani pripravili jeseni tega leta. Čeprav je bilo razstavi sprva namenjeno kratkotrajno življenje, pa je naval obiskovalcev puščal odprta vrata ljubljanske realke še kar cel teden. In članstvo je poskočilo v veselje voditeljev in mladih ideologov, ki so hoteli številčno preseči skavtske skupine v Srbiji. ¹⁰⁶

Polnjenju stegove blagajne je bila namenjena dramatična predstava na Prevaljah, večji propagandni značaj pa je zagotovo imel skavtski film Mladina sonca, ki je prikazoval tridnevno življenje na taboru litijskih skavtov, in pa *skioptično* predavanje, prav tako na Prevaljah. ¹⁰⁷ V košarico drobnih prireditev, ki jih ni bilo treba prijavljati oblastem, so bile v meščanskih krogih priljubljene čajanke. Skavti so jih ponavadi priredili ob božiču in na njih obdarovali marsikoga, ki ni

¹⁰⁰ Slovenski narod, 12. 7. 1925.

¹⁰¹ Npr. Razori, Slovenska mladina, Mladí junak.

¹⁰² Slovenski narod, 6. 2. 1927.

¹⁰³ Prim: Nova doba, 1922, 1923.

¹⁰⁴ Slovenec, 11. 9. 1923.

¹⁰⁵ Slovenski narod 3. 8. 1923, in Naša pota, št. 1, 1935.

¹⁰⁶ Slovenski narod, 27. 9. 1923.

¹⁰⁷ Vodja 1940, št. 11–12.

imel dovolj denarja za obleko in obutev. Tako so se predstavljali z metodami, ki so bile značilne za propagando takratnih društev: z zabavnimi večeri in dramskimi predstavami.¹⁰⁸ Na skavtski način organizirana prireditev je bila božičnica Kajevega stega, na kateri so obdarovali reveže. Božičnica je imela tipično podobo društvene prireditve s šaljivimi prizori, z glasbenimi točkami, z deklamacijami in z zakusko s prosto zabavo, ki je sledila protokolarnemu delu. Če bi po svoji sporočilnosti ob bok postavili skavtsko in sokolsko božičnico, potem bi hitro ugotovili, da so bile sokolske čisto interne in pri svojem mladnem članstvu niso gojile karitativnega čuta. Te dejavnosti je slovensko skavtsko vodstvo kasneje prepovedalo, a predvsem revnejši stegi so še vedno prirejali igre, da bi z njimi nekaj zaslužili.¹⁰⁹

Skavti Zmajevega stega so naredili poseben vtis na posebne goste ljubljanskega velesejma leta 1925, saj so jim razkazali Ljubljano in jih pospremili do prenočišča. Tiho željo po posnemanju pa so skavti vzbudili pri sovrstnikih, če so jih ob binkoštnih praznikih videli na taboru ob črnuškem mostu. Še posebej, ker je pred katerim visel njihov nov in prav umetniški prapor.¹¹⁰ Na tega so lahko naleteli še kar nekaj časa vsi meščani, ko so se sprehajali po Aleksandrovi cesti, saj je bil tam razstavljen skupaj z nagradami najboljšim trem vodom na stegovem tekmovanju.¹¹¹

Med številnimi idejami za propagando, ki so bližje skavtski ideji, so bile ptičje krmilnice, ki jih je po Kamniku razobesil Kamniški steg skavtov in planink. Da je bilo bistvo propagande, biti blizu javnosti, so vedeli celjski skavti. Ti so organizirali dežurno službo na celjskem mestnem pokopališču za 1. november, kjer so se zbrali vsi meščani in kjer so prižigali skavtsko svečo.¹¹² Ko so vabili na predavanji Pavla Kunaverja s pomenljivim naslovom Iz romantike skavtskega življenja, so javnost opozarjali, da si dovolj zgodaj priskrbi vstopnice za kino Matica, saj so bili prepričani, da jih bo zaradi prevelikega zanimanja zmanjkalo.¹¹³ Ko je skavtska župa konec 30-ih let dopolnjevala svojo zbirko slik s slikami iz

skavtskega življenja, je to počela zato, da bi bila njena propaganda na *skioptičnih* predavanjih po Sloveniji še bolj uspešna. Prikazovanje slabe vzgoje, ki jo je ponazarjala podoba zanemarjene mladine s cigareti v ustih, je bila sestavni del skavtske propagande na teh predavanjih.

Višek prizadevanj za potrditev vzgojne moči je predstavljal pojav skavtske ideje v meščanskih bontonih, ki so v tem času še veljali kot pripomoček za vzgajanje meščanske etike. Starši so našli skavtstvo med športi, za katere je bilo značilno, da so krepili otrokovo telo in njegovo razumevanje narave. Ko pa so pisci v zavesti meščanske skrbi za »skromno« potomstvo dodali še: »Staršem je svetovati, da dovolijo otrokom pri-sostvovati skavtom, posebej, če sami nimajo dovolj časa, da bi hodili na daljše izlete,«¹¹⁴ so zadel v srž meščanske družbe.¹¹⁵

Prav po zaslugi skavtov so taborjenja postala sestavni del v delovanju marsikatere organizacije, tudi čisto katoliške, ki se je zlasti v 30-ih letih začela ukvarjati z mladimi: »Počitniška taborjenja so danes postala času primerno sredstvo za pridobivanje mladine.«¹¹⁶ Zaradi svoje široke ideje so skavtstvo za svojega vzele različne politične opcije. Posebej je bilo pomembno, da ga je sprejelo meščanstvo. Poletnim oddihom so popotnico dale misli romantičnih duš: »Ven iz zabuhlih mest in trgov, ven iz slabih družčin in stran od plitvih zabav,«¹¹⁷ ki so starše vedno prepričale. Trdoživost in zdravje, ki so ga pridobili skavti na svojih aktivnostih, so ti radi poudarjali na predstavitvah gibanja ali v poročilih o aktivnostih. Sivi volk je zanimanje mladih usmeril tudi na skavtske igre, »ki zahtevajo samostojnosti, spretnosti in marsičesa, cesar mehkužci v mestih ne poznajo.«¹¹⁸ Prav zato je starešina slovenskih skavtov večkrat pozval vse učitelje, duhovnike in profesorje, da začnejo organizirati skavte in tako podirati stereotip o Slovencih kot narodu pijancev. Organiziranje skavtov v vseh slovenskih krajih bi (po njegovem mnenju) lahko rešilo prihodnost domovine.

¹¹⁴ Mikič, O četništvu ..., str. 4.

¹¹⁵ V dnevniku Pavla Kunaverja, ki je radovednim gledalcem odsluži le za "pokušino" pod varnim zavetjem razstavne vitrine, lahko ob opisu nekega tabora najprej preberemo, kako so bili dečki ob njegovem obisku tabora zdravi in veseli.

¹¹⁶ Tabor v kraljestvu Stola, letak 1938.

¹¹⁷ Kunaver, Med skavti, v: Razori, 1933/34, str. 16 (v nadaljevanju: Kunaver, Med skavti ...).

¹¹⁸ Kunaver, Med skavti ..., str. 17.

¹⁰⁸ Čeprav je osamljene primere najti tudi med skavtskimi enotami, pa se skavtska župa s tem ni strinjala.

¹⁰⁹ Vodja 1939/40, št. 3 in št. 11/12. Lokalne skavtske enote so si večkrat po svoje razlagale in sprejemale skavtski način življenja.

¹¹⁰ Slovenski narod, 23. 5. 1926.

¹¹¹ Slovenski narod, 3. 6. 1926.

¹¹² Tom – tom, 1939, št. 2.

¹¹³ Slovenski narod, 9. 1. 1927.

Posebno propagandno funkcijo je imel tudi starešina, ki naj bi bil izbran med uglednimi osebami v kraju in ki ni bil politično aktiven. Župni načelnik, ki je moral biti aktiven skavt, je prav tako skrbel za propagando organizacije. Ivan Pengov, drugi izmed dveh župnih starešin, je v nagovoru skavtskim starešinam na letni skupščini 1940 tik pred drugo svetovno vojno dejal: »*Ugotoviti moram le to, da skavtizem še vedno ne uživa pri nas tistega položaja, ki mu gre, in da vkljub vsemu še vedno veljajo bučna in široka gesla ter tako ali drugače pobarvani vihrajoči prapori, kakor tiho, skromno, vestno in požrtvovalno delo slovenskega in jugoslovanskega skavtizma.*«¹¹⁹ Predstavljati skavte je bila ena od nalog župnega odbora in to nalogo so energični načelniki in zanesenjaki vestno opravljali. Poleg pionirskih prispevkov kasnejšega gozdovnika Črtomirja Zorca je svoj delček k propagandi pristikvil tudi oče treh skavtov – Fran Milčinski. Kar so za svojo slavo storili skavti med svojimi sošolci na meščanskih šolah, to sta za njihove očete in skrbnike storila Fran Milčinski in med meščani cenjen Pavel Kunaver, prvi načelnik slovenskih skavtov. V skavtskem življenju poimenovan *Sivi volk* je bil po duši romantik in že po svojem poklicu naravoslovec. Srce ga je vleklo v naravo na svež zrak, »*katerega vse leto sicer v šolah tako pogrešamo,*«¹²⁰ njegova romantična duša pa je proizvedla marsikateri priročen članek o skavtih, ki se je pojavil v vseh mladinskih listih in redno tudi v Slovenskem narodu. V vsakem trenutku je znal povedati, da je »*priroda vzgojiteljica in široko odprta knjiga, ki se je ne naveličaš brati.*«¹²¹ Skavtsko organizacijo pa je pojmoval več kot to, imel jo je za najboljšo vzgojno metodo in je zato velikokrat obžaloval dejstvo, da se »*Slovenci tej prevažni organizaciji niso dovolj posvetili in je zlasti malo vzgojiteljev najti med skavti.*«¹²²

»*Vabljiiva taborjenja, izleti in morebiti tudi slikoviti kroj s širokim klobukom in dolgo palico, vse to je zanimalo tudi pisateljeve sinove in najprej starejši, za njim pa še mlajša dva, so se začeli z očetom pogajati, da jim dovoli vstop med skavte.*«¹²³ Tako se začinja zgodba o Skavtu Petru Frana Milčinskega, drugega velikega občudovalca skavtov. S svojimi podlistki je mladi organiza-

ciji ustvaril veliko reklamo, skavt Peter pa je še med skavti postal sinonim za izvidnika.

Skavt Peter ponuja zgodovinarju pogled od strani, pogled tistega, ki ga je skavtstvo prek izkušenj sinov vpletlo v način družbene konsolidacije. Mladinska gibanja so bila nekaj novega in zahtevnih staršev ni bilo vedno lahko prepričati. Če pa je imel starosta skavtov pred sabo še mladinskega sodnika, pa je bilo še toliko težje. A po svoje tudi lažje, ko se je strokovnjak prepričal o učinkovitosti metode, ki jo je nova organizacija zagovarjala.

Nekateri starši so bili hitreje prepričljivi. Hitro so podlegli čarom organizacije, ki je zagotavljala otrokom tri tedne počitnic in to pod nadzorom ter v »zdravilnem objemu« narave. Naravo bi otroci sicer doživeli le pri sorodnikih na deželi, teh pa ni imel vsak meščan. Za premožnejše meščane je bil poletni tabor zagotovo rešitev pred prevelikim vplivom domače služkinje, ki je že zaradi narave svojega dela preživela več časa z meščanskimi otroki. O pomenu kmečkega okolja za razvoj otroka je šaljivo pripovedoval Milčinski v Ptičkih brez gnezda: »*Toda konec koncev je le najin sin in ne njen - ali naj vse življenje kida gnoj in krave pase?*« Čevljar je pritrtil: »*Midva sva mestna, fant je tudi mesten, zato spada v mesto in ne na kmete.*« »*Saj ga nisva dala rada od hiše, je nadaljevala mojstrica, 'toda kaj sva hotela: v tovarno sem hodila...*«¹²⁴

Milčinski se je dobro poglobil v skavtsko organizacijo, ki je staršem zagotavljala, da jim lahko pomaga streti še en velik oreh vzgoje njihovega otroka. Šolski izkazi, ki jih je Milčinski uporabil kot vzrok za okušanje belega sveta fantom – ptičkom brez gnezda, so bili večna skrb meščanskih staršev. Šola in izobrazba sta bili večini meščanov vstopnica v svet, v katerem so kot državni uslužbenci živeli. Če bi se dogajalo, da bi njihovi otroci iz šole, ki je še vedno predstavljala luksuz, prinašali slabe ocene, potem bi se kaj hitro med grešnimi kozli znašli tudi skavti. Zato so bili dobri šolski redi večna skrb skavtskih vodij in vodstvo župe je priporočalo, da slabe dijake skavtski voditelji pošljejo na »prisilni dopust.«¹²⁵

Planinke, imenovane po roži planinki, je bilo še težje odtrgati od varnega zavetja doma in

¹¹⁹ Vodja, 1940, št. 11/12.

¹²⁰ *Sivi volk*, Skavtski tabor v Bohinju, *Mladi junak* 1925/26, str. 26.

¹²¹ Slovenski narod, 28. 2. 1926.

¹²² Ibidem.

¹²³ Spremnna beseda Brede Milčinski Slodnjak (najstarejše hčere Milčinskega) v Skavtu Petru, MK, Ljubljana 1975.

¹²⁴ Fran Milčinski, Ptički brez gnezda, MK, Ljubljana 1995, str. 25.

¹²⁵ Vodja, št. 5, 1940.

skrbnih meščanskih gospa, ki so trdno bedele nad vzgojo svojih hčera. Čeprav so planinke velik poudarek v skavtski vzgoji posvečale vzgoji za matere in žene, so bile meščanske matere precej skeptične, preden so svoje hčere poslale na izlet voda ali taborjenje.

»Taka družba nima slabih misli«¹²⁶ ali o vrednotah skavtskega gibanja

Skavti so po svojem ustanovitelju in prvi skavtski organizaciji prevzeli vse elemente, ki utemeljujejo skavtsko gibanje. Del skavtske metode so tudi skavtski zakoni. Vrednote so skavti črpali iz obljube in zakonov.¹²⁷ Zato so novinci postali pravi skavti šele, ko so dali obljubo, s katero so sprejeli vrednote gibanja. Da so skavti poznali osnovna načela, so morali še pred obljubo narediti izpit tretjega reda, ki je od skavta zahteval teoretično in praktično znanje. Teoretično znanje se je začelo pri besedilu skavtskih zakonov in končalo pri začetkih skavtskega gibanja, praktično pa je vsebovalo vse od prve pomoči do netenja ognja. Večino stvari se je skavt naučil z delom in z opazovanjem starejših bratov. Tisti og-njeni krst, ki je resnično iz dečka napravil skavta, je bil tabor: »Na taboru mora vsak skavt doživeti svoje pravo skavtizem in spoznati smoter in namen skavtskega življenja.«¹²⁸

Jugoslovanski dodatek k skavtskim zakonom je bil, da je skavt vzdržen in ne kadi. Prepoved, ki jo je sicer skoraj nevidno prinašal ta skavtski zakon, ni bila čisto v skladu z osnovno skavtsko idejo, saj je ta odklanjala prepovedi.¹²⁹ Taka formulacija skavtskega zakona je bila povezana z začetki skavtskega gibanja v kraljevini Srbiji pred 1. svetovno vojno, ki se je začelo pod okriljem Miloša Popovića in protialkoholnega gibanja.¹³⁰

Skavtska vzgoja je temeljila tudi na redu in disciplini, vrednotah, ki sta družbi, ki je preživela vojno, pomenili veliko. Da se brez discipline ne doseže ciljev, so vedno znova poudarjali tudi sokoli,¹³¹ malo manj pa se je to odražalo pri gozdovnikih, ki so zagovarjali bolj demokratična načela.¹³² Že Pajer je videl v skavtizmu odrešitev za mestno mladino, ki je romantično »nervozna in le vetrovi tu in tam razpode sivo motno zagrinjalo, ki se dviga nad mesti. Hkrati pa je tudi vzgoja meščanske družbe na neprimerno nizki ravni.«¹³³ Poleg discipline je bila pomembna vrednota plemenitost, saj je posebej »povojna psihoza«¹³⁴ mlade čisto zastrupila.

Tako kot družba so tudi različni pisci, ki so predstavljali skavte, v svojih spisih skavtski metodi dajali različne poudarke. Svoje ideale so skavti utrjevali na izletih, ki so jih pripravili ob vikendih, in na poletnih taborih. Na taborih so se klicali z gozdnimi imeni in zrl v toteme, ki so ta imena ponazarjali in hkrati pričali o miselnih in ročnih spretnostih avtorja.

Ko so leta 1926 v ljubljanskih četah, poimenovanih po velikih imenih narodne zgodovine, Črtomirjevi in Matjaževi, izvedli trimesečno tekmovalje, so se izvidniki za tri nagrade potegovali v vzorni urejenosti skavtske sobe, v številu izletov v naravo in v številu prenočitev z minimalnimi življenjskimi pripomočki.¹³⁵

Sodobniki so videli v gibanju predvsem rešitev mladih, ki jih je organizacija vzgajala do polnoletnosti, do 24. leta, »ko je človek vstopil v javno življenje, za katerega ga je ta organizacija vsestransko pripravljala.«¹³⁶ Skavte naj bi gibanje varovalo pred slabo družbo in jih vzgajalo v koristne državljane, planinke pa naj bi postale odgovorne matere in vestne gospodinje.

Ker je skavtska organizacija kljub svoji odprtosti gojila zvestobo Bogu, kralju in domovini, je bila sprejeta v katoliških krogih, saj je podpirala versko udejstvovanje svojih članov. Dravska skavtska župa je kot članica jugoslovanske skavtske organizacije podpirala tudi pravoslavnega kralja in kot kraljevino urejeno državo. Kot člani-

¹²⁶ Bodanius, Knjiga o ..., str. 192.

¹²⁷ Vodja 1940, št. 10/11 Skavtski zakoni so se glasili: Skavt vedno govori resnico; skavt je poslušen; skavt je koristen; skavt ljubi bližnjega in je brat vsakemu skavtu; skavt je vrljuden in skromen; skavt ravna lepo z živalmi in narodo; skavt je delaven in štedljiv; skavt je razpoložen in vedno dobre volje; skavt je vzdržen in ne kadi; skavt je čist v misli, besedi in dejanju.

¹²⁸ Tom – tom, 1938/39, št. 5/6.

¹²⁹ Prim. Baden – Powell, Priročnik za skavtske vodje, Združenje slovenskih katoliških skavtinj in skavtov, Ljubljana 1998.

¹³⁰ Narodna enciklopedija srbsko-hrvatsko-slovenačka, Zagreb 1928, s.v. skavtizem.

¹³¹ Sokolič 1940, str. 2.

¹³² Prim. Skavti ..., str. 17.

¹³³ Naši zapiski, 1913.

¹³⁴ Slovenski narod, 4. 1. 1925.

¹³⁵ Slovenski narod, 23. 5. 1926.

¹³⁶ Vinko Zaleteš, Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva, Ljubljana 1933, str. 126.

ca svetovne skavtske organizacije ni imela ideoloških težav pri sprejemanju drugih ver. Težav pri sprejemanju kraljeve avtoritete ni bilo, ker je bil kralj častni član skavtov, pa tudi zvestoba domovini in njenemu redu je bila sestavni del skavtske obljube.¹³⁷

Skavtski zakoni, ki so utemeljevali skavtsko vzgojo, so bili včasih za slovensko meščansko družbo še težko razumljivi. Zadrega s skavtskimi zakoni je na najbolj komičen način opisal Fridolin Žolna, ki ga danes poznamo po njegovem pravem imenu Fran Milčinski. Ko se njegov skavt leta 1923 še ni imenoval Peter, je o njem satirično pisal: »Moj sin ima prijatelja, ime mu je Vinko, in mi je prišlo v spomin, da je bil ta Vinko izjavil, da k skavtom ne gre, ker imajo zakone. Že tedaj sem zaslutil, da skavtski zakoni niso sladodol in niso pečen kostanj. Zdaj so me zanimali ti zakoni in sem vprašal, in naš skavt je dejal, da skavtski zakoni niso tajnost, in jih je pričel naštevati: prvič: Skavt ne laže! Ustavil sem ga.

Zdi se mi, že prvi zakon ni tak, da bi se moglo mimo brez pomisleka. Sveta cerkev je jako modra in vendar ni kratko malo laži sprejela med grehe. V posvetnem življenju ima laž jako važno vlogo. Lažejo se na najodličnejših mestih in se ne lažejo za kratek čas, nego, izvršujoč svojo bridko službo, in sploh prosim: ko pravim, da lažejo ni to nič razžaljivega – služba je služba in take stvari se je treba naučiti in jo znati.«¹³⁸

Čeprav so bili skavtski zakoni primerni tudi za slovensko družbeno stvarnost, je načelo skavtskega zakona o varstvu narave zbudilo še največ polemik. Skavt ravna lepo z živalmi in naravo, je bil šesti skavtski zakon. Ta zakon je bil med slovenskimi ljubitelji narave in njenih čarov ugodno sprejet, čeprav ta problematika ni bila tako popularna kot v zibelki skavtstva – Angliji.¹³⁹ Pedagoge je usmerjala tudi država, saj so morali o varovanju koristnih živali učiti naraščaj. Ekološko katastrofo¹⁴⁰ – kot so zapisali pisci skavtske

zgodovine,¹⁴¹ se tako težko pojmuje kot enega glavnih vzrokov za nastanek skavtov na Slovenskem.

Da so meščani izgubili stik z naravo opozarja tudi Bevk v svojem bontonu, a to se je dogajalo konec tridesetih let, ko so skavti na Slovenskem delovali že dobrih 15 let: »Meščani naj vedo, da se kmetje njihovih izletov pogosto bojijo kot kobilic. Kmetu ne delajo samo škodo, ampak tudi žalijo njegov čut do prirode. Tega je meščan v veliki meri že izgubil.«¹⁴² Takrat so skavti že »poteptali« ta meščanski stereotip in drugi dirigent meščanskega bontona – Bodaninus je že nekaj časa skavtom priznaval, da so »pri meščanih in pri kmetih na dobrem glasu, ker vse za seboj spravijo. Zakaj voditelji pazijo, da mladi skavtje za seboj spravijo uso nesnago in vse odpadke, da ne poteptajo travnikov, da ne delajo škode po poljih ...«¹⁴³

Zusammenfassung

WIE DER PFADFINDER PETER VOM LEBEN LERNT

Im zweiten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts versetzte das Pfadfindertum den europäischen Raum in große Begeisterung. Verschiedene europäische Traditionen nahmen das Pfadfindertum auf ihre eigene Art auf und begannen es zu verbreiten. Für das Gebiet, das in weiterer Folge von der Organisation „Savez skauta Jugoslavije“ („Bund der Pfadfinder Jugoslawiens“) abgedeckt wurde, war charakteristisch, daß der Eintritt der Jugend in verschiedene Vereine streng überwacht und wiederholt vereitelt wurde. In Serbien konnte sich die Pfadfinderbewegung planmäßig entwickeln, gemäß den Richtlinien des englischen Gründers der Pfadfinder Baden Powell. Die Pfadfinderbewegung stützte sich auf den Staat und auf den Verein gegen den Alkoholismus. Die Kroaten begannen, Jugendliche, die nichts zu tun hatten, pädagogisch zu entdecken, und boten diesen Jugendlichen nach Art der Sokol-Turnvereine verschiedene Ausflüge, die bald mit der neuen „pädagogischen“ Methode

¹³⁷ Sploh če je šlo za popularno gibanje v politični zaveznici – Angliji, ki je ustanovitelju skavtov podelila leta 1931 plemiški naslov.

¹³⁸ Slovenski narod, 11. 11. 1923, Fridolin Žolna, Skavt.

¹³⁹ Več o varstvu živali na Slovenskem do 1. svetovne vojne primerjaj. Dragica Čoč, Pruski kralj Friderik II. in njegovi vrbci, v: Zgodovina za vse, št. 1, Celje 2000. Treba je poudariti, da je v pedagogiki obveljalo prepričanje, da je vsak deček, ki muči živali, potencialni ropar in morilec.

¹⁴⁰ Beseda ekologija je bila v času, ko je živel, že izumljena, a se ni uporabljala za označevanje takšnih aktivnosti. (Prim.: Ferry, Novi ekološki red, Krtina, Ljubljana

1998 in Donald Worster, The Nature's Economy, A History of Ecological Ideas, Cambridge University Press, Cambridge 1990).

¹⁴¹ Prim: Skavti ..., str. 5.

¹⁴² France Bevk, Lepo vedenje, Gorica 1938, str. 84.

¹⁴³ Bodaninus, Knjiga o ..., str. 191.

des Pfadfindertums verbunden wurden. An der Spitze ihrer „*Dačka izletna družba*“ („Ausflugsverein für Schüler“) standen gemäß der geltenden Gesetzgebung Schullehrer. Die slowenische Pädagogik nahm die Pfadfinderbewegung auf, zunächst zwar etwas verständnislos und in der Hoffnung auf eine bessere Zukunft für die Mittelschüler, die sich in den Wirren des Ersten Weltkrieges nicht zurechtfinden. Auch die Prager fortschrittliche Studentenschaft nahm die Pfadfinderbewegung auf, besonders der Romantiker Hinko Pajer. Die Sokol-Vereine, die sich vor dem Ersten Weltkrieg rückläufig entwickelten, waren mit ihren eigenen Problemen beschäftigt. Der Landeshauptmann als Dirigent der Schulpolitik und derjenige, der die Vereinstätigkeit der Schüler bestimmte, war vor allem mit der Frage beschäftigt, wer in den Schulen den Turnunterricht durchführen sollte, nachdem er das Recht dazu der allzu nationalen Sokol-Bewegung genommen hatte.

Nach dem Krieg war die Konfusion noch größer. Die Sokoli, die stärkste Bewegung im Sport, begannen sich unter großen Schwierigkeiten in einen jugoslawischen Verband zu vereinen. An die führenden Stellen in der Sokol-Organisation kamen Staatsbeamte, vor allem Serben, und die Leitung übernahm ein begeisterter Pfadfinder. Daher begann seit dem Jahr 1919 in der Sokol-Organisation eine Debatte darüber, ob die Sokoli dem schwachen Interesse für den Sokol-Nachwuchs dadurch begegnen sollten, daß sie für den Nachwuchs innerhalb der Sokol-Organisation das Pfadfindertum einführen. Im Kampf der Ideologien siegte 1922 die traditionelle slowenische Sokol-Bewegung nach M. Tyrš. Bereits ein Jahr zuvor, 1921, entstand die jugoslawische Pfadfinderorganisation. 1922 findet man auch in Slowenien erste Ansätze der neuen Bewegung. Unter dem Taktstock der serbischen Methode und der amerikanischen Erfahrungen wurden die Pfadfinder in Celje von einem russischen Emigranten erzogen, während die begeisterten Mittelschüler in Ljubljana von einem tschechischen Pfadfinder, polnischen Ausbildnern und heimischen Intellektuellen gebündelt wurden. Zu Beginn des Jahres 1923 wurde die Dachorganisation der Pfadfinder gegründet, die in Unterorganisationen gegliedert war. Nach dem Vorbild der serbischen und bosnischen Pfadfinder halfen die slowenischen Pfadfinder als Freiwillige bei der Organisation der Versorgung anlässlich einer großen katholischen Versammlung 1923.

Die Pfadfinderorganisation umfaßte ein breites Spektrum von menschlichen Aktivitäten, denen sie sich auf verschiedene Arten anpaßte und sie nachahmte. Das Auftauchen von Pfadfindern in der Literatur der Zwischenkriegszeit beweist, daß die Organisation mehr war als nur ein Zirkel von Schwärmern. Man muß aber hinzufügen, daß auch andere Jugendorganisationen, vor allem die Sokoli, in dieser Literatur vorkamen. Das slowenische Pfadfindertum beinhaltete anfangs Elemente verschiedener Pfadfinderbewegungen, von der polnischen, die gemeinsam mit Pfadfinder-Anfängern in England lernte, bis zu der tschechischen, die sich auch damit befaßte, wie die patriotische Pfadfinderbewegung in die heimische Sokol-Bewegung einzuordnen wäre. Auch von den Serben und Kroaten lernte man. Als die slowenische Pfadfinderorganisation noch keine eigenen Ratgeber herausgegeben hatte, behalf man sich mit Ratgebern der erwähnten anderen Organisationen. Die slowenischen Führer und Ideologen der Pfadfinder wurden zunehmend mit der Bewegung vertraut und bauten sie aus. Dazu trug auch die Konkurrenz des 1925 gegründeten Vereins „*Združenje tabornikov Slovenije*“ („Verband der Pfadfinder Sloweniens“) bei. So erkannte die slowenische Pfadfinderorganisation bereits 1930, daß die jugoslawischen Pfadfinderzeitschriften nicht mehr den Erfordernissen der slowenischen Öffentlichkeit entsprachen, und versuchte deshalb eigene Zeitschriften herauszugeben.

Ein Charakteristikum des alten Jugoslawien waren Massenmanifestationen, die in den Schachteln der Fotografen und der Erinnerung der Kameras dauerhaft verwahrt wurden. Den feierlichen „Umzügen“ der Volkstrachten und der Sokoli schlossen sich auch die Pfadfinder in ihren Uniformen an, deren Hüte und Stöcke sie von den Sokoli klar unterschieden.

Die Begeisterung über das Pfadfindertum wurde in den Städten von Lehrern und Beamten geschürt, von denen auch in der Nachkriegszeit das Vereinsleben noch abhängig war. Die beste Propaganda waren Lager, die auch das weniger urbane Slowenien erreichten und in kleineren Orten die Pfadfinderbegeisterung entfachten. Das öffentliche Auftreten, Sommerlager und zahlreiche humanitäre Aktionen, darunter die besonders gut aufgenommenen Weihnachtsbescherungen für Kinder, vergrößerten das Interesse für die Pfadfinderorganisation in den urbanen Zentren und deren Führungskreisen.

Die Bewegung konnte allen Weltanschauungen entsprechen, da sie sich mit ihrer humanitären Tätigkeit und religiösen Praxis den katholischen Kreisen annäherte, während sie aufgrund des Sports und der Sorge für die Jugend den alten liberalen Kreisen des slowenischen Bürgertums nahekam. Genau das unterschied das slowenische Pfadfindertum vom englischen, das den Denkweisen der Mittelschicht entsprungen war, die keine so scharfen Grenzen zu anderen gesellschaftlichen Gruppen zog wie das unter dem slowenischen Bürgertum nach dem Krieg noch der Fall war.¹ Am größten war die Pfadfinderbegeisterung bei jenen, die professionell oder privat besondere Sorge und Zuneigung gegenüber der Jugend verspürten.

Mit ihren Prinzipien drang die Pfadfinderorganisation oft unbemerkt, aber für ihre Mitglieder und Enthusiasten zur Genüge erfolgreich in die Öffentlichkeit. Sie erzog einen neuen Kader von fähigen Personen, die häufig aus bürgerlichen Kreisen stammten, denen die führende Rolle in der Gesellschaft zugeordnet war. Andere Vereine übernahmen Elemente der Pfadfinderarbeit, während die Pfadfinder wiederum Arbeitsweisen übernahmen, die ihre Führer in anderen Vereinen kennengelernt hatten.

¹ Vgl.: Gillis, *Mladina*...

Tone Kregar

LJUBEZEN IN REVOLUCIJA

(Pisma Slavka Šlandra Dani Ročnikovi)

»Prispevek k zgodovini delavskega gibanja«

Biografski in ostali zapisi o predvojnih slovenskih komunistih in revolucionarjih so bili celotno obdobje povojnega socialističnega slovenskega zgodovinoписа in žurnalizma njegova hvaležna in tako rekoč konstantna ter neizčrpana tema. Na desetine zapisov, povezanih predvsem z najrazličnejšimi obletnicami in jubileji, je v revialnem tisku ter dnevnem časopisju predstavljalo idealne podobe vojakov revolucije, ki so zanj večinoma tudi darovali svoja življenja, ter jih javnosti ponujalo kot svetel zgled žrtvovanja v boju za izgradnjo pravičnejšega sveta in lepšega jutri. V primerjavi s številnimi tovrstnimi, za dnevne potrebe in v skorajda hagiografskem tonu pripravljenimi prispevki, ki so nastajali v glavnem izpod peresa novinarjev, redkeje tudi junakovih revolucionarnih ali partizanskih tovarišev, je bil obseg podrobnejših, obsežnejših ter raziskovalno in metodološko natančnejših člankov, razprav ali celó samostojnih izdaj precej ožji. Največ jih je izšlo v različnih krajevnih, regionalnih, tematskih in jubilejnih zbornikih, pogosto pa so tovrstne objave in izdaje sovpadale z ureditvijo spominskih sob ter ostalimi, tako stalnimi, občasnimi kot potujočimi razstavami, ki so jih po muzejih, šolah, vojašnicah, kulturnih domovih in drugje postavljali kustosi slovenskih muzejev revolucije. Pri tem je izbiro téme, še bolj pa obseg raziskave ter način interpretacije

avtorjem zgodovinarjem v precejšnji in odločilni meri določalo lokalno in republiško partijsko vodstvo, ki si je muzeje NOB in revolucije na (ne samo) simbolni ravni tudi lastilo.

Danes, ko so tovrstne direktive in njihovi avto-cenzurni odsevi le še bled spomin, se zato ob raziskovanju življenjskih zgodb posameznikov, ki so nedvomno zaznamovali politično zgodovino Slovencev v 20. stoletju, srečamo s svojevrstnim paradoksom. Čeprav gre za ljudi s t. i. prave strani, po katerih so bile in so ponekod še vedno poimenovane ulice, četrti, šole in druge ustanove in ki (včasih morda tudi »zahvaljujoč« svoji tragični in prezgodnji smrti) v povojnih časih nikoli niso prišli v nemilost, kaj šele, da bi jih revolucija kot marsikaterega svojih otrok tudi požrla, jih v poplavi tozadavnega pisanja marsikdaj zaman iščemo.

Kljub obilici leksikografskih gesel, časnikarskih enot in marsikje celó učbeniško-leposlovnih poskusov bomo zaman iskali celostno biografijo katerega od predvojnih slovenskih revolucionarjev, ki bi kompleksno in objektivno prikazovala njegovo (tudi zasebno) življenje in delo ter bila vsaj deloma primerljiva z biografijami drugih (meščanskih) slovenskih politikov oz. javnih osebnosti, ki so predvsem v zadnjem desetletju (pa tudi že prej) vzbudile velik interes slovenskega zgodovinoписа in vrsto knjižnih izdaj.

Iluzorno je pričakovati, da bi se v bližnji prihodnosti stvari lahko bistveno spremenile. Ne-popravljiva priložnost je bila zamujena ravno v 40-letnem obdobju, ki je bilo tovrstnim témam izredno naklonjeno, a po drugi strani premalo zrelo in premalo svobodno za drugačne in bolj kompleksne raziskovalne pristope. Nenazadnje se »resna« zgodovina s tem v glavnem ni utegnila ali ni želela ukvarjati, kopica ostalih piscev in ljubiteljskih zgodovinarjev revolucije in upora pa se je v skladu s splošno družbeno klimo (včasih po ukazu, večkrat iz preračunljivosti, pogosto pa v najboljši veri) oklepala pozitivizma črno-belih vzorcev, si zatiskala oči pred vsem, kar je odstopalo od tega poenostavljenega kolorita ter izpuščala vsako morebitno sled, ki bi glorificirane junake socialistične revolucije in delavskega razreda lahko povezala z živimi ljudmi iz krvi in mesa oz. njihovo »zemeljsko« platjo. Pri tem nima mo v mislih le morebitnih »problematičnih« podatkov in osebnostnih značilnosti, ki bi svetel lik junaka lahko kakorkoli zasenčili, temveč tudi povsem pristne značajske lastnosti ter tisto plat njihovega bivanja, ki z njihovim revolucionarnim poslanstvom morda ni bila neposredno povezana, čeprav se je v njem tako ali drugače nujno izražala.

Kot rečeno, so najboljši časi sicer res že zamujeni, a raziskovanje življenja in dela pomembnih »zgodovinskih« osebnosti vendarle ostaja interes zgodovinopisja, ne glede na čas, okolje in družbeno klimo. Tudi zato predstavlja pričujoči tekst oz. objava vira kot neke vrste »prispevek k zgodovini delavskega gibanja« avtorju prispevka svojevrsten brezčasen in vedno aktualen izviv.¹

Revolucija

Zgornje pisanje velja za večino (padlih) slovenskih revolucionarjev, a najočitneje morda prav za Slavka Šlandra, čigar ime je sicer z velikimi črkami zapisano na prvih straneh zgodovine delavskega in revolucionarnega gibanja na Slovenskem. Številni zgodovinski pregledi, enciklopedična gesla in strnjene biografije ga upravičeno označujejo za enega najpomembnejših pa tudi najmarkantnejših štajerskih in slovenskih predvojnih komunistov ter organizatorjev proti-

Slavko Šlander

(fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje)

fašističnega upora, v katerem je med prvimi tudi izgubil življenje.

Rodil se je 20. junija 1909 v Dolenji vasi pri Preboldu² v Savinjski dolini, torej kraju, ki je predvsem zaradi razvite tekstilne industrije ter bližine rudarske Zabukovice, v 30. letih 20. stoletja postal pomembno jedro naprednega in komunističnega gibanja na Štajerskem.

Napredne ideje je pil tako rekoč z materinim mlekom, saj je na njegovo ideološko usmeritev v določeni meri vplival že oče Alojz, vaški krojač,

¹ Pričujoč članek dopolnjuje in nadgrajuje občasna razstava istega avtorja in pod istim naslovom, ki je med 11. 3. in 6. 4. 2003 na ogled v Muzeju novejšje zgodovine Celje.

² V literaturi najdemo različne navedbe rojstnega kraja. Stane Terčak v svojem prispevku, o katerem bomo še govorili, navaja zgolj Prebold, v leksikonu *Narodni heroji Jugoslavije* (II. knjiga, Mladost Beograd, 1975, str. 239) se omenja Št. Pavel pri Preboldu, v *Enciklopediji Slovenije* (Št. 13, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999, str. 61) pa denimo Dolenja vas pri Žalcu. Te razlike velja pripisati dejstvu, da se je Šlandrova družina pogosto selila. Na to me je opozoril mag. Brane Goropevšek in mi tudi posredoval pravi podatek, za kar se mu prijazno zahvaljujem.

ki je bil že pred prvo vojno kot krojaški pomočnik na Dunaju član socialdemokratske stranke. Podobno je veljalo tudi za ostale Šlandrove otroke oz. celotno revolucionarno in narodno zavedno Šlandrovo družino, ki je za narodno osvoboditev pozneje tudi plačala pretresljivo visok krvni davek.³

Po končani meščanski šoli v Celju se je v Rogški Slatini izšolal za zobotehnika. Službo je nastopil v Žalcu, kjer se je aktivno vključil v kulturno in družabno življenje, leta 1932 pa se je skupaj s svojim delodajalcem prestavil v Celje.⁴ Kot aktivist delavskega gibanja je deloval v sindikatih in društvu Svoboda ter bil še istega leta sprejet v Komunistično partijo Jugoslavije. Novembra 1933 so ga kot sekretarja mestnega komiteja KPJ takratne oblasti aretirale ter ga na znanem celjskem komunističnem procesu aprila 1934 obsodile na tri leta robije.⁵ Prestal jo je v Sremski Mitrovici, na t. i. »komunistični univerzi«, od koder se je vrnil kot prekaljen komunist, še bolj prepričan v svoje revolucionarno poslanstvo. Med letoma 1936 in 1940 je bil sekretar okrožnega komiteja KPJ za Celje, v tem času pa si je na svojem domu uredil tudi zobotehnično delavnico. Organiziral je konferenci KPS aprila 1938 in

³ Poleg najstarejšega Slavka so bili v družini še štirje otroci, dva fanti in dve dekleti. Drugi sin Viljem (Vilko, Vilč) je bil prav tako eden vodilnih savinjskih komunistov v 30. letih 20. stoletja. Skupaj z bratom je bil obsojen na procesu leta 1934 ter v mitroviški kaznilnici prebil 2 leti in tri mesece. Konec leta 1936 je bil obsojen že drugič, tokrat na leto in pol zapora. Po ustanovitvi Prve celjske čete je po zajetju Franja Vrunča in poškodbal Petra Stančeta, postal njen drugi komandir ter ob njem uničenju, 27. 8. 1941 v Zavškovem mlinu v Brezali nad Laškim, tudi padel.

Usoda tretjega sina Franca je še najmanj znana. V predvojnem komunističnem gibanju aktivneje ni bil udeležen, po aprilski vojni pa se je kot vojni ujetnik znašel v Nemčiji. Ko je sredi leta 1942 prejel novico o smrti obeh bratov in matere (ta je umrla leta 1940, oče pa že šest let prej), naj bi se mu omračil um, po začasnem bivanju v umobolnici pa so ga gestapovci leta 1943 umorili.

Zadnja od Šlandrovih je padla najmlajša hči Vera, predvojna skojevka in študentka medicine. Leta 1943 je partizanski štab pod Tolstim vrhom na Dobrovljah napadla nemška policijska skupina. Ob Veri je takrat padel tudi pravnik Dušan Kraigher - Jug, predvojni celjski komunist in Slavkov prijatelj ter sodelavec.

Najstarejša Šlandrova hči Marija (Mica) je edina izmed Šlandrovih otrok vojno preživela. Kot predvojna komunistka je bila leta 1940 zaprta v celjskem Starem piskru, od leta 1942 pa je bila v partizanih, med drugimi tudi kot komisarka bataljona Tomšičeve brigade. Po vojni je (žena Mihe Marinka) zavzemala pomembno mesto v partijski nomenklaturi. Fran Roš, Šlandrova družina, Celjski zbornik 1969-70, Celje 1970, str. 371-375.

decembra 1939⁶, leta 1938 pa je bil za nekaj časa v Ljubljani ponovno zaprt. Februarja 1940 se mu je uspelo izogniti policijski raciji in umakniti v ilegalo. Kot inštruktor KP je deloval v Mariboru, Slovenskih goricah, Ljubljani, Celju in Trbovljah, kjer ga je sredi marca aretirala policija. Po izpustu v začetku aprila 1941 se je kot prostovoljec priglasil v jugoslovansko vojsko, že 12. aprila pa se je udeležil seje dela CK KPS v Trebnjem, na kateri je bil sprejet sklep o organiziranem odporu proti okupatorju. 26. aprila 1941 je postal član CK KPS in bil imenovan za sekretarja Pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Bil je med glavnimi organizatorji upora proti okupatorju, žal pa tudi ena njegovih prvih žrtev.

7. avgusta je namreč Gestapo v Čepičevem stanovanju v Mariboru uspešno izvedel aretacijo dela vodilnih aktivistov mariborskega odporniškega gibanja, med katerimi je bila tudi sekretarka Okrožnega komiteja SKOJ Maribor Slava Klavora.⁷ Prav pri golorokem reševanju slednje, ki se je dogajalo pred hišo, je gestapovcem uspelo zgrabit tudi Šlandra, ki je na sestanek šele prihajal.

⁴ Prim: Narodni heroj Slavko Šlander, Žepni časopis Šlandrova zadruga, List kmetijske obdelovalne zadruge Slavka Šlandra, Vrbje pri Žalcu, 15. 3. 1947, št. 1; avtor prispevka Jože Boršmar.

⁵ Med tretjim in šestim aprilom 1934 je pred velikim senatom okrožnega sodišča v Celju potekala razprava proti 22 osebami, obtoženim komunistične propagande, znana tudi kot Celjski komunistični proces. Sodbo so razglasili 9. aprila. Osemnajst obtožencev je bilo obsojenih na različne zaporne kazni, štirje pa so bili oproščeni. Najtežje so bili kaznovani Slavko Šlander, Branko Diehl in Anton Rader, ki so bili za tri leta poslani na robijo v Sremsko Mitrovico. Obsodba jim je očitala, da so »organizirali krajevne edinice tajne komunistične stranke Jugoslavije ter pristopili k tej stranki kot člani, s čimer so organizirali in pristopili k društvu, ki ima za namen propagando komunizma ter terorizem ter nelegalno prilastitev oblasti ...«. Prav tako naj bi leta 1932 in 1933 razširjali letake in »novine«, »... vsebina kojih letakov in novin meri na to, da se ljudstvo naščuva zoper državna oblastva in da se ogrozi javni mir ter spravi v nevarnost javni red, s čimer so istočasno vršili pismeno propagando, da je treba izpremeniti politični in socialni red v državi z zločinstvom, nasiljem in terorizmom ...«. Nova doba, 9. 4. 1934; Prepis razsodbe, Arhiv Muzeja novejšje zgodovine Celje, fascikel 37, mapa III. A.

Junija istega leta je sledil nov proces proti celjskim komunistom, na katerem je bil med drugimi obsojen tudi poznejši partizanski komandant Peter Stanite - Skala. Nova doba, 27. 6. 1934.

⁶ Več o tem in nasploh o takratnem delovanju celjskih in savinjskih komunistov, katerih vodilna osebnost je bil Šlander, glej v: Emil Lajh, Nekaj značilnosti iz revolucionarnega delavskega gibanja v Celju v obdobju druge konference KPS v Joštovem mlinu, Celjski zbornik 1977-1981, Celje 1981, str. 203-221.

jal in bi se sicer aretaciji najverjetneje lahko izognil. Pri njem so našli legitimacijo z imenom Franz Weber⁸ in kljub zasliševanju in mučenju v graških zaporih jim njegovega pravega imena ni uspelo izvedeti.

12. avgusta so ga skupaj s Klavoro iz Gradca pripeljali nazaj v Maribor, kjer sta bila skupaj s še sedmimi člani odporniškega gibanja (med njimi je bil tudi Šlandrov dolgoletni sodelavec, prvi komandir Celjske čete, Franjo Vrunč - Buzdo) 24. avgusta ustreljena. Na razglasu streljanja je bil še vedno naveden pod imenom Franz Weber, isto ime pa je vodstvo osvobodilnega gibanja objavilo tudi v Slovenskem poročevalcu.

Med prvimi Slovenci je bil že 25. oktobra 1943 proglašen za narodnega heroja, njegovo ime pa je avgusta istega leta dobila tudi prva na Štajerskem ustanovljena partizanska brigada, 6. SNOUB Slavko Šlander.

Ljubezen

Da sta se Slavko Šlander in Dana Ročnikova sploh srečala in spoznala, je najbrž treba pripisati zanimivemu naključju. Ko je Slavko v zgodnjih tridesetih letih najel sobo pri Tereziji Lešničar v Celju, je pri njej stanovala tudi njena mlada nečakinja Dana. Rojena je bila sicer leta 1914 pri Mali Nedelji v Slovenskih Goricah kot nezakonska hči Pepike Gregorič. Še kot otrok se je preselila v Celje k teti, ki takrat še ni imela lastnih otrok ter tam odraščala, obiskovala trgovsko šolo in se po zaključku tam tudi zaposlila. Življenje v Celju je bilo primernejše tudi zato, ker se je v drugi polovici tridesetih let večkrat tedensko vozila v Ljubljano, kjer je na Konservatoriju študirala solopetje. Študij ji je finančno omogočila renta, ki jo je prejemale kot dediščino po umrlem očetu, nekaj časa pa je v Ljubljani (v Mladiki) kot študentka tudi živela.⁹

Bližina, v kateri sta se znašla simpatično, razgledano, energično in živahno dekle¹⁰ ter šarmanten¹¹ in skrivnosten mladenič kot kaže ni mogla ostati brez posledic. Bivanje pod isto streho se je očitno kmalu spremenilo v simpatijo oziroma ljubezen, ki je kljub težkim preizkušnjam trajala vse do Slavkove tragične smrti. Nanjo je seveda usodno vplivalo Šlandrovo revolucionarno, pollegalno življenje, ki pa Dane ni odbilo. Nasprotno, v veliki meri se je vanj tudi sama vključila, pomagala Slavku, zanj opravljala različne, predvsem kurirske posle in v času, ko je bil zaprt (kar bomo videli iz pisem), predstavljala njegovo najtrdnjšo vez s svobodo in tovariši.¹²

Pisma

O njunem odnosu na najbolj neposreden način pričajo pisma, ki jih je Slavko pošiljal Dani med letoma 1932 in 1940, mnoga izmed njih tudi iz zaporov. Pisma, namenjena ljubljeni osebi so že sama po sebi nedvomno eden najbolj iskrenih in intimnih zapisov, kar jih je dano in omogočeno človeku. Še posebej, če njihovo sporočilo ni namenjeno širši javnosti in če jih piše človek, razpet med vsakdanje tegobe, strahove, upe, pričakovanja in čustva na eni ter prepričanja v svoje družbeno poslanstvo na drugi strani. Tudi zato je njihova vsebina tako pestra, čeprav bomo v njej stežka našli karkoli epohalnega ali morda celó žgečkljivega. Deli posameznih pisem bodo bralcu najbrž tudi dolgočasni, saj zadevajo za današnji, pa tudi takratni širši vidik, povsem vsakodnevne, celó banalne reči. Tudi »zgodovinskih« stavkov in gesel ne najdemo v njih. Upoštevati je treba, da so bila vsa pisma iz zapora cenzurirana in da bi že vsak najmanjši pamfletistični poskus močno otežil, če že ne povsem onemogočil nadaljnjo korespondenco, povrh vsega pa je Šlander očitno zelo dobro ločeval med osebno-izpovednim razmišljanjem in agitacijo, ki bi bila v pismih Dani povsem odveč.

⁷ Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj, Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*, MNO Maribor 1997, str. 189–191.

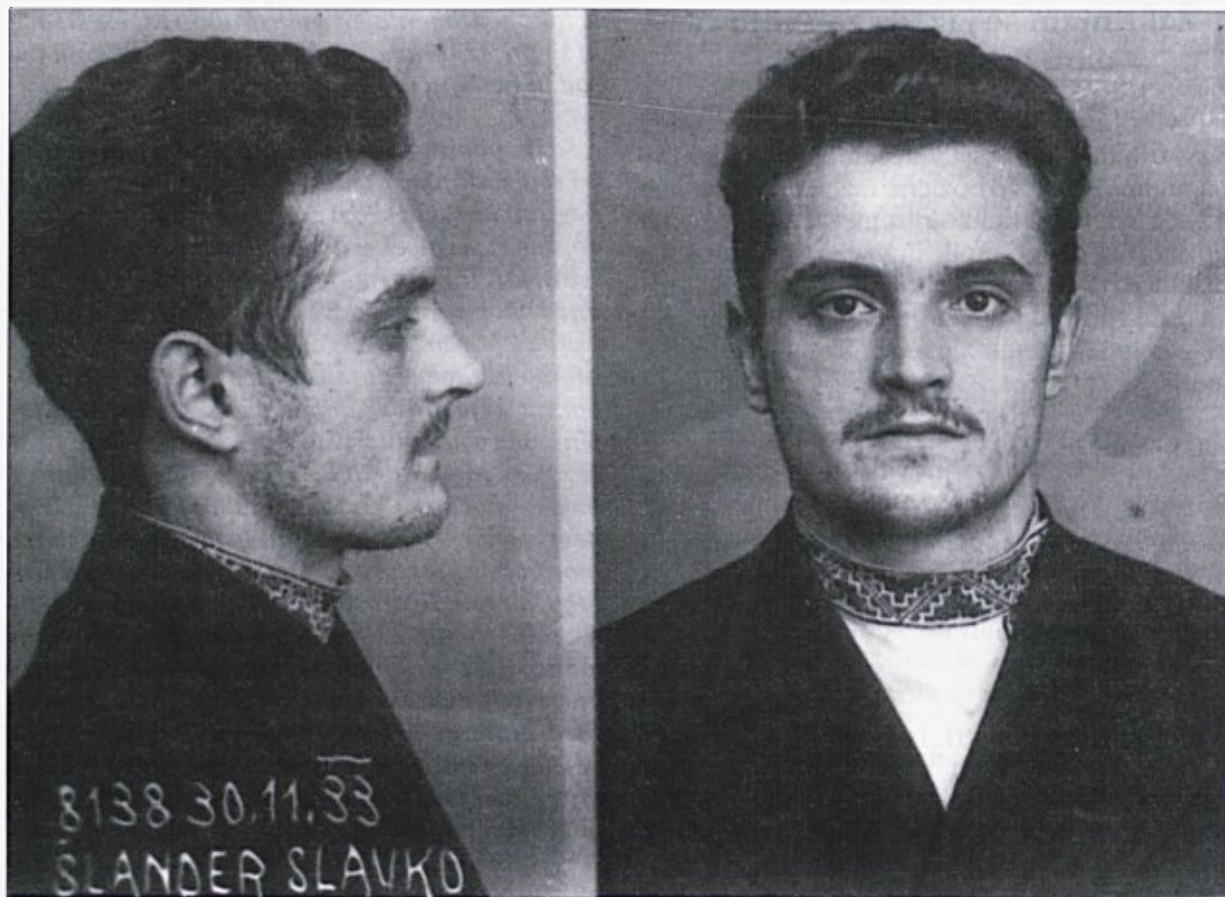
⁸ Legitimacija se je glasila na ime Franza Webra, gozdarja iz Škofje vasi, priskrbel pa mu jo je Stane Žagar, ki je bil takrat uslužbenec občine Škofja vas.

⁹ Oče Simon Ročnik iz Zavodenj pri Šoštanju je bil lastnik mlina in gostilne, po poklicu pa orožnik. Leta 1924 se je pri zdrsu s poledenele brvi smrtno ponesrečil. Podatke iz osebnega in profesionalnega življenja Dane Ročnikove je zbral in posredoval njen sin g. Iztok Holz, za kar se mu ob tej priložnosti iskreno zahvaljujem. Prav tako gre zahvala tudi ge. Ivici Fišer, ki je zaslužna za kontakt in sodelovanje.

¹⁰ V družinskem izročilu je ohranjena njena pripoved o dogodku iz ljubljanskega, študijskega obdobja. Nekoč naj bi se s kolesom odpeljala na ples iz Ljubljane v Celje, tam celo noč preplesala in se zjutraj zopet s kolesom vrnila v Ljubljano.

¹¹ Kljub svoji nizki rasti je Šlander veljal za zelo privlačnega moškega. Po ustnih virih in izročilu je bil vedno elegantno oblečen (nenazadnje je bil krojačev sin), urejen ter zelo komunikativen in prijazen. Tudi zato so mlada dekleta pogosto brez pravih razlogov rada hodila na pregled zob v njegovo zobotehnično ordinacijo.

¹² Dana Ročnik, *Moji spomini na ilegalno delo v Celju, Arhiv Muzeja novejšje zgodovine Celje*, fascikel 37, mapa III; Večer, 30. 1. 1984 (Šlandrova sodelavka - ob 70-letnici Dane Ročnikove).

*Iz policijske kartoteke, 1933
(fototeka Muzeja novejše zgodovine Celje)*

Sprememba družbenega sistema oz. komunistična revolucija je Šlandru gotovo pomenila največ in praktično vse druge stvari so se morale temu cilju in boju zanj podrediti. A vendarle so življenje mladega in inteligentnega moškega s širokim obzorjem, kot je bil Šlander, zapolnjevale tudi druge, morda bolj posvetne, a nič manj pomembne zadeve. Potrebno je bilo delati, se izobraževati, družiti in zabavati. Potrebno je bilo tudi nekoga imeti rad.

In ker ravno Šlandrova pisma Ročnikovi na najpreprostejši in najpristnejši način odkrivajo prav to večplastnost in širino, jih na tem mestu prvič objavljamo v celoti¹³ in v kronološkem zaporedju ter brez kakršnihkoli slovničnih ali drugih popravkov. Glede na doslej zapisano in gle-

de na posamično sprotno pojasnjevanje zgodovinskega ozadja, pisem najbrž ni potrebno dodatno razlagati, še manj analizirati in vrednotiti. Marsikaj zapisanega ne moremo umestiti v širši kontekst, še posebej, ker razpolagamo zgolj s Šlandrovo korespondenco, pa še to nepopolno. Pisma, ki jih je Ročnikova pisala njemu, bi najbrž v marsičem dodatno osvetlila ozadje nekaterih njegovih besed in razmišljanj. Žal se niso ohranila in marsikaj bo za vselej ostalo samo njuna skrivnost. Kar je po svoje tudi prav.

Za osvetlitev Slavka Šlandra kot revolucionarja, patriota, tovariša in ljubimca, predvsem pa človeka, povsem zadoščajo že besede, ki jih je pred več kot šestdesetimi leti pisal sam.

¹³ Šlandrova pisma je skupaj še z nekaterimi Ročnikova leta 1965 podarila Muzeju revolucije Celje. Kmalu zatem so bili nekateri odlomki iz njih tudi prvič objavljeni. Avtor prispevka Stane Terčak je sicer v uvodu izpostavil potrebo po celostni monografiji o Šlandru, obenem pa dodal, da »iz skromnih fragmentov njegove za-

puščine, ki so se ohranili, sije lik velikega človeka-humanista, zato objavljamo iz nje tiste odlomke, ki z vso življenjsko pristnostjo pričajo o njem kot osebnosti, izpuščamo pa vse, kar je čisto zasebnega značaja.« Stane Terčak, *Iz zapuščine narodnega heroja Slavka Šlandra*, Celjski zbornik 1965, str. 15–23.

»Zaklinjam se jaz, da za Tvojo čast dam desnico v ogenj.«

Prvi ohranjen dokaz korespondence med Slavkom in Dano sega v december 1931, ko Dana prejme Slavkovo božično razglednico, že slab mesec zatem pa kratko pisemce. Dana je takrat obiskovala drugi letnik državne trgovske šole, pisemce pa daje slutiti, da bo njun odnos le stežka ostal zgolj na prijateljski ravni. Očitno pomeni leto 1932 začetek njunega ljubezenskega razmerja, ki, kot rečeno, traja vse do njegove smrti.

1. pismo, 18. I. 1932

Ne vem, Dana, kaj Te je naenkrat tako razžalostilo; rečem Ti samo to, da jaz ničesar ne vem in ničesar ne verujem. Zaklinjam se jaz, da za Tvojo čast dam desnico v ogenj. Pozdravljam Te lepo!

Slavko

2. pismo, Celje, 8. XII. 1932

Dana,

Mislim, da je Tvoje pismo, ki si mi ga pred dolгим časom napisala, najbrž izliv trenutnega razburjenja, zato sem rajši malo počakal in upam, da se je Tvoja huda in neobičajna jeza med tem že precej ohladila. Ali razumeš, da mi tudi ni tako prekleto vseeno če bi se takrat ko prideš v Celje morda niti ne pogledala. Upam, da si v tem trenutku, ko tole čitaš malo boljše volje in si boš dala vsaj nekaj dopovedati, kajti jaz ugotavljam in sem tudi prepričan, da boš zaman priznala to, da so Tvoji očitki precej neutemeljeni. Vem, da ženske morda uživaste nad tistim ne-prestanim dokazovanjem različnih čustev in različnih malenkostih, mimo katerih človek navadno gre mimo, ne da bi mnogo govoril. Morda Te je razsrdilo, ker na eno Tvojih prejšnjih pisem, kjer mi pišeš o nekom, ki Ti dvori, nisem v svojem pismu nič reagiral? To sem Ti že večkrat povedal, da nimam prav nič proti temu če si izbereš koga drugega, ker jaz sam se dobro zavedam, da Te ne zadovoljujem in Te tudi v bodočnosti ne bi mogel. Dana, glej ni to morda mržnja ali pomanjkanje simpatije z moje strani, ne, celo nasprotno, jaz te ljubim in Te bom ljubil tudi v bodoče, pa makar si izbereš deset drugih, tudi če z njimi živiš, ali tudi če se poročiš. Je to posebne sorte reč, ali jaz ne morem zato. Razumeš, ljubil Te bom kot žensko, ne kot otroka ali prijateljico. Tistega malomeščanskega idealiziranja in kisanja pa jaz ne maram. Še to me jezi, da sem zdaj

le tako sentimentalen in brundam takele stvari, ki so pravzaprav ostanek tistih romantičnih časov in neskončnega besedičenja.

Se še spominjaš, kaj sva se pogovarjala takrat, ko sva zadnjikrat sedela v parku? Zato pravim: pogum! Korakaj skozi življenje z dvignjeno glavo, ker Ti si človek zato, si mlada, polna moči in zdravja. Ne posnemaj mene, ki hodim po tej dolini kakor izgnanec z iztrgano dušo. Da Ti po pravici povem, jaz moram nekaj ukreniti, pa naj bo karkoli. Zdi se mi, da sem kakor tisti popotnik, ki je slutil v daljavi čudežno dolino vstajenja in se napotil v tisto smer, romal naravnost čez gore in doline in ko je bil že blizu je obtičal nekje v močvirju. Vidiš, moja skrb je, da se izkopljem iz tega prokletega blata in po vstajenju bom morda šele lahko ves pri tebi. Ne pišem tega kar tako, ampak Te prosim, da preudariš po svoje in razsodiš tako, da bo za Tebe prav. Besede in fantazije so včasih lepe, življenje samo pa je največkrat zelo umazana reč. Če se Ti studi in če se bojiš, ostani tam, kjer si. Popotovanje nima vedno veselega konca in ni za vsakega človeka. Zato mi sporoči Ti kako misliš, ker jaz se v tem slučaju uklanjam tvoji volji.

V Ljubljano letos najbrž ne bom prišel, upam pa, da se za božič v Celju vidiva in se pogovoriva kaj več. Potem pa naj bo kakor hoče.

Te poljublja

Tvoj Slavko

3. pismo, Celje, 15. IV. 1933¹⁴

To malenkost Ti pošilja za spomin

Tvoj Slavko

»Človek polagoma preneha biti človek in postane stroj. Zato pravim: k vragu romantika, živela tehnika.«

V popolnoma novem položaju se Slavko in Dana znajdetata pa Šlandrovi aretaciji in obsodbi, ki ga od izvoljenke loči za dolga tri leta. Morda so ravno pisma iz tega obdobja, pisana iz zaporniških rešetk, po svoje najlepša in najzanimivejša.

¹⁴ V pismu ji je očitno nekaj poslal. Morda svojo fotografijo?

4. pismo, Celje, 6. III. 1934
(iz preiskovalnega zapora v Starem piskru)

Moja draga!

Tvojega povabila seveda ne morem kar takole sprejeti, vkljub temu, da nimam sedaj nobenih posebno »važnih opravkov«. No, sicer Ti pa tudi nič kaj rad ne verujem, da se tako sama izprehajaš zdaj ko so zunaj že lepi predpomladni večeri. Saj si vendar mlada! Zdaj je čas, da uživaš življenje - seveda tako da je prav. Dana, zaradi mene lahko delaš kar hočeš in jaz nikakor ne maram, da bi mi lahko kedaj očitala, da sem ti hodil na pot. To prav dobro veš, da jaz nisem poseben vitez ljubezni in se z menoj ne izplača posebej ukvarjati. In kaj šele bo, kadar se pournem?

Na to življenje sem se nepričakovano dobro navadil. Saj pa že tudi teče četrti mesec, odkar sem tukaj. Zdaj imam prilično, da marsikaj pogruntam, kar mi v tistem življenju, ki brzi s filmsko naglico, ni bilo mogoče. Za tem zidovljem ima človek troje na izbiri: da crkne od obupa, da sčasoma postane iz nekriminalca res pravi kriminalni tip, ki je potem, ko se vrne v življenje, večna nadloga za človeško družbo, in tretje: da prekuje svoj značaj. Bomo videli kako še bo. Celica. Odprtina v zidu, visoko nad glavo, zavarovana z železnimi drogovi: pet navpik in dva počez, in preko vsega še rešetka - to je okno. Če človek spleza gor in pogleda ven, se nudi čudovit razgled. Spodaj je dvorišče z veliko elipso na sredi, ki so jo izteptale noge tisočev, ki so bili gostje te hiše: razbojniki, vlomilci, tatovi, komunisti. Tudi strehe se vidijo in košček gledališča. In vse je razdeljeno na majčke - šesterekotnike. Tako gledajo v svet nekatere žuželke, zdi se mi, da menda metulji. Vse je sestavljeno iz šesterekotnikov - hiše, nebo in oblaki na njem. In če naenkrat pogledam drugam, v golo steno, imam še vedno tisto proketo urežo v očeh, še vedno trepečejo pred očmi tisti šesterekotniki. Zato rajši ne zijam ven. Dobro je to, da se od tukaj pomlad ne bo videla. Včasih bo morda prišlo nekaj kakor iz daljave: šum mladega zelenja, vonj cvetja, veselo kričanje otrok na nekem dvorišču, šepet zaljubljenih mladih ljudi - prišlo bo in bo zopet ugasnilo, odšlo. In vse bo dobro. Pri tem se živci izpreminjajo v žice, neupogljive, jeklene žice. Človek polagoma preneha biti človek in postane stroj. Zato pravim: k vragu romantika, žive la tehnika.

Včasih sem mislil, kako sem pokvarjen človek, da sem že vse izkusil in doživel, kar se pač na

svetu da, pa vidim, da je vse skupaj malenkost. Če poslušam izpovedi ljudi, v katerih družbi sem sedaj, se mi odpira kar nov svet, nelep, blo den in nesrečen. Gola dejstva, npr.: ta in ta je to storil, so suhoparna in jih je v rubrikah meščanskih časopisov toliko, da je že človeku kar slabo. Treba je pogledati malo globlje, preštudirati vse vzroke, poslušati človeka tedaj, ko izpoveduje najbolj skrite stvari, kadar je obsojen na samoto in misli, da mora govoriti. Vse jasnejša mi je sedaj slika današnje morale, prava itd.

V tem času sem prečital že mnogo knjig, slabih in dobrih in to res temeljito. Knjige so mi pol življenja, iz njih mi odseva svet, kakršen je in ni, kakršen bi moral biti pa ne bo in bo. Mnogo knjig, mnogo ljudi - mnogo laži in mnogo resnice. Vendar pa največ velja to, kar človek občuti na lastni koži. Je to tudi lahko palica. Ali eno prepričanje je sveto v meni, in to je, da ima vsaka palica dva konca. Tudi drugi konec bo enkrat zamahnil. V čigavih rokah in po kom, to ni težko uganiti.

Mislim, da bomo kmalu sojeni. Res težko že čakam na to, kajti potem bo konec negotovosti in tega čakanja. Zanimivo je namreč, da je preiskovalni zapor samo večno čakanje: zjutraj čaka človek na prežgano juho, potem na sprehod, na pošto, cigarete, obisk itd. in končno še na sodbo. Vse gre kakor drugi hočejo, in to stanje ni nič kaj prijetno. Potem pa vse izpolnjeno samo s pričakovanjem tistega dne, ko bo zasijala svoboda in bom lahko na pravilni poti več kakor deset korakov po svoji volji. Absolutne svobode pa itak ni pod soncem.

Za pisemce se Ti iskreno zahvaljujem in za knjige, ki sem jih že prečital tudi. Poslal jih bom v pisarno. Če še lahko dobiš Kozakovo »Celico« in Seliškarjev »Nasedli brod«, bi Ti bil zelo hvaležen. Kake druge želje pa zaenkrat nimam. Vem, da Ti je morda neprijetno, ker imaš stalno sitnosti z menoj, vendar ti zagotavljam, da bo po obsodbi mir.

Za vse usluge, ki si mi jih storila Ti bom ostal vedno hvaležen in tudi upam, da bo še prišel čas ko se ti bom oddolžil.

Mogoče me bodo v kratkem gnali k zobozdravniku, če bom dobil zato potrebno dovoljenje. Sem radoveden kako zunaj izgleda.

Oglasi se še kaj!

Mnogo lepih pozdravov

Slavko

*Slavko in Dana na Mrzlici, 1937
(fototeka Muzeja novejše zgodovine Celje)*

*Mrzlica, 1. maj 1939
Z leve proti desni: Dana Ročnik, Slavko Šlander, Mica Šlander, Franjo Vrunč
(fototeka Muzeja novejše zgodovine Celje)*

*Slavko, Dana in Milan Apih na Mrzlici
(fototeka Muzeja novejše zgodovine Celje)*

*Slavko Šlander
(fototeka Muzeja novejše zgodovine Celje)*

5. pismo, Sremska Mitrovica, 10. XI. 1935

Draga Dana!

Predvsem najlepša hvala za tvoje prijazno pismo, ki sem se ga res zelo razveselil, istotako tudi za kartico z doma gdč. Emice in za ono, ki si mi jo pisala iz Zavodnjega. Pred par dnevi sem dobil tudi cel kup razglednic, ki si mi jih poslala v toku celega leta; tudi tista z Okrešlja je med njimi. Iz vsega tega sklepam, da si se vendarle včasih spomnila na mene. Jaz bi ti sicer pogostejše pisal, saj zdaj imam čas in ni več tako kot je včasih bilo, vendar pa imam pravico pisati samo usakih 14 dni in moram vsaj usak mesec pisati domov, saj veš da domače tudi skrbi kako in kaj je z menoj. Zato ti bom poskusil pisati vsaj po eno pismo na mesec - seveda če v tem pogledu ne bodo zopet nastopile kake izpremembe. Ne vem zakaj se je Pičo tako izoliral. Ali ti je kaj več znano o njem. Sicer pa k temu pismu prilagam tudi eno za njega in te prosim če ti je mogoče, da ga daš v drugo kuverto in mu ga odpošlješ.

Veseli me, da ti dobro živiš. V Ljubljani mora zdaj biti gotovo zelo prijetno; želim si, da bi te zopet enkrat obiskal tako kakor takrat, ko si še bila v Mladiki. Vidim, da se dobro prebijaš skozi življenje, da se tudi pridno učiš, samo ni mi čisto jasno kakšne načrte imaš za bodočnost, seveda, če jih sploh imaš. Saj zdaj bi se gotovo že lahko uveljavljala na vseh poljih, ki so danes odprta za žensko. Zdaj prihaja zima, čas za smučanje. Ali se boš smučala? Tukaj pri nas se nekaterim, predvsem Slovencem, silno toži po tem športu. To je v prvi vrsti Branko in Koželj, pa tudi naša bivša mariborska »sokolska prvaka« Apih in Vrunč se včasih spomnita na lepe zimске dneve v planinah. Tako pa lahko gledamo vesele obraze znanih smučarjev samo na slikah, ki so jih nekateri tovariši dobili od svojcev in prijateljev. Slike, ki si jih zadnjič obljubila, vsekakor lahko pošlješ, kar me bo seveda zelo razveselilo. Kadar pridem na vrsto, se bom tudi jaz dal fotografirati in Ti bom poslal sliko. Se boš začudila, ko me boš videla v tej uniformi. No zdaj še nekako gre, ko smo prišli, smo bili pa tako oblečeni, da smo izgledali kakor berači. Moram ti reči, da so v polnem času opanke zelo važen sestavni del naše opreme, v kateri izgledamo kakor kakšni čiče tam doli v Makedoniji.

Koželj je pred kratkim imel obisk in je še sedaj ves srečen. Na zunaj je tak medved, sentimentalni je pa tako, da je kar čudno. Dražimo ga, da

trpi na kronični zaljubljenosti, no izgleda pa tudi, da je na drugi strani ravno tako. Je res že skrajni čas, da pride domov. Sicer pa nam vsem skupaj ne bi škodovalo. Neprestano nam nekateri obljubljajo nekakšno amnestijo, tako da že res ne vem, kaj bo iz tega. Izgleda, da bo pač ostalo pri tem. Tukaj je tako, da lahko prej kaj zraven dobiš, kot je bilo npr. lansko leto, ko je okrog dvajset tovarišev dobilo še vsak po dve leti robije. Enega imamo npr., ki je prišel sem s 4 leti robije in je pozneje tukaj bil še štirikrat obsojen, tako, da ima zdaj vsega skupaj 15 let. Pa je kar dobre volje; pa še tisti hrvatski nacionalisti, ki imajo po 20 let in dosmrtno robije, kar nekam voljno prenašajo svoja bremena in upajo na boljše čase. Zato mislim da bomo tudi ostali pač morali še malo potrpeti, saj bomo končno vse to tudi bogato poplačali.

Če mi boš še kaj pisala, mi poskusi orisati sedanje razmere v Celju, kako je kaj z raznimi znanimi ljudmi, piši kaj o ljudeh, s katerimi se družiš, i.t.d. pa pozdravi tvoje domače (ali teta ve, da si dopisujeva?), Jankota, gdč. Milko, Emico, Križaničevo., Delejo in vse druge!

Mnogo najsrečnejših pozdravov

Tvoj Slavko

6. pismo, Sremska Mitrovica, 26. IV. 36.

Draga Dana!

Ne smeš misliti, da sem pozabil na tebe, kar bi mogoče lahko sklepala iz tega, ker se ti toliko časa nisem oglasil, kljub temu, da si se mi pred tem že nekolikokrat javila. Veš, moral sem dvakrat zaporedoma pisati domov, o čemu si se najbrž prepričala, ko si bila v Savinjski dolini. Nisi mi sicer še nič pisala, kako je takrat bilo, vendar pa iz poslani kartice sklepam, da se vas je zbrala precejšnja družba; ni izključeno, da ste celo malo polumpali. Zelo bi me zanimalo, kakšni so kaj bili tvoji vtisi iz tega izleta, kako se ti dopade kraj, ljudje itd. Na tej in na kartici iz Šm. gore vidim tudi (Fčev)podpis. Če se ne motim je to sin železničarja iz Celja; če je to tisti, ga lepo pozdravi in mu reci, da pozdravljam tudi njegovega očeta, s katerim sva stara znanca, fejest možakar je.

Tvoja pisma iz leta 34., ki si mi jih pred kratkim poslala so mi mnogo razodela. Takrat ko so se za mano zaprla vrata mariborske samotne celice, ob tistih lepih majskih in junijskih dnevih

in večerih, ki pa so zame, in za vse nas bili tako mrzli in neprijazni, ko sem iz dneva v dan delal rekapitulacijo vsega mojega dosedanjega življenja in snoval načrte za bodočnost, sem se v mislih nešteto krat ustavil pri tebi. Mislil sem pa, da si ti mnogo lažje prešla preko vsega, posebno še zato, ker zadnje čase pač nisem bil nič kaj preveč prijazen s teboj. Vem, da si mi oprostila, posebno zato, ker si se prepričala, da sem imel mnogo raznih skrbi in nadlog. Zdaj vidim, da si se me tudi ti tako pogosto, morda prevečkrat spominjala. No, zdaj sem prestal tiste dni, ob katerih bi mi ta zavest bila najdražja, saj veš, človek je v samoti pač nekoliko drugače razpoložen; zdaj pa se že ne ustavljam več toliko na preteklosti in mnogo več mislim na bodočnost. In vsak dan bolj sem prepričan, da bo ta bodočnost še lepa in svetla ————— (izbrisano, najbrž cenzura, op. TK.).

Tvojih pisem se vedno veselim. Če bi ti sam lahko pogostejše pisal, sem prepričan, da bi se tudi ti večkrat oglašala. Zdaj pride maj, ali se spominjaš pevskih vaj v maju pred petimi leti. In 3. junija? Čudovito hitro so minula ta leta. Seveda zadnja tri leta lahko mirno odštejemo, saj to je čas, ki nikakor ne spada v ta okvir, čeprav je na drugi strani tako bogat na svojevrstnih dogodkih, ki pa imajo svojo vrednost samo za onega, ki je že sam poskusil ta način življenja, kajti na zunaj je to vse skupaj zelo nezanimivo in prazno. Romantika tukaj seveda ne prihaja v poštev. Sicer pa je danes življenje sploh, pa naj si bo v kakršnikoli cveteči pomladi, ali na kakršnem koli mestu tam zunaj, ali pa med zidovi in ograjami taborišč in kazamatov vse prej kot romantično. Za človeka, ki ve kaj hoče, je povsod lepo takrat, kadar ve, da je pošteno opravil svojo dolžnost. Takrat je tudi smrt lepa. Seveda, lepše je življenje, življenje v vsakodnevnih borbi in skupaj z dragim človekom.

Pred par dnevi mi je pisal brat. Tebe je zelo pohvalil, kar me seveda prav veseli. Samo, da se ne prevzameš, da se malo pošalim. Oglasil se mi je tudi naš trboveljski poet, seveda zelo na kratko in še bolj poetično, tako, da res ne vem pri čem sem, še manj pa pri čem je sam. Bomo šele videli. Prihodnjič bom poskusil napisati kaj za Alfonza, upam, da to pot ne bo zastoj, tako kakor zadnjič, ko pismo ni prišlo na pravi naslov in napravilo najkrajšo pot, ki je sploh mogoča.

Najlepša hvala tudi za poslanih Din 170. Piši še kaj, jaz pa se bom zopet zglašil koncem mese-

ca maja, ker prej pač ne morem. Pozdravi vse, ki jih sicer pozdravljam!

Poljublja Te

Slavko

7. pismo, Sremska Mitrovica, 10. VII. 36

Draga Dana!

Sinoči je bilo dve leti od takrat, ko smo se na poti iz Maribora sem baš ob prvem večernem mraku vozili skozi Celje in dalje proti Laškem in Zidanem mostu. Uklenjeni na rokah in privezani za nogo klopi v vagonu kakor psi. In ko smo zagledali Savinjo in pot ob Savinji, tam od mosta dalje, znane griče na vsaki strani in vse tiste lepe kraje ob poti proti Laškem, nam je vkljub našemu položaju bilo nekako prijetno. Želel sem si takrat, da bi te tam kje zagledal in da bi te še enkrat pozdravil. No seveda, od vsega tega je ostal le lep spomin za to trdo realnost. In da ti po pravici povem, vedno redkeje mislim na lepe stvari tam zunaj, tako da se mi zdi, da sem kar nekako nenormalno ravnodušen napram dejstvu, da bom čez dobre štiri mesece že zunaj. Sicer se pa zadnje čase sploh zelo slabo počutim – fizično in duševno. Tudi se nisem nikakor mogel pripraviti do tega, da bi ti pisal, čeprav sem deloma imel možnost. Nisem ti pa hotel pisati v takem suhoparnem tonu, ker vem da tega ne maraš. Medtem sem pa dobil od tebe že toliko pošte, pisma, razglednice – tudi ono z Golice – včeraj pa še slike, zato sem se moral oglasiti. Vendar danes bolj nakratko. Prihodnje pismo dobim petnajste ga, imam namreč neko idejo in če bom takrat dobre volje, jo bom spravil na papir. Gre namreč za nekaj kar se tiče bodočnosti. Za danes še nisem dovolj premislil. Za slike se ti lepo zahvaljujem. Lepa je ona iz parka, posebno ti si videti dobro razpoložena. O drugi pa ne vem kaj bi dejal; nekam tuje mi je to – mogoče zato ker gledam iz te trenutne perspektive. Ferdič se je zelo izpremenil in ga ne bi spoznal. Odgovori mi, če je tisti, ki zadaj stoji Pičo, ker je to predmet spora med menoj in Brankom! Zdajle ob počitnicah se boš gotovo dobro imela; samo res pazi, da si ozdraviš grlo, kajti sicer bo nesreča. Starega Ferdiča lepo pozdravi; ob priliki bom napisal za njega košček pisma. Danes prilagam temule tvojemu pismu polovico za Mirka in te prosim, izroči to gdč. Milki za njega, ker mu jaz ne vem naslova! Pozdravi vse prijatelje, posebno pa Pičota in Rekarja! Tebi pa mnogo poljubov

tvoj Slavko

»Priznam ti, da v svojem življenju še nisem mislil toliko na tebe kot zadnje tri dni. Na robiji so bili taki momenti seveda tudi zelo pogosti, vendar so bili le momenti ali pa bežne sanje. Zdaj pa neprestano, koder hodim, karkoli delam; prav tako pa se tudi v nočeh vse moje sanje vračajo k tebi.«

Po vrnitvi iz Sremske Mitrovice si je Šlander na družinskem domu v Latkovi vasi opremil zobotehnično ordinacijo, ki je zaradi nizkih cen, do brega dela pa tudi Slavkovega osebnega šarma postala precej priljubljena in obiskana. Ordinacija sicer ni bila uradno registrirana in je delovala »na črno«, a ker so bili med njegovimi strankami tudi lokalni žandarji in uradniki, je bil njen lastnik navadno pravočasno posvarjen pred raznimi kontrolami in inšpekcijami. Šlander se je ob tem nemudoma ponovno vključil v revolucionarno delo, k organizaciji partijske mreže in razvoju ljudskofrontnega gibanja. Zaradi tega je bil ves čas pod policijskim nadzorom, pogosto se je bil prisiljen umakniti v ilegalo, leta 1938 pa je bil za krajši čas ponovno zaprt. A vendarle lahko na podlagi ohranjenih pisem to obdobje, ki traja do dokončnega Šlandrovega odhoda v ilegalo leta 1940, označimo za nekako najmirnejše ter v odnosu med Slavkom in Dano tudi najaktivnejše. Pogosta srečanja, skupaj preživeti trenutki ter izleti v planine¹⁵ so v njuno življenje vnesli nove kvalitete in ga vsaj na trenutke približali nekemu »običajnemu« odnosu dveh mladih zaljubljenih ljudi.

8. pismo, Sv. Pavel, 14. II. 37

Draga Dana!

Vlak sem nocoj še nekako dobil, tako da sem srečno prirajžal domov, seveda na moje največje veselje, kajti če ne bi bil prišel, bi ga zelo polomil. Končno sem pa tudi že potreben spanja, saj veš, da se človek doma najboljše naspi.

¹⁵ Poleg kolesarjenja, pozimi pa smučanja, so bili med takratno mladino naduse priljubljeni izleti v planine, ki so jih komunisti uspešno združevali tudi s političnim delom in agitacijo. Popularni so bili članski izleti celiške »Vzajemnosti« na Šmohor in še posebej na Mrzlico, kamor se je Šlandrov krog praviloma odpravljal tudi vsakega 1. maja.

Prav si imela, ko si nocoj rekla, da sem nekaj razmišljen. Res sem mislil nekaj čisto drugega, ko sem sedel tam gori v sobi. Zdi se mi celo, da nisem delal baš najboljšega vtisa, potem sem pa celo tako čudno pobegnil od vas. Tudi od tebe sem se kar tako nekako nakratko poslovil in mislim, da bi imela skoraj prav, če bi bila užaljena. No, jutri bom pa bolj urejen, saj veš, da sem se danes oglasil kar tako slučajno in če ne bi bilo tistega spora, bi me sploh ne bilo k vam, vključ temu, da sem bil v Celju.

Jutri me lahko počakaš takole od 5-7 enkrat doma, bova potem šla skupaj na proslavo. Ali bi šel še kdo od vaših? Saj to je stvar, ki se vrši v okviru Ljudske univerze!

Torej še enkrat Dana, oprosti mi moje današnje obnašanje, jutri pa na prijetno svidenje!

Mnogo poljubov

Tvoj Slavko

P.s.

Še nekaj: Včeraj sem govoril z nekim tukajšnjim vinskim trgovcem (Randl se piše). Ti si mi namreč pred kratkim rekla, da imate doma neki jabolčnik za prodati. Ta mož se bo v kratkem mudil pri Mali Nedelji, pa bi ga kupil. Oglasil se bo prej pri vas v Celju. Samo pazite, da vas kaj ne ogoljufa! On bi namreč rad bolj po ceni, vendar sem mu rekel, da je jabolčnik zelo dober. Ni pa neki falot- za kar se pogodi, to tudi plača. Pogledajte kako in kaj!

9. pismo, Sv. P. 18. II. 37.

Dana!

Danes sem bil precej zaposlen; letal sem okrog in si pripravljaj vse kar potrebujem za delo. Bil sem tudi v Žalcu, kjer sem to in ono nakupil in sem pri tem porabil skoraj ves denar, ki sem ga še imel. Zdaj mi bo še Joža izvršil neka dela, v nedeljo pa bomo izvršili probo in uredili sobo, tako, da bom v ponedeljek že lahko začel z delom. Mislim, da bo kar dobro šlo.

Iz gornjih razlogov bi mi bilo tudi ljubše, če bi midva preložila najin izlet v Mozirje še za teden dni. Izgleda tudi, da niti vreme ne bo kaj prida, saj je kar gnusno caplati po teh blatnih cestah. Mi bomo v nedeljo gotovi do popoldne, potem se bom pa lahko ob 3 ½ s tistim vlakom pripeljal v

Celje. Oglasil se bom pri vas doma, potem pa na večer greva lahko v kino (če bo kak primeren film), nato de malo v kavarno, tako, da se bom potem lahko odpeljal z vlakom ob ¾ 9h.

Prosim te, odgovori mi, če se strinjaš s takim programom. Zaenkrat je pač še tako, v kratkem pa bo seveda tudi še kaj drugače, odnosno, kaj izpremembe.

K Dušanu pa bova na vsak način šla čimprej, po vsej priliki prihodnjo nedeljo. V Zavodno pa bi rajši šla šele malo kasneje, ko bo že bolj dišalo po pomladi, ker bi bilo zelo lepo, če bi spotoma šla tudi na Urško, da se poskusiva kakšna turista sva. Kaj praviš ti na to? Zdi se mi, da bo kmalu planinski ples v Celju. Tja bi seveda tudi jaz zelo rad šel, zato to pot do tega plesa ne bom imel odklonilnega stališča. Bova šla skupaj, da vidimo, kako in kaj bo. Mogoče bo pa hec.

Vostalem se pa danes ne počutim dobro. Zares zbolel sicer nisem, imam pa že ves dan temperaturo. Duševno sem pa danes seveda čisto drugače kot sem bil včeraj. Tista neizvestnost me je strašno dušila. Saj veš, da je težko živeti v takem napetem stanju. Vkljub temu pa me še nekaj griže, česar trenutno še ne morem formulirati. Izgleda, da je v zvezi z najinim sinočnjim pogovorom, odnosno v zvezi z onim, kar sem ti jaz na tako deprimiran način pripovedoval takrat ko sva hodila po cesti pod gradom. Je zelo mogoče, da bom vse skupaj v kratkem gledal čisto z druge strani, to se pravi, ne tako tragično in bolj odločno.

Priznam ti, da v svojem življenju še nisem mislil toliko na tebe kot zadnje tri dni. Na robiji so bili taki momenti seveda tudi zelo pogosti, vendar so bili le momenti ali pa bežne sanje. Zdaj pa neprestano, koder hodim, karkoli delam; pravtako pa se tudi v nočeh vse moje sanje vračajo k tebi. Vrag si ga vedi, kako je to. Razmišljam tudi in sem silno radoveden kako je pri tebi, in trenutno ne vem kaj bi dal zato, da bi imel pred seboj tvoje pismo, v katerem bi mi vsaj na kratko povedala, kako je s teboj.

Še to ti priznam, da sem nekako nezaupljiv in zaenkrat si štejem to v minus. Pomagati si pa ne morem, zato mi ne ostane nič drugega, kot počakati, da vidimo, kako bo. Zelo rad bi pa, če bi mi za soboto napisala nekoliko vrstic, saj mi lahko odgovoriš na ono kar sem uvodoma napisal, če hočeš in moreš pa tudi še kaj več; končno pa vsaj

da vidim tvojo pisavo, zdi se mi, da mi bo povedala več kot besede, ki jih boš napisala.

Končno še eno prošnjo: zadnjič si mi rekla, da imaš v mestni knjižnici člansko legitimacijo. Jaz bi moral že pred tednom dni poslati našim fantom kako knjigo. Ker jaz te dni ne morem tja, bi te prosil, če bi ti dvignila na svoje ime Melikovo knjigo »Slovenija«, po možnosti II. del. Nahaja se v katalogu znanstvenih knjig. Eventualno bi še poiskala Krajncjeva romana »Os življenja« in »Zalesje se prebujajo«. Glej, da dobiš vsaj eno od teh knjig. Obdrži jo potem doma, jo bom že jaz spravil notri in prevzel odgovornost zanjo. Izdatke v zvezi s tem ti bom povrnil.

Za Janeza bom tudi pripravil tisto, o čemer sva govorila – do nedelje, tako da ga ne bom pustil na cedilu.

Pozdravi vse tvoje domače!

Tebi pa mnogo pozdravov in poljubov

Tvoj Slavko

10. pismo, 7. IV. 37

Draga Dana!

Zadnje dni se je stvar tako obrnila, da mi nika kor ne bo mogoče ta teden potovati v Ljubljano, enostavno zato, ker imam zelo neodložljivo delo. Če bi se slučajno stvar dala kako drugače urediti (kar pa je zelo malo verjetno), te bom še obvestil. Ti boš menda sigurno šla, zato bi te prosil, če bi tudi za mene nekaj prinesla. Prosil bi te namreč, če bi šla v Dental-depot Karl Golob (mislim, da je ta trrdka še v Šelenburgovi ulici 7, t.j. hiša nasproti kavarne »Emona«, vhod nasproti glavne pošte. Na vsak način pa bo v eni izmed hiš na križišču pred »Emono«) in mi prinesla stvari, ki jih navajam na tretji strani pisma.¹⁶ Ne boj se, paket bo samo tako velik, da ga lahko spraviš v ročno torbico. Ne vem točno, koliko bo znašal račun, za vsak slučaj ti pač dajem 100.-Din, da ne bo premalo. Dotične stvari potrebujem brezpogojno v nedeljo zjutraj, zato bom že v soboto popoldne poslal Vero k tebi ponje, če mi bo pa mogoče, se bom v soboto zvečer sam pripehljal v Celje, vrnil se bom pa ob ¾ 9h.

¹⁶ Pismu manjka spodnji del drugega tista, kamor je Štander očitno napisal seznam potrebščin. Ročnikova je z izrezanim tističem najbrž opravila naročen nakup

Te dni, t.j. najbrž v petek pa bom imel zvečer zopet delo pri tistem ključavničarju, vendar bom že do zadnjega vlaka gotov. K vam domov se to pot ne bom nič oglašal.

Za slučaj, da ne boš šla v Ljubljano, me še pravočasno obvesti, da jaz nekako drugače uredim. V nedeljo, pri vlaku ob 1h te bom pa sigurno pričakoval v Sv. Petru, saj veš, da me bo razveselilo če boš prišla.

Jaz bom moral biti ta mesec zelo priden, ker bom potreboval nekaj več denarja. Zato si bom najbrž moral celo premisliti glede Korošice. No, bomo še videli.

V Ljubljani ti želim mnogo zabave in uspeha!

Poljubljam Te

Tvoj Slavko

11. pismo, Sv. Pavel, 24. VIII. 37¹⁷

Ljuba Dana!

Tvoje 22. t. m. napisano in 23. t. m. v Ljutomeru na pošto oddano pismo sem danes prejel. Zelo me je razveselilo. Čudiš se mojemu molku. Saj sem ti ves teden po mojem prihodu iz zapora res vsak dan pisal, bodisi od doma, bodisi iz Celja, kamor sem tiste dni večkrat zahajal zaradi mojih pritožb, ki jih imam proti oblastim. Koncem prejšnjega tedna sem pa bil res hudo zaposlen na vse načine, zdaj pa imam predvsem mnogo dela. Sem pa nekako razmišljen, ali kako bi rekel, tako, da mi delo nikakor ne gre od rok, in tako le komaj sproti zdelujem. Seveda pa vse to nikakor ni opravičilo za mojo lenobo, da ti nekoliko dni nisem nič pisal. Se bom popravil. Upam pa tudi, da bo tega stanja kmalu konec in da mi ne bo več treba mnogo pisati.

Ampak rečem ti, da si zelo čudna, če misliš da sem jaz res tak človek s tolikimi predsodki in pomisleki, da bi mi bilo neprijetno, če bi prišla za nekaj časa k nam. Še vedno se mi zdi, da me premalo poznaš.

Veš, jaz sem pa ravno s tem računal, ker si v zadnjem pismu nekaj omenila v tem smislu. Vedno se mi je zdelo, da boš nekega dne pristala s kolesom na našem dvorišču. Že nekaj dni se ce-

lo dogaja, da kar nehote pogledam, če je že prišel autobus od celskega vlaka, češ, da se boš mogoče pripeljala. No ne smeš zopet misliti, da sem res tako strahovito nestrpen in da te brezpogojno hočem spraviti iz Slovenskih goric. Če sem nekoč prestal 3 leta, bom končno moral tudi zdaj, saj ne bo menda tako dolgo in menda tudi ne bo ničesar takega vmes kot je bilo takrat. Torej, vkljub temu, da bi te res že rad videl, ti rečem, da še ostani, ampak samo takrat, če ti je res zelo dobro in ti nikakor ne kaže hoditi sem. No ne smeš si pa misliti, da bi bilo tukaj, ali pa v Celju dolgočasno. Saj si bomo znali napraviti kako zabavo in končno tudi če bi bila midva sama, se vsaj meni zdi....(nečitljivo, op. T.K.)

Ne svetoval bi ti pa, se voziš skoz iz Male Nedelje s kolesom, ker je pot vendarle zelo dolga, saj je samo iz Ptuja do Celja čez 60 km. Razen tega so med Sl. Bistrico in Konjicami zelo naporni klančci, kar za tebe ne bi bilo dobro, posebno še, če nameravaš nadaljevati s petjem. Ni treba, da bi se prehladila. Rajši sedi v Ljutomeru na vlak, pa se lepo pripelji. Da ti dokažem resnost tega mojega opozorila, ti tukaj prilagam Din 100.-, da boš imela za vožnjo.

Pa ne smeš mi tega zameriti!

Sicer mi pa ne gre ravno preslabo. Zdaj živim zopet relativno v miru in upam, da bo tako tudi še znanprej. Zdaj bodo kmetje prodali hmelj, bo denar in zaslužek. Delal bom še nekaj časa, tako da si napravim večjo rezervo denarja, potem se bom pa pobrigal, da se za zimo dobro zaposlim kje v Ljubljani, mogoče pa celo v Celju.

Knjige za Jankota bom priskrbel, jih namreč nimam doma. Glede tvoje gospe tetke in najine bodočnosti (ki se meni ne zdi tako prokleto temna in meglena) se bova pa pogovorila v kratkem, to se pravi, ko prideš zopet nazaj.

Mnogo vročih poljubov

Tvoj Slavko

Pozdravi vse tvoje!

¹⁷ Pismo je bilo cenzurirano.

**»Praviš, da misliš mnogo na mene.
Hvala- enako! Sicer pa o tem ne
bom mnogo pisal, saj veš kako je.
Pa tudi ne znam. Besede so pač
besede.«**

12. pismo, Ljubljana, 29. VII. 1938
(preiskovalni zapor)

Draga Dana!

Najiskrenejše se ti zahvaljujem za pismo od 24. in dopisnico od 26. t.m. Tako velja tudi za poslanih din 220. Apihu in Diehlu sem povedal kar si naročila. Za pozdrave se ti moji tovariši vsi zahvaljujejo. Veš, takole kako pisemce ali dopisnica v teh razmerah je že kar cel dogodek, zato upam, da se boš še oglašala.

Naša zadeva se zdaj po vsej priliki res nagiblje svojemu koncu. Zaslišanje prič in poizvedovanja so končana in kot nam je bilo zatrjeno, so akti te dni odšli nazaj v Beograd. Tukajšnje sodišče je posredovalo še dokaj hitro, bojim se pa, da bodo v Bgr. prepočasni, posebno v slučaju, da se bo cela stvar mirno prepustila svojemu toku. Po mojem mišljenju bi bil zdaj čas, da se ponovno podvzamejo intervencije pri vrhovnem drž. tož., odnosno na sodišču za zaščito države. Prosil bi te torej, če ti je mogoče o tem takoj obvestiti moje domače, pravtako tudi advokate, ki prihajajo za to v poštev. Jaz sem tudi tukajšnjemu advokatu Dr. Šukljuetu že na policiji podpisal pooblastilo in bi bilo zelo koristno če bi se zdaj že enkrat zganil. Upam, da te moje prošnje ne boš razumela kot izraz kake nervozne nepotrpežljivosti; saj veš, da nisem toliko razvajen in sentimentalni, da bi me morilo že golo dejstvo, da sem v zaporu. Stvar je principijelna, zato, ker gre za čisto poseben slučaj in se človeku kar bedasto zdi brez posebnega razloga posedati po zaporih, medtem ko se domači zunaj vedno bolj izpostavljajo pomanjkanju. In končno tukaj ne gre samo za enega človeka, ampak za nas vse.

Mi tukaj v glavnem živimo tako kot po navadi. Čas še kolikor toliko hitro poteka, posebno če ima človek kako knjigo in časopise. Z državno hrano imamo razne komedije in če ne bi imeli nekaj svojega, bi nam v tem oziru precej trda predla. Če bomo od zunaj dobili včasih kako sadje, nas bo zelo razveselilo.

Tudi tebi so se predvideni načrti ponesrečili in moraš v tem lepem počitniškem času igrati vlogo gospodinje. Gotovo ti je nerodno, kadar se spomniš lepih dni v goricali. No, želim, da bi bila teta kmalu zdrava, bo pa potem tem več veselja. Pri vsem tem si pa vendarle na boljšem, saj včasih le lahko kam greš. Kadar boš šla k nam domov, povej vsem, da jih lepo pozdravljam in da bom tudi v kratkem pisal nekoliko več.

Na zadnji dopisnici nisem mogel razbrati vseh podpisov; zdi se mi namreč, da je med drugimi podpisan tudi Dušan. Vidva gotovo prideta večkrat skupaj, pa mu povej kako in kaj in pozdravi ga. Ko pridem, se bomo pa že pogovorili tako kot se spodobi.

Praviš, da misliš mnogo na mene. Hvala- enako! Sicer pa o tem ne bom mnogo pisal, saj veš kako je. Pa tudi ne znam. Besede so pač besede.

Branko pravi, da je zelo žalosten ker nič ne vidi Zore; pa pozdravlja jo. Enako tudi Apih.

Zahvaljujem se za pozdrave vseh tvojih domačih in jih pozdravljam.

Tebe pa poljubljam

Tvoj Slavko.

13. pismo, Ljubljana 12. VIII. 1938
(preiskovalni zapor)

Draga Dana!

V nedeljo me je obiskal Dušan in mi dejal, da boš drugi dan ti sama prišla v Ljubljano. Ker te ni bilo niti v ponedeljek niti v sredo, sem izgubil upanje, da boš sploh prišla. Tvoje pismo in dopisnico sem prejel, odgovarjal pa nisem baš zaradi tega, ker sem računal, da te moje pismo ne bo več dobilo doma. Včerajšnja dopisnica me je zelo razveselila. Ne vem, od kod si dobila tisto obvestilo, da bomo v sredo že doma, kajti mi o tem ničesar ne vemo. No, vkljub temu pa upamo, da bo te dni odloženo tako ali tako. Za vso tvojo skrb in številne usluge se ti najiskrenejše zahvaljujem. Upam, da boš še tudi v bodoče tako pridna, če bo treba.

Pred par dnevi sem pisal domov, pa sem pozabil opozoriti na tisto mojo staro kazen od okrajnega načelstva. Stvar je namreč taka, da je bila tista kazen od banske uprave že dvakrat razve-

ljavljena in se mi zato tretja obsodba za isto obdolžitev zdi povsem protizakonita. Končno pa je stvar tudi že zastarela. Jaz o vsem tem doslej nisem bil uradno obveščen in nisem dal nobenega podpisa, zato imam še vedno čas napraviti novo pritožbo, odnosno vložiti tožbo na upravno sodišče. Počakajmo torej še do prihodnjega tedna.

Izgleda, da se bo zdaj začelo bolj deževno vreme in da ne bo kazalo hoditi na kake večje izlete. Tebi je gotovo žal, ker sem slišal, da si se odpravljala na Gorenjsko. V Savinjski dolini bodo te dni že menda začeli z obiranjem hmelja in se mi kar škoda zdi, da me zdaj ni tam. Lansko leto na današnji dan sem ravno prišel iz zapora. Takrat so bili tako lepi dnevi. Ti si bila doma v goricah in jaz sem ti mnogokrat pisal v takratnem življenju. Tistih dni, ko sva skupaj potovala po Prlekiji in Prekmurju, pa se zdaj kar ne smem spomniti. Saj to menda tudi ti razumeš.

Vkljub vsemu pa čas silno hitro teče. Saj se boš kmalu že zopet začela voziti v Ljubljano in življenje bo zopet zajadralo v stare tire, tako, kot da bi se med tem nič ne zgodilo. Sicer pa naj bo, ker še ni vseh dni konec.

Če imaš čas, se še oglasi!

Poljubljam te

Tvoj Slavko

14. pismo, brez kraja in datuma¹⁸

Draga Dana!

Zelo me bo razveselilo če boš danes prišla sem. Lahko ti bom napravil kar je potrebno; upoštevaj pa, da imam mnogo dela, zato mi ne bo mogoče iti kam s teboj, razen eventualno zvečer. Ni izključeno celo to, da bom jaz moral iti zvečer v Celje zaradi nekega dela.

Ne vem kedar boš ti prišla. Na vsak način bi te pa prosil, če bi predhodno šla k Šeku in mu izročila drugi list tegale pisma. Stvari, za katere ga prosim, pa naj da tebi, da mi jih sigurno prineseš danes ko prideš sem.

Mnogo poljubov

Slavko.

15. pismo, brez kraja in datuma

Draga Dana!

Prepričan sem, da se Ti je čudno zdelo, ker se ves ta dolgi čas nisem nič oglašal. Veš, živel sem pod zelo čudnimi, včasih tudi zelo težkimi razmerami, imel mnogo dela in skrbi, pa malo možnosti za primeren način korespondence

Vendar to ni glavno. Je še nekaj drugega, o čemur bi se rad pošteno pogovoril s Teboj. Priznati ti moram, da v nekaterih stvareh, ki zame niso bile nikdar v dosedanjem življenju noben problem, nisem miren in se včasih silno mučim. In to ravno v tem času, ko bi bilo treba vse sile usmeriti samo na eno stvar in vse ostalo pustiti ob strani za pozneje. Trenutno ne morem oceniti svojih moči. Zdi se mi pa da osebno ne bom več srečen, vsaj v nekaterih ozirih ne. Ne zaradi sebe, ampak zato, ker imam občutek, da drugi tega ali onega ne bodo razumeli. Mogoče tudi Ti

Tako bi rad, da bi bila vsaj ti srečna, posebno, da bi dosegla svoj življenjski cilj, o katerem vedno razmišljaš. Priznam, da za ta Tvoja prizadevanja doslej nisem imel dovolj razumevanja. Večkrat se spomnem na tiste besede, ki jih je govoril nekoč Ažman. Ali se spominjaš? Sicer je v nekaterih ozirih bedast, ampak zdi se mi, da je v mnogem imel prav. Veš midva bi se imela mnogo pogovoriti, saj sva mogoče doslej opuščala take reči, kar ni bilo prav.

Zdaj je tako, da bi ta teden enkrat lahko našel priliko za razgovor. Najboljše bi bilo v sredo ali v četrtek zvečer. Če bo lepo vreme, bi mogoče prišla s kolesom, potem bi Te pa kdo spremljal. Dogovorita se o tem z V.

Mnogo lepih pozdravov

Slavko

¹⁸ Tako to kot naslednje pismo (14. in 15.) sta napisana v ilegalnih bivališčih, saj nista oddana na pošto, pa tudi Slavkov podpis je za razliko od ostalih pisem nečitljiv.

»Tudi meni se zdi, da imam dovolj sil v samem sebi za to. Veš v takem zaupanju mi je kar lahko pri duši zdaj ko se klatim po svetu. Brez tiste romantike, s kolikor mogoče realnim pogledom na vsa dogajanja, nosim v sebi nekaj svetlega, veselega – misel na Tebe, takšno kot si in takšno kot si Te predstavljam.«

Leta 1940 so se ukrepi in z njimi povezano nasilje proti komunistom še dodatno poostrili. Vlada Cvetković-Maček je obstoječi Zakon o zaščiti države razširila z novim paragrafom, po katerem je lahko policija kogarkoli neposredno, brez sodbe in dokazov zaprla oz. konfinirala. Po državi so začela nastajati svojevrstna koncentracijska taborišča za politične nasprotnike režima, predvsem komuniste, med katerimi je bila najbolj znana Bileča. V prijateljski družbi večine celjskih komunistov ter skupaj z Dano se je Šlander na pustni torek, 6. februarja leta 1940, udeležil pustne veselice v celjskem Narodnem domu.¹⁹ V isti noči je policija izdala zaporno povelje za vse komuniste – nekdanje robijaše, z namenom, da jih internira v Bileči. Po pustni zabavi je del družbe, v kateri so bili tudi Kraigher, Ročnikova in Šlander, odšel še naprej v celjsko restavracijo Turška mačka. V tem času je policija že iskala Šlandra na njegovem domu v Latkovi vasi. Ko je njegova sestra Mica²⁰ ugotovila, da Slavku spet grozi zapor, je takoj najela avtomobil in ga odšla v Celje iskat. Pri Danini teti Tereziji Lešničar, kjer je Slavko, kot rečeno, imel sobo, je izvedela, kje se družba nahaja. Še pravočasno posvarjena sta

Šlander in Kraigher sedla v avto in se umaknila v ilegalo, medtem ko je policija pri Lešničarjevi opravila temeljito hišno preiskavo.²¹ Tudi sicer v Celju policijska akcija ni bila ravno uspešna. Od vseh celjskih komunistov jim je uspelo dobiti le Milana Apiha, ki je sicer bil prav tako na pustni zabavi, a se je od ostalih poslovil še pred Turško mačko, kar je bilo očitno zanj tudi usodno.

Že nekaj dni zatem je Slavko pisal Dani. Gre za zadnje ohranjeno pismo, čeprav sta (s še bolj previdnim in konspirativnim) dopisovanjem najverjetneje nadaljevala.

16., zadnje pismo, iz ilegale, brez datuma

Draga Dana!

Vidiš kako čudno se vrti ta svet: iz vesele pustne noči v takole hajduško življenje. Če bi človek ne gledal nekoliko pedi dalje od nosa, bi skoraj lahko bil nekoliko razočaran. Čudno se mi zdi, da sem imel že par dni neke slutnje, tako da se mi ni zdelo škoda tistih dveh noči, ki sicer nista nikomur koristili; to je bil najbrž zadnji slučaj praktičnega življenja povprečnega malomeščana, čeprav samo za kratek čas, to se pravi za poskušnjo.

Moram Ti pa priznati, da se mi sedanje življenje v vsakem oziru bolj dopade, pa čeprav bi trajalo ne vem kako dolgo. Samo z enega stališča mi je nekoliko dolgčas in mi bo vedno bolj in bolj: Ker ni Tebe v bližini. Upam, da tega ne boš napačno razumela; ne gre samo za tisto vsakdanjo fizično bližino, ki včasih postane že kar nekam sama po sebi razumljiva, ali pa mogoče za kako nezaupanje do Tebe in strah, ki korenini v takem nezaupanju. Saj je preteklo šele par dni od naše ločitve in vendar si ne morem pomagati; neprestano razmišljam o vseh mogočih momentih najinega skupnega življenja in že zdaj si želim, da bi najlepše od njih še enkrat tako preživela. Če pogledamo tisto življenje, ki smo ga mi vsi preživljali zadnje čase, moram reči, da je bilo vkljub težavam in skrbem še vedno sorazmerno lahko, enostavno in brezskrbno. Zdaj so drugi časi. Marsikatera mala skrb, marsikatera v primeru s stvarjo za katero se borimo- neznatna, mogoče celo samo privatna zadeva bo mora-

¹⁹ Več o tem večeru v: Milan Apih, *Sredi pušk in bajonetov*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1961, str. 17, 18.

²⁰ Šlandrova sestra Mica je bila junija 1940 v skupni šestih komunistov obsojena na zadnjem velikem komunističnem procesu v Celju. Okrožno sodišče ji je obsodilo po »... členu 4. zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi, ker so krivi, da so konec januarja in v začetku februarja 1940 razširjali letake in objave v sodelovanju z namero povzročiti nerazpoloženje zoper državne uredbe, naredbe oblastev in zoper socialni red v državi...« (Prepis obsodbe, Arhiv Muzeja novejšje zgodovine Celje, fascikel 37A, mapa 3a).

Šesterica je bila obsojena na zaporne kazni od štiri do dvanajst mesecev zopora. Mica je svojo sedemmesečno kazen prestajala v Starem piskru in si v tem času dopisovala tudi s svojo nesojeno svaktnjo Dano Ročnikovo. Ohranjeni sta dve pismi, v katerih se opazi Micina in Danina povezanost, predvsem v odnosu, spoštovanju in skrbi za Slavka. Arhiv Muzeja novejšje zgodovine Celje, fascikel F-E, mapa IV.

²¹ Apih v svojih spominih navaja, da je bila družba pri Turški mački posvarjena po njegovi zaslugi. Apih, *Sredi pušk in bajonetov*, str. 20.

la stopiti v ozadje. Marsikaj bo, kar ne bo razumljivo za povprečne malomeščanske možgane. Že prej smo morali biti v naših medsebojnih odnosih nekoliko drugačni ljudje kot so mnogi drugi. Posebno kadar gre za odnose med moškim in žensko. Zdaj bo treba biti brez dvoma mnogo močnejši, naravnejši in zvestejši, tako stvari, kot tudi napram drugim in seveda tudi napram samemu sebi. In veš Dana, vkljub izkušnjam, ki jih imava drug z drugim, se mi zdi – ne samo zdi, prepričan sem, da si Ti povsem doumela današnji čas in tudi to, kaj se pravi v tem času biti res človek, pri tem tudi kaj se pravi biti žena. Tudi meni se zdi, da imam dovolj sil v samem sebi za to. Veš v takem zaupanju mi je kar lahko pri duši zdaj ko se klatim po svetu. Brez tiste romantike, s kolikor mogoče realnim pogledom na vsa dogajanja, nosim v sebi nekaj svetlega, veselega – misel na Tebe, takšno kot si in takšno kot si Te predstavljam. Že zdaj se veselim snidenja (srečanja) s Teboj, ki bo moralo biti pač nekoliko drugačno kot doslej, zato pa mogoče še lepše in pomembnejše.

Trenutno živim tako, zelo po domače. Če bi ne bilo tako mrzlo in če bi ne bil ves prehlajen, bi se lahko reklo »kao bubreg u loju«. Danes imamo družbo, pa smo si privoščili steklenico izabele. Pogovarjamo se to in ono, včasih je vse skupaj kar šaljivo. Škoda je, da ni pri rokah kake knjige, da bi človek lažje ubijal čas. No to vse bo trajalo le kratek čas. Upam, da bom v kratkem dobil stalnejše bivališče, potem Te bom že obvestil, kje se nahajam in uredil vse tako, da se bova včasih lahko videla, pogovorila in pokramljala. To boš še pravočasno izvedela. Glej samo, da bo šlo vse v redu, ker če se človek že enkrat odloči za nelegalno življenje, bi bilo zelo nerodno, če bi triumfirali »oni drugi«.

Zelo me zanima, kako je bilo te dni s Teboj, kako Ti je zdaj in kaj misliš. Prepričan sem, da si stvari razumela in da tudi veš, kako mora biti. Predvsem bi Te prosil: zaupaj v boljše čase in bodi korajžna! Pozdravi lepo Tvoje domače. Ne pripoveduj pa nikomur, da veš kaj več o meni, ali pa, da imaš zvezo z menoj!

Pošiljam Ti mnogo, mnogo lepih pozdravov
In Te poljubljam

Tvoj Slavko

»Zdaj pa upam, da se bomo spet večkrat videli.«

Če lahko obstoj nadaljnje korespondence med Slavkom in Dano samo slutimo, pa iz spominov Ročnikove²² zagotovo izvemo, da sta kljub Slavkovemu nenehnemu spreminjanju bivališča in skrivanjem v razmerah, ki so se z okupacijo še poslabšale, ostala povezana in se tudi srečevala. Drugo vprašanje pa je, v kolikšni meri je to kljub vsemu vplivalo na njuno razmerje.²³ Ob začetku vojne se je Ročnikova skupaj s sestrama umaknila na mamino domačijo pri Mali Nedelji, kamor so kmalu začeli prihajati prvi pomurski ilegalci, kot npr. Štefan Kuhar in Štefan Kovač. 29. julija 1941 je bil na domu, kjer je bila že dalj časa javka, sestanek pomurskih ilegalcev in organizatorjev odpora. Šlander je prišel prvi ter se srečal z Dano. Povedal ji je, da se skriva pod ilegalnim imenom Franz Weber, ji izročil vse svoje fotografije ter jo povabil, da prisostvuje sestanku, ki ga je vodil. Na njem je zahteval takojšnjo organizacijo odborov OF po vaseh, obenem pa tudi začetek sabotažnih akcij.

Ko so naslednje jutro udeleženci sestanka odhajali, se je od Dane prvi poslovil Slavko z besedami: »Zdaj pa upam, da se bomo spet večkrat videli.«

Čez dober teden dni je izvedela, da ga je v Mariboru aretiral Gestapo...

»Bilo je videti, kot da nas bodo Nemci vse pobili«

Konec avgusta je Ročnikova odšla v Celje, kjer je dobila zaposlitev v Rebekovi tovarni tehtnic. Konec oktobra so jo prvič aretirali in zaprli v Stari pisker. Med zasliševanjem je Gestapo od nje med drugim hotel izvedeti, kje je Šlander, kar kaže na to, da takrat Nemci še vedno niso vedeli, kdo je padel pod imenom Franz Weber. Ko so jo 1. decembra izpustili, se je za nekaj časa vrnila v Malo Nedeljo, a že aprila 1942 je bila zopet v Ce-

²² Dana Ročnik, *Moji spomini na ilegalno delo v Celju...* str. 3.

²³ Po pripovedovanju Ročnikove, naj bi se ti stiki pred vojno malce ohladili, saj naj bi se Slavko navezal na sodelavko iz novega ilegalnega okolja. Ob upoštevanju govoric, ki so krožile po vojni ter Šlandrove mariborske aretacije, ki bi se ji najbrž lahko izognil, se nam sam po sebi ponuja sklep o povezanosti Šlandra in Klavore. Seveda pa gre zgolj za ugibanja, ki so za ta prispevek povsem irelevantna.

Narodni junak

SLAVKO ŠLANDER

odgovorni funkcionar Osvobodilne fronte v severni Sloveniji in član Centralnega odbora KPS

Ustreljen v Mariboru

Založila OF

Cena 2 l. za partizanske vdove in sirote

Osmrtnica

(fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje)

lju, kjer je nadaljevala z delom v takrat zaradi izdaj že sila razredčenih aktivističnih vrstah. Po komaj letu vojne je pred puškinimi cevmi omahnila tako rekoč večina predvojnih štajerskih komunistov in drugih aktivistov Osvobodilne fronte. Padel je skoraj ves krog Daninih in Slavkovih prijateljev in sodelavcev, pa tudi sorodnikov (bratranca Metod in Bogdan Špindler), preživeli pa so se znašli v krču strahu, ki ga je Dana najbolje ponazorila z besedami: »Bilo je videti, kot da nas bodo Nemci vse pobili.«²⁴ V tem obdobju je odporniško organizacijo v Celju poskušal postaviti na noge Tone Grčar - Johan, član mestnega odbora OF Celje, ena od njegovih tesnejših sodelavk pa je bila tudi Dana. Ob njegovi likvidaciji in novih izdajah se je novembra 1942 že drugič znašla v Starem piskru.

Po zasliševanjih in mučenjih so jo konec leta 1942 odpeljali v Maribor, kjer je delila celico s Tončko Čečevo. Konec januarja so ju skupaj z

ostalimi odpeljali v Auschwitz. Za razliko od Čečeve in mnogih drugih je Ročnikovi uspelo preživeti grozote tega uničevalnega taborišča, pozneje pa še Ravensbrücka in se 16. junija 1945 vrniti v domovino.²⁵

Razočarana nad neprimernim odnosom novih oblasti do taboriščnikov se je kljub prepričanju in formalnemu članstvu v Zvezi komunistov umaknila iz aktivne politike in se posvetila svoji največji ljubezni – glasbi. V začetku se je ukvarjala predvsem z narodno glasbo, ob delu na RTV pa je pozneje končala tudi Akademijo za glasbo. Ves čas je sodelovala v komornem pevskem zboru RTV Ljubljana, nekaj časa pa je pela tudi v ljubljanski operi. Poleg družine, ki si jo je ustvarila leta 1950, in glasbe, so ji največje veselje predstavljale planine, v katere je zahajala vse do pozne starosti, medtem ko je poletja po upokojitvi preživljala na domačiji v Slovenskih goricah ter na otoku Cresu.

Vsem, ki so jo poznali, je ostala v spominu predvsem po zvonkem glasu, smehu in pesmi. Prav s pesmijo so jo njeni nekdanji kolegi spomnili 1993 tudi spremili na zadnjo pot.

Namesto zaključka

Ljubezen med Slavkom Šlandrom in Dano Ročnikovo je le ena izmed mnogih zgodb, ki jih je napisalo življenje v burnem 20. stoletju. Vsaka zgodba je po svoje edinstvena, z lastnimi junaki in njihovo usodo. Pogosto tragično. Večina jih ostaja pozabljenih, nikoli izrečenih in nikoli zapisanih. Le tu in tam se zaradi vpetosti v širši zgodovinski kontekst odkrije sled za katero od njih. Sled, po kateri se ji je mogoče vsaj malce približati in jo poskušati razumeti, pri tem pa ne prestopiti tanke, a vendarle dovolj jasne meje. Meje, ki interes zgodovinopisja za posamičnimi, bolj subtilnimi historičnimi poglavji ločuje od brezobzirnega brskanja po človekovi intimi in špekuliranja v zvezi z njo.

Še tako jasne sledi pa v omenjenem in podobnih primerih niso nič več in nič drugega kot odtis resničnosti, odsev korakov, besed, misli in čutenja dveh, med seboj usodno povezanih ljudi. Zato njuna zgodba, kljub pričujoči objavi pisem in drugim zapisom, še zmeraj in za vselej ostaja le njuna. Kar je tudi prav.

²⁴ Prav tam, str. 4.

²⁵ Prav tam, str. 4–5.

Zusammenfassung

DIE LIEBE UND DIE REVOLUTION

Biographische und andere Niederschriften über slowenische Kommunisten und Revolutionäre vor dem Zweiten Weltkrieg waren in der gesamten Periode der sozialistischen Geschichtsschreibung und Journalistik nach dem Weltkrieg ein dankbares und sozusagen konstantes und unerschöpfliches Thema.

Dennoch sucht man – trotz der Vielzahl von lexikographischen Stichwörtern, journalistischen Beiträgen und manchmal auch Versuchen von Schulbuch- und Belletristik-Abhandlungen – oft vergeblich nach vollständigen Biographien von verschiedenen slowenischen Vorkriegsrevolutionären, die komplex und objektiv ihr (auch privates) Leben und Werk darstellen würden und vergleichbar wären mit Biographien anderer (bürgerlicher) slowenischer Politiker bzw. Personen des öffentlichen Lebens, die vor allem im letzten Jahrzehnt (aber auch davor) auf großes Interesse der slowenischen Geschichtsschreibung und einer Reihe von Buchausgaben stießen.

Dies gilt auch für Slavko Šlander, einen der bedeutendsten und auch markantesten steirischen und slowenischen Vorkriegskommunisten und Organisatoren des antifaschistischen Widerstandes, in dem er auch als einer der ersten sein Leben verlor.

Šlander wurde am 20. Juni 1909 in Dolenja vas bei Prebold im Savinja-Tal geboren, einem Ort, der vor allem aufgrund der entwickelten Textilindustrie und des nahen Bergwerksortes Zabukovica in den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts ein bedeutendes Zentrum der fortschrittlichen und kommunistischen Bewegung in der Steiermark wurde.

Nach Abschluß der Bürgerschule in Celje bildete sich Šlander in Rogaška Slatina zum Zahn-techniker aus. Er trat seinen Dienst in Žalec an, wo er aktiv am kulturellen und gesellschaftlichen Leben teilnahm. 1932 kam er mit seinem Arbeitgeber nach Celje, war als Aktivist der Arbeiterbewegung in der Gewerkschaft und im Verein *Svoboda* tätig und wurde noch im selben Jahr in die Kommunistische Partei Jugoslawiens aufgenommen.

Im November 1933 wurde Šlander als Sekretär des Stadtkomitees der Kommunistischen Partei Jugoslawiens von den damaligen Machthabern verhaftet und im bekannten Cillier Kommunistenprozeß im April 1934 zu drei Jahren Haft verurteilt. Er büßte seine Haftstrafe in Sremska Mitrovica ab, auf der sogenannten „kommunistischen Universität“, und kehrte von dort als sturmerprobter Kommunist zurück, noch überzeugter von seiner revolutionären Mission. In den Jahren 1936 bis 1940 war er einer der bedeutendsten kommunistischen Organisatoren im Gebiet von Celje-Savinjsko. Im Februar 1940 zog er sich in die Illegalität zurück, wo ihn auch die Okkupation überraschte. Als Mitglied des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei Sloweniens und Sekretär ihres Gebietskomitees für das nördliche Slowenien war er unter den wichtigsten Organisatoren des Widerstandes gegen den Besatzer, leider aber auch eines seiner ersten Opfer.

Am 7. August 1941 fiel Šlander nämlich unter seinem illegalen Namen Franz Weber in Maribor in die Hände der Gestapo. Trotz grober Verhöre und Folterung in Grazer Gefängnissen konnten die Nazisten seinen richtigen Namen nicht herausfinden. Am 24. August wurde er gemeinsam mit neun anderen Mitgliedern der Widerstandsbewegung in Maribor erschossen.

Während seines Aufenthaltes in Celje zu Beginn der dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts lernte Šlander die junge Musikstudentin Dana Ročnik kennen. Die anfängliche Sympathie entwickelte sich zu einer Beziehung, die bis zu Šlanders tragischem Tod andauerte. Die unmittelbarsten Zeugen ihrer Liebe sind die Briefe, die Slavko in den Jahren 1932 bis 1940 an Dana schickte, viele davon auch aus Gefängnissen.

Die Änderung des Gesellschaftssystems bzw. die kommunistische Revolution waren für Šlander sicher das Wichtigste und alle anderen Dinge mußten sich diesem Ziel und dem Kampf dafür unterordnen. Dennoch wurde das Leben eines jungen und intelligenten Mannes mit breitem Horizont, wie es Šlander war, auch von anderen, vielleicht profaneren, aber nicht weniger wichtigen Dingen ausgefüllt. Man mußte arbeiten, sich weiterbilden, Gesellschaft und Vergnügen finden. Man mußte auch jemanden gern haben.

Und weil gerade Šlanders Briefe an Dana Ročnik diese Mehrschichtigkeit und Breite auf einfachste und authentischste Weise zeigen, werden sie an dieser Stelle erstmals vollständig und in chronologischer Reihenfolge veröffentlicht. Abgesehen von der laufenden Erläuterung des historischen Hintergrundes müssen die

Briefe nicht zusätzlich erklärt, noch weniger analysiert oder bewertet werden. Zur Erhellung der Person Slavko Šlanders als Revolutionär, Patriot, Kamerad und Liebhaber, vor allem aber als Mensch, genügen völlig die Worte, die er vor mehr als sechzig Jahren selbst geschrieben hat.

Ludwig Steindorff

PLASTI SPOMINA*

H klasifikaciji pomnikov na Hrvaškem

Uvod

Sovjetski politik Lev Trocki je leta 1929 v svojih spominih, ki jih je napisal po odvzemu politične moči in izgonu, o prvih dneh po oktobrski revoluciji zapisal naslednje:

»Lenin je imel zelo močan občutek za nasledstvo pri delu, ki se ga je lotil. Kot velik revolucionar je razumel, kaj pomeni zgodovinska tradicija. Ni bilo moč predvideti, ali se bomo obdržali na oblasti ali pa nas bodo porazili. Na vsak način pa je bilo treba v revolucionarno izkušnjo človeštva vnesti kar največ jasnosti. Prišli bodo drugi, uporabili tisto, kar smo začrtali mi in naredili novi korak naprej. To je bil smisel zakonodajnega dela v prvem obdobju. Z istimi mislimi je Lenin nestršno zahteval izdajanje klasikov socializma in materializma v ruščini. Uspelo mu je doseči postavitve kar največ revolucionarnih spomenikov, tudi povsem preprostih, doprtnih kipov, spominskih plošč v vseh mestih in vaseh; v zavesti ljudi je bilo treba okrepiti tisto, kar se je zgodilo in v narodnem spominu pustiti čim globljo sled.«¹

Izbire tega citata ne utemeljuje samo njegova nazornost, temveč služi tudi kot namig, da se moja razmišljanja o klasifikaciji pomnikov ne nanašajo zgolj na Hrvaško, čeprav je večina izbranih primerov od tam. S podobno problematiko se srečujejo tudi v drugih državah – klasifikacija se torej lahko nanaša tudi nanje.

Citat pojasnjuje, kaj vse lahko postane pomnik: zakoni, politično teoretski teksti, spomeniki, seznam pa lahko dopolnimo tudi z literarnimi deli, praznovanji in podobo pokrajine. V tem širokem pomenu je pojem pomnik, *lieu de mémoire*, treba razumeti tudi v zbornikih o pomnikih Francije, ki jih je utemeljil Pierre Nora.²

Iz citata Trockega izvemo, čemu služijo pomniki – posameznikom in skupinam nudijo oporo pri »umeščanju« in samoprepričevanju. Z »umeščanjem« – povezavo spomina in pomnika, lahko spomin delno obranimo pred stalnim spreminjanjem. Pomniki so sredstvo za povezavo preteklosti in prihodnosti, lastnega in tujega.

* Za strokoven pregled prevoda se zahvaljujem Andreju Studnu.

¹ Leo Trotzki: *Mein Leben. Versuch einer Autobiographie*, Frankfurt 1974 (= Fischer TB 6258) [deutsche Erstausgabe 1930], str. 297 (pogl.: „An der Macht“). V nam bližjem jeziku je delo izšlo leta 1990. *Lav Trocki, Moj život* (I, II); Biblioteka Relacije, Niš 1990. Omenjen citat je moč najti v drugi knjigi na straneh 70 in 71.

² Za pojem »pomnik« (*lieu de mémoire*) primerjaj: Pierre Nora, *Zwischen Geschichte und Gedächtnis: Die Gedächtnisorte*, v: *Isti, Zwischen Geschichte und Gedächtnis*, Berlin 1990, str. 11–33. Novejši nemški projekt uporablja namesto »Gedächtnisort« besedo »Erinnerungsort«. Prim. tudi: *Eltene François / Hagen Schulze, Einleitung*, v: *Deutsche Erinnerungsorte*, München 2001, 1. zvezek, str. 9–26.

*Spomenik kralju Krešimiru IV. v Šibeniku
(foto: Tatiana Niemsch)*

Pomniki niso vnaprej določeni – treba jih je šele definirati. Pomniki lahko nastanejo bodisi tako, da predmetom spremenimo osnovno funkcijo in jih povzdignemo, s tem pa dobe določen sijaj (kot so z zakoni storili socialistični teoretiki v citatu Trockega), bodisi postanejo pomniki spomeniki in kipi, ki so bili temu namenjeni že ob nastanku.

Lenin, oziroma njegov predstavnik Trocki, je bil v svojih izjavah kar preroški. Sovjetsko zvezo so dejansko načrtno prepredli z gosto mrežo pomnikov, mlajše socialistične države pa so po vojni svojo identiteto ravno tako skušale varovati z ustvarjanjem in negovanjem pomnikov.

Četudi bo v naslednjih izvajanjih šlo predvsem za lokalne pomnike v ožjem, nemetaforičnem smislu, se moramo vseeno venomer zavedati, da gre pri tem le za eno izmed zvrsti pomnikov v raziskovalnem smislu.

Prevzeti pomniki na Hrvaškem

Pri raziskovanju trenutnega stanja pomnikov na Hrvaškem je treba najprej ločiti med pomniki, ki so jih prevzeli iz časa pred letom 1990 (leto prvih svobodnih volitev in sprejema sedanje ustave) na eni ter novimi, nastalimi ali ustvarjenimi po letu 1990 na drugi strani.

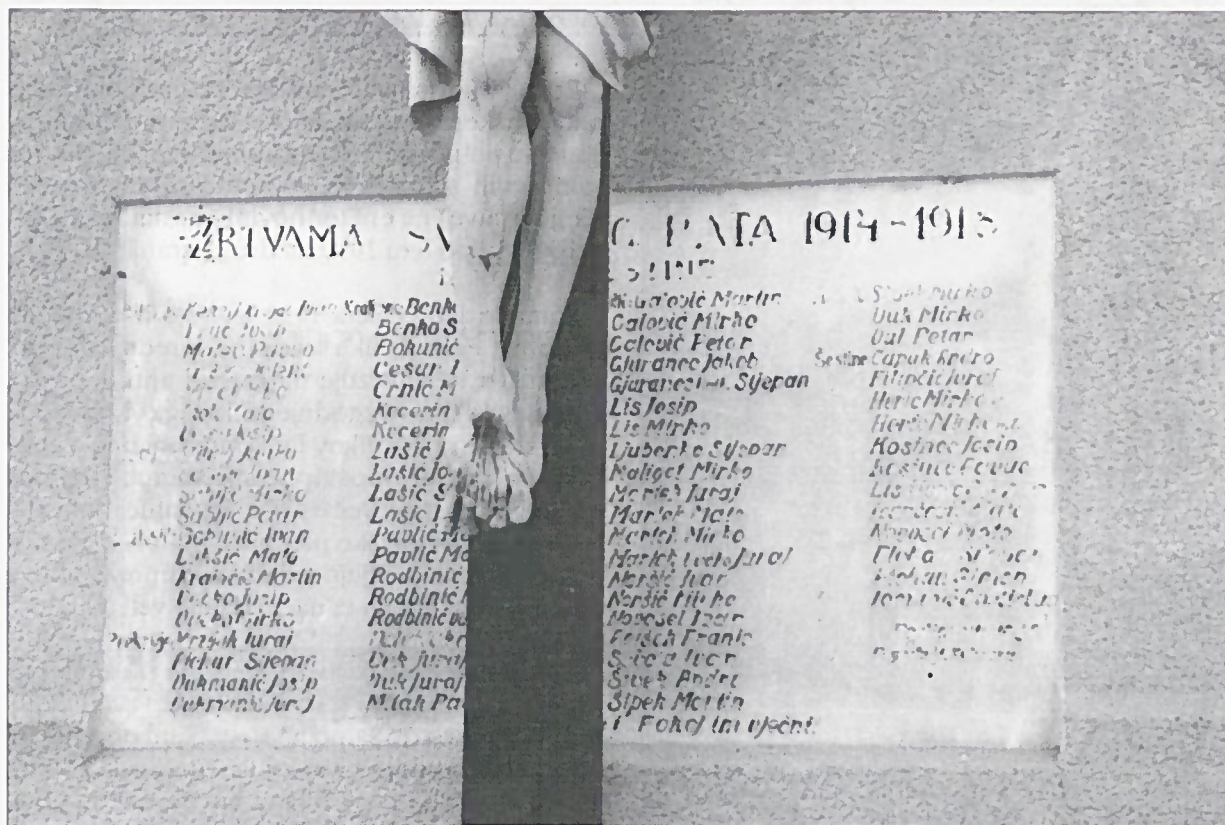
Pomniki izpred leta 1990 izvirajo iz različnih obdobj. Prva velika skupina predmodernih pomnikov se navezuje na čas od antike preko srednjega veka do zgodnjega novega veka. V odnosu do teh pomnikov lahko ugotovimo v najboljšem primeru postopne spremembe: baročne graščine niso več »priče fevdalne oblasti«, temveč »kraj hrvaške plemiške kulture«. Sakralne zgradbe vključujejo v državno reprezentativno dejanja in jim na ta način dajejo veljavo.

K neprekinjeni skrbi za prevzete pomnike iz predmoderne dobe sodi tudi interes za glagolico, pisavo, ki so jo samo na Hrvaškem ohranili in uporabljali še dolgo v visoki srednji vek. Hkrati je opazno, kako zlasti v zadnjem desetletju poudarjajo pomen hrvaške rabe latinščine – od zgodnesrednjeveških listin in napisov do humanizma, saj latinščina še bolj kot glagolica kaže na kulturno povezanost Hrvaške z Zahodom.

Naslednje obdobje se nanaša na čas nacionalnega samooblikovanja od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, torej na zadnja desetletja pod habsburško nadoblastjo. Če cesarskih kipov niso odstranili takoj po letu 1918, so tovrstni pomniki ostali v glavnem nedotaknjeni tudi po letu 1945. Pri restavriranju znamenite cerkve sv. Marka na zagrebškem Gornjem gradu konec 19. stoletja so na strehi iz raznobarvne opeke izdelali grbe kraljevine Hrvaške, Slavonije in Dalmacije ter mesta Zagreb. Streha je ostala vseskozi nedotaknjena in v nasprotju s prepričanjem nekaterih turistov nikakor ni šele pričevanje nacionalne evforije iz obdobja Franja Tuđmana. Nasplošje je podoba ožjega središča Zagreba, ki so ga do leta 1914 zgradili kot simbol hrvaškega naroda, ostala večinoma nespremenjena.³

Čas med obema vojnama, obdobje pripadnosti Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (od leta 1929 dalje Kraljevini Jugoslaviji), je bil za Hr-

³ Ludwig Steindorff, *Glavno mesto kot simbol nacionalne države v vzhodni srednji Evropi*. ZČ, 1/54, 2000 (2001), str. 77–87.

Spominska plošča padlim v I. svetovni vojni na cerkvenem zidu v Šestinalh pri Zagrebu.
(Napis: »Žrtvam svetovne vojne 1914-1918«)

vate, kar zadeva pomnike, precej »neproduktivni«. Izjemo predstavljajo številne spominske plošče, ki so jih postavili leta 1925 v spomin na tisočletnico kronanja kralja Tomislava. Tako ploščo najdemo na primer tudi na mestnih vratih Korčule pod reliefom beneškega leva.

V oči pade, da na Hrvaškem skorajda ni spomenikov, posvečenih padlim v prvi svetovni vojni, kajti le-ti so se z vidika nove države, katere državljani so postali njihovi svojci, borili na drugi, »napačni« strani.

Poznam samo dva tovrstna spomenika. Prvi stoji v parku slavonskega mesteca Pleternica, drugi pa je spominska plošča z imeni padlih iz župnije, ki jo najdemo na cerkvenem zidu v vasi Šestine, na severnem obrobju Zagreba. V nasprotju s tem najdemo v Srbiji številne spomenike, vezane na prvo svetovno vojno. Njihovi padli so namreč dali svoje življenje za »pravično stvar«.⁴

⁴ Na neenakomerno porazdelitev spomenikov opozarja tudi Wolfgang Höpken (*Kriegserinnerungen und Kriegsverarbeitung auf dem Balkan. Zum kulturellen Umgang mit Kriegserfahrungen in Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert; Südosteuropa-Mitteilungen, 4/41, 2001; str. 371–389 (o tem na strani 381)).*

Neodvisna država Hrvaška (NDH) je obstajala prekratek čas, da bi lahko zapustila veliko pomnikov, pa še tisto, kar je bilo ustvarjeno, je po letu 1945 zapadlo izbrisu/uničenju spomina (*damnatio memoriae*). Začeta nacionalna (*Hrvatska*) enciklopedija, ki je prišla do črke F je bila sicer pogojno še vedno uporabna, vendar je niso nadaljevali. Namesto nje so leta 1955 pod vodstvom vodilnega predvojnega hrvaškega književnika Miroslava Krleža začeli z izdajanjem Enciklopedije Jugoslavije, pri pisanju pa so pogosto posegali po gradivu *Hrvatske enciklopedije*.

Skozi ves čas socializma in tudi vse do danes je preživel pomnik NDH, ki mu Zagrebčani pravijo »džamija«, mošeja. Leta 1938 na vzhodni rob mestnega središča postavljen umetniški paviljon, ki ga je zasnoval hrvaški kipar in arhitekt Ivan Meštrović, so namreč v času NDH prezidali v mošejo in mu dodali tri minarete. Mošeja na tako uglednem mestu je služila kot simbol pripadnosti bosanskih muslimanov hrvaškemu ljudstvu, ki so jo razglašali ustaški ideologi. Po zrušitvi minaretov leta 1945 in začasni ponovni preureditvi v umetniški paviljon, je zgradba od leta 1955 služila kot Muzej narodne osvoboditve, od leta 1990 pa zopet služi izvirnemu namenu.⁵

Tudi grob leta 1895 umrlega »očeta domovine«, Anteja Starčevića v Šestinah pri Zagrebu je previharil vse spremembe. Podstavek je sestavljen iz replik znanih napisov iz obdobja narodne dinastije. (9. do 11. st.)

Vseeno pa se je ime iz časa NDH neuradno, kot rečeno, ohranilo do sedaj.

Ko se je po letu 1945 na Hrvaškem in v celotni Jugoslaviji uveljavil socialistični državni in družbeni red, so ostale mreže pomnikov iz obdobja pred drugo svetovno vojno v glavnem nedotaknjene. Nadaljnja skrb za stare nacionalne pomnike na Hrvaškem je bila do te mere ideološko neproblematična, ker so se komunisti sklicevali na dejstvo, da so z oblikovanjem federalne enote Hrvaške v okviru Jugoslavije primerno rešili ambicije po ustanovitvi hrvaške nacionalne države.

Čez mrežo starih pomnikov so, povsem v smislu prej citiranega priporočila Lenina in njegovega vnetega privrženca Trockega, položili novo, ki se je koncentrirala na zgodovino Partije pred letom 1941, na heroizacijo »narodnoosvobodilne

vojne« 1941–1945 in na kult Titove osebnosti. Ta je zajemal postavljanje kipov, obešanje njegovih slik v urade in trgovine, »štafeto mladosti«, ki je vsako leto prekrižarila državo in se končala na Titov rojstni dan 25. maja s predajo štafetne palice slavljencu. Obiski Titovega rojstnega kraja Kumrovcu pa so spominjali na prava romanja.⁶

Načini ravnanja z obstoječimi/ podedovanimi pomniki

Kako so se na Hrvaškem od leta 1990, od začetka postsocialističnega obdobja dalje vedli do v uvodu omenjenih pomnikov? V odnosu do podedovanih pomnikov se na splošno ponujata dve alternativni – odstranitev ali ohranitev. Za odstranitev sta na voljo dve poti zavračanja spomina – izobčenje ali pozaba (ignoriranje).

Izobčenju ustreza uničenje pomnika. Kolikor mi je znano, na Hrvaškem po letu 1990 skorajda ni prihajalo do simboličnih, insceniranih rušitev spomenikov. Izkazalo se je, da so bila rušenja partizanskih spomenikov narodnoosvobodilne vojne bolj verjetno dejanje toleriranega vandalizma. Povsem so iz emblematike odstranili peterokrako rdečo zvezdo – na njeno mesto je v zastavo v narodnih barvah prišel iz zgodovinskih elementov nanovo komponiran državni grb.⁷ Celo peterokraki zvezdi, ki je kronala litoželezni zgodovinski mestni grb na zagrebških tramvajih, so se odrekli.

Vseeno o resnični doslednosti pri odstranjevanju pomnikov socializma ne moremo govoriti. Na splošno se je na Hrvaškem ohranilo toliko več spomenikov, kolikor manj so bili konkretni predeli prizadeti v vojni 1991–1995.

Posebno značilen in vpadljiv izbris spomina (*damnatio memoriae*) pa se ni nanašal na socia-

⁵ O zgodovini zgradbe glej tudi: Ivica Župan, Trg u vječnom zagrljaju politike; *Vijenac*, 174/8, 2. 11. 2000; str. 24–25.

⁶ Snješka Knežević, *Die Denkmäler der sozialistischen Ära in Kroatien, v: Bildersturm in Osteuropa. Die Denkmäler der kommunistischen Ära im Umbruch*; ured. ICOMOS, München 1994 (= ICOMOS, Hefte des deutschen Nationalkomitees XIII); str. 49–53. Avtorica omenja okoli 6.000 spomenikov iz socialističnega obdobja, pri čemer pa ne upošteva za spomenike proglašanih krajev.

⁷ Po drugi strani slovenski grb simbolizira naravne elemente dežele – Triglav in morje in se na zgodovino navezujejo le tri zvezde iz grba grofov Celjskih. Prim.: Igor Lučič, *Rituale und Symbole als Mittel der Identitätsstiftung in Slowenen v: Symbole und Rituale des Politischen. Ost- und Westeuropa im Vergleich*; ured. Andreas Pribersky, Berthold Unfried, Frankfurt am Main etc. 1999 (= *Historisch-anthropologische Studien* 4), str. 175–184 (o tem str. 179).

listično obdobje. Pri dubrovniških mestnih vratih na zahodnem izhodu iz starega dela mesta je že iz medvojne obdobja stala spominska plošča, posvečena »kralju Petru Osvoboditelju«, srbskemu kralju, ki je leta 1918 postal vladar nove kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Te plošče danes ni več moč videti; verjetno so jo odstranili najpozneje leta 1991 pod vtisom srbskega obleganja mesta.

O pomnikih kot ciljnih vojnih akcij leta 1991 bi lahko naredili posebno raziskavo. Tukaj naj omenimo le nekaj ključnih točk. Pri načrtnem uničevanju sakralnih objektov »druge« strani je šlo tudi za uničenje nacionalno definiranih pomnikov. Nedvomno je to počela predvsem srbska stran, čeprav tudi Hrvati niso bili povsem nedolžni.

Srbske in črnogorske enote so sicer hudo puštošile po okolici Dubrovnika in v novejših mestnih predelih, prebivalci starega mestnega jedra pa so med obleganjem hudo trpeli zaradi obstreljevanja s položajev v okoliških hribih. Vendarle pa je stavbni fond starega mesta utrpel le neznatno škodo in je bilo uničenih le nekaj manj pomembnih zgradb, tako da se opazovalcu razen številnih nanovo pokritih streh ponuja nespremenjen pogled.

Takšno relativno prizanesljivo ravnanje s starim mestom si lahko razlagamo s tem, da je srbska stran med vojno leta 1991 upala, da bo lahko dubrovniško področje vključila v svojo državo. Biser na Jadranu je bilo treba zavarovati za lasten turizem v prihodnosti. Obenem je bilo za skrbno ravnanje z mestom zainteresirano tudi srbsko vodstvo, ki svojega mednarodnega ugleda ni hotelo še naprej ogroziti, saj je staro dubrovniško mestno jedro na Unescovem seznamu kulturne dediščine in spada med pomnike svetovne skupnosti.

Med večtedenskim srbskim obleganjem in obstreljevanjem baročnega Vukovarja ob Donavi je šlo za pridobitev mostišča za nadaljnje prodore v Slavonijo in za »osvoboditev« srbskega dela mestnega prebivalstva. Uničenje mesta je bilo interpretirano kot uničenje zahodno-katoliškega pomnika šele naknadno, ko je leta 1992 srbski pisatelj Milorad Pavić oznanil, da je treba Vukovar ponovno zgraditi v »srbsko-bizantinskem slogu«.⁸

⁸ Prim.: Svetlana Slapšak, *Gibt es überhaupt serbische Alternativen, v: Europa im Krieg. Die Debatte über den Krieg*

*Na novo postavljen spomenik v slavonskem mestu Daruvar, kjer je med letoma 1991 in 1995 potekala frontna linija.
(Napis: »Branilcem Daruvarja«)*

Kot drugo možnost odstranitve pomnikov smo omenili spodbujanje pozabe oziroma ignoriranje. Na določenem mestu ne potekajo več svečanosti, prepuščeno je propadanju. To je doletelo večino lokalnih pomnikov socializma na Hrvaškem. S stališča nosilcev novega sistema je prednost tega načina v tem, da ne privede do dileme med novo interpretacijo in uničenjem pomnika, njegova »pomanjkljivost« pa je dejstvo, da se pomen in sijaj pomnika sorazmerno lahko ponovno vzpostavi.

Včasih pa se spodbujanje pozabe ne obnese. Tedaj se moramo odločiti med odstranitvijo in integracijo pomnika. V katoliškem časopisu Glas Koncila so 19. avgusta 2001 pod naslovom »Duhovnik – morilec?« opozorili na spominsko ploščo pred neko polikliniko v središču Zagreba, na kateri je naslednji napis:

im ehemaligen Jugoslawien, Frankfurt/Main 1992; str. 73–80 (o tem na straneh 77, 78). Informacija o Pavićevi zahtevi je tedaj v Nemčiji objavil tehnik Die Zeit.

Spominska plošča kralju Tomislavu na červenem zidu v Šestinah pri Zagrebu. (Napis: »V spomin na burno preteklost hrvaškega naroda. 925-1925. Še obstajamo Hrvatje, še obstajamo Hrvatje.«)

»14. travnja 1937. ubijen je na ovom mjestu od ruku klerofašista mladi komunista student zagrebačkog sveučilišta Krsto Ljubičić. To je bila jedna od prvih žrtava fašističkog terora, dana u borbi za sretniju budućnost naših naroda. Povodom Kongresa SKOJ-A i narodne omladine podiže Mjesni komitet SKOJ-A Zagreb.«⁹

Avtor se ne sprašuje, ali je legitimna postavitev spomenika političnemu levičarju, ki ga je umoril predstavnik desnice, se pa odločno distancira od povezovanja katolicizma s fašizmom, kar Cerktvi pripisuje soodgovornost za umor. Avtor je v članku zahteval odstranitev ali vsaj spremembo napisa, vendar se niti eno niti drugo ni zgodilo, saj sem nepoškodovano in nespremenjeno ploščo videl še marca leta 2002.

V odnosu do prevzetih pomnikov se ponuja tudi možnost njihove ohranitve, pri čemer obdržimo njihov pomen, vendar jim spremenimo vsebino. Postavitev novega spomenika na staro mesto služi hkrati spodbujanju pozabe prejšnjega pomena. Malokdaj naletimo na tako eksplisitno rabo tega postopka kakor v malem jadranskem mestu Trogir pri Splitu, kjer je bilo pri vho-

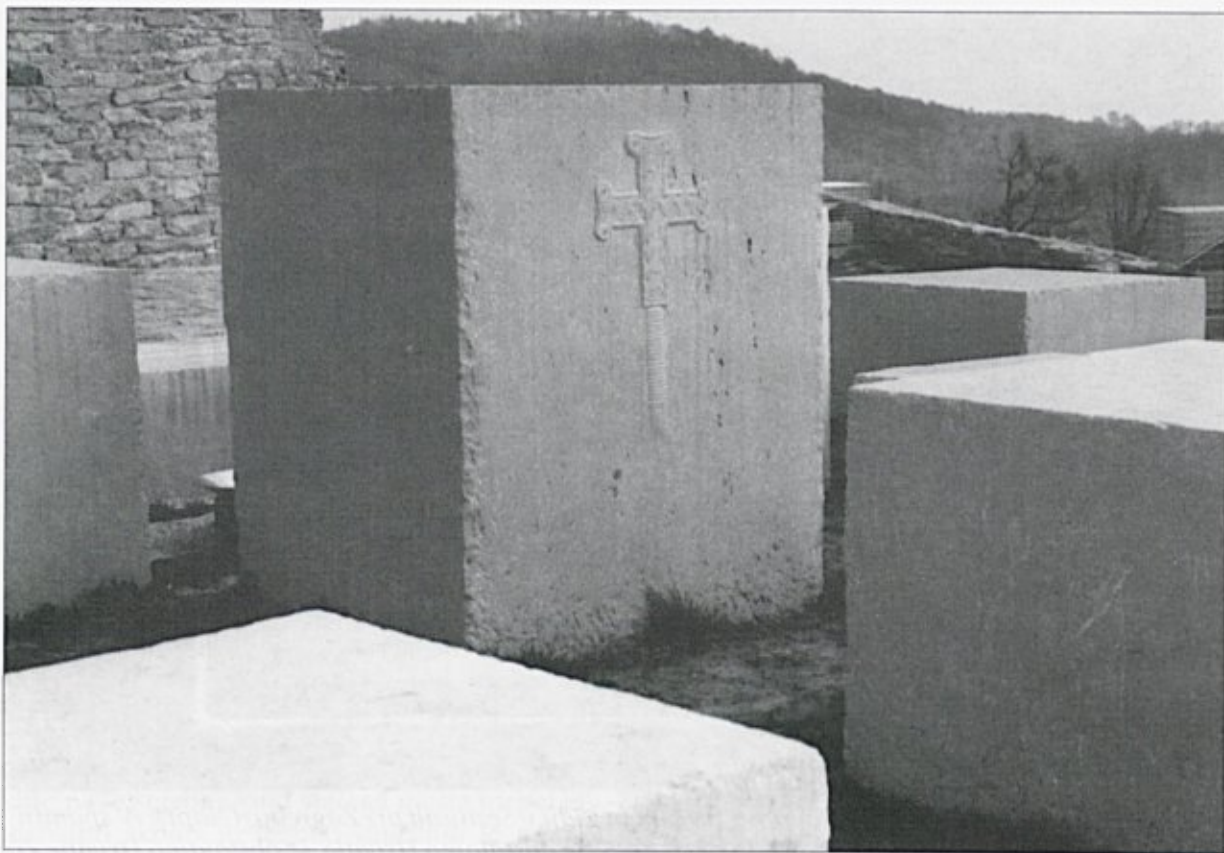
du v kastel še v letih 1995 in 1997 moč videti znamenarjeno in deloma uničeno spominsko obeležje narodnoosvobodilne vojne 1941–45. Štiri leta kasneje je bilo obeležje obnovljeno in urejeno; z novim napisom so ga spremenili v spomenik žrtvam vojne v letih 1991–95.

Lep primer spremembe vsebine ponuja že med vojnama načrtovan in dokončan, vendar šele leta 1947 postavljen spomenik jezdeca v spomin hrvaškega kralja Tomislava (ok. 910–928) na istoimenskem trgu pred glavno železniško postajo v Zagrebu.¹⁰ Sklicujoč se na neko poročilo iz sredine 10. stoletja, naj bi Tomislav srbskemu knezu Zahariji zagotovil zaščito pred Bolgari in tako anticipiral državno enotnost jugoslovanskih narodov, kar je bilo tudi vklesano na čelni strani podstavka.¹¹ Na mestu tega napisa je dandanes relief hrvaškega grba s šahovnico.

¹⁰ K zgodovini spomenika prim.: Snješka Knežević, Zagrebačka zelena potkova; Zagreb 1996, str. 280–290, 482, 483. Mira Kolar Dimitrijević, Zagreb i tžgradnja spomenika kralju Tomislavu; v: Prvi hrvatski kralj Tomislav. Zbornik radova; ured. Jostp Bratulić; Zagreb 1998, str. 281–306.

¹¹ Mira Kolar Dimitrijević, Zagreb; str. 305: »Tomislav, prvi među hrvatskim vladarima ujedinio je svoja plemena u jednoj državi, te se godine CMXXV proglasio kraljem. Vladao je od Drave – Jadrana nad gradovima Splitom,

⁹ Glas Koncila, 33, 19. avgust 2001, str. 3 (s sliko).

Oltar domovina na gradu Medvedgrad. Križ je replika zgodnj srednjeveške krstilnice hrvaškega kneza Višeslava. Na preostalih blokih so še druge replike, ki se nanašajo na zgodnj srednjeveško hrvaško kraljestvo.

Sprememba vsebine zadeva predvsem poimenovanja. Največkrat gre za ponovno poimenovanje s starim imenom. V zagrebškem Dolnjem gradu je tudi v času socializma obstajala mreža imen ulic in trgov z imeni hrvaških vladarjev iz narodne dinastije (od 9. do 11. st.) – manjkal je le eden izmed najpomembnejših kraljev. Nekdanja Zvonimirova ulica, ki je medtem spet pridobila svoje staro ime, je bila namreč preimenovana v Ulico socialistične revolucije.

Glavni trg v Zagrebu je v času socializma nosil pravzaprav neproblematično ime Trg republike. Vseeno je bilo ime obremenjeno s tem, da je nosil trg med letoma 1861 in 1947 ime hrvaškega narodnega junaka bana Josipa Jelačića ter da je bilo preimenovanje leta 1947 povezano z odstranitvijo leta 1866 postavljenega Jelačićevega spomenika.

Zadrom, Trogir in nad otocina od Krka do Raba, do Visa, Brača i Korčule. Kao Ljudevit Posavski stotinu godina prije njega u borbi protiv Franaka, i Tomislav djelovao u savezu sa Srbima, simbolično naslućujući jedinstvo Jugoslavenkih naroda.»

Razprave o ponovni postavitvi odstranjenega, vendar ne uničenega spomenika ter o vnovičnem preimenovanju trga so se začele že leta 1989, še v času pred prvimi svobodnimi volitvami. Izvedba tega hotenja, ki ga je podpirala tudi široka javnost, kmalu po volitvah leta 1990, je bila ena izmed prvih simboličnih potez na začetku družbene in politične transformacije, ki je bila tedaj še v okviru premise, da bo Hrvaška ostala del demokratizirane in federalizirane Jugoslavije. Jezdec z izdrto sabljo ne gleda več na sever, proti Madžarski, temveč indiferentno zre proti jugu.

Pri dveh po drugi svetovni vojni izven središča mesta oblikovanih glavnih ulicah naletimo na dva različna vzorca poimenovanja. Ulica proletarskih brigad se zdaj v spomin na eno izmed glavnih bojišč vojne leta 1991 imenuje Avenija Vukovar, Avenija bratstva in enotnosti pa je simbolično nosila to ime kot prometnica, ki je vodila na zahod proti Ljubljani, na vzhod pa proti Beogradu. Ulica je danes neprizadeto poimenovana po smereh: v zahodnem delu je Ljubljanska avenija, v osrednjem in vzhodnem pa Slavenska avenija.

Na obrežni promenadi v Zadru vnovično poimenovanje Obale maršala Tita s predvojnimi imenom ni prišlo v poštev, saj je tedaj Zadar kot enklava pripadal Italiji, promenada pa je bila poimenovana po italijanskem kralju – Riva Vittorio Emanuele. Zatorej so se odločili za novo ime – Obala kralja Krešimira IV. Verjetno je Zadar prav pod tem vladarjem (1058–74) vsaj nominalno prešel pod hrvaško oblast. Krešimir je obdaroval zadarske samostane ter v neki svoji listini, katere avtentičnost je sporna, označil Jadran kot »mare nostrum dalmaticum«.

Posebnost med imenovanji ulic je Ulica Kohl Genscher v središču Trogira kot znak hvaležnosti za prizadevanja obeh nemških politikov za mednarodno priznanje Hrvaške.

Vsaj v enem primeru novo poimenovanje ni potekalo brez konfliktov. Zagrebški Trg žrtv fašizma, na katerem je stal tudi prej omenjeni Meštrovićev umetniški paviljon, je bil kljub protestom številnih skupin preimenovan v Trg hrvaških velikanov. Kritika se je nanašala manj na nekoliko arhaično zveneče ime kot na vtis, da naj bi s preimenovanjem potlačili spomin na žrtve fašizma, okupatorjev in ustašev ter s tem rehabilitirali NDH. Kmalu po volitvah v začetku leta 2000 so trgu vrnili njegovo staro ime. Z imenom Trg hrvaških velikanov so poimenovali bližnji Borzni trg, ki so mu to njegovo staro ime vrnili šele pred kratkim – dotlej se je namreč imenoval Trg Jože Vlahovića, po komunistu, ki so ga ubili leta 1941.

Obstaja tudi nekaj socialističnih pomnikov, ki so jih prevzeli nespremenjene. Mednje lahko pogojno prištejemo spominski kompleks pod gradom Gornja Stubica približno 30 kilometrov severno od Zagreba, ki ga je leta 1973 ustvaril kipar Antun Augustinčić. Obležje spominja na severnohrvaški kmečki upor leta 1573, ki so ga zatrli pri Gornji Stubici. Odporniško gibanje pod vodstvom Matije Gubca je imelo vsekakor že od konca 19. st. stalno mesto kot pozitiven moment v hrvaški narodni zgodovini. V tem oziru se obležje, postavljeno ob 400. obletnici upora, izkaže zgolj za ponovno materializacijo že dolgo obstoječega pomnika in se ne nanaša konkretno na čas socializma.¹²

Zagrebški trg, na katerem stoji narodno gledališče, ob straneh pa zgradba univerze in muzej umetnosti in obrti, še vedno nosi ime Trg maršala Tita.¹³ Ravno tako glavna ulica v letovišču Opatija še vedno nosi Titovo ime.

Nekonsekventnost pri odklanjanju dediščine pomnikov iz socialističnega časa ter delno celo neprekinjeno prevzemanje odgovarja samopodobi države, ki se izraža v preambuli ustave iz leta 1990. Kontinuiteta hrvaške državnosti od srednjega veka dalje ne vodi preko fašistične NDH, temveč temelji na partizanski proklamaciji iz leta 1943 o oblikovanju republike Hrvaške znotraj jugoslovanske federacije ter na ustavi Socialistične republike Hrvaške iz leta 1947.¹⁴ Razen tega je obdobje socialistične republike pozitivno vrednoteno zaradi združitve zgodovinskih hrvaških ozemelj (vključno z Istro) v današnjih mejah, šele rezultat nove razmejitve konec druge svetovne vojne. Konec koncev ohranja Titova osebnost še vedno določeno fascinacijo.

Novi pomniki

Če se vprašamo, kateri pomniki so nanovo nastali po letu 1990, lahko ugotovimo določene pomenske sklope.

Naj začnemo z reorganizacijo koledarja. Dan vstaje so sicer obdržali, vendar so ga premaknili s 27. julija na 22. junij in ga preimenovali v dan protifašističnega boja. Nov datum, ki se nanaša na prvo samostojno partizansko akcijo pri Sisku, jugovzhodno od Zagreba, prej ni bil primeren, ker se je omenjena akcija zgodila še pred uradnim sklepom Komunistične partije o začetku upora 4. julija 1941. Prejšnji datum se je nanašal na zavzetje liškega mesteca Srb 27. julija 1941.

K skupini novih pomnikov sodijo spomeniki žrtvam partizanskega nasilja. Največji kompleks te vrste, ki je delno nastal že pred letom 1991, sicer sploh ne leži na hrvaškem ozemlju, temveč v Avstriji pri Pliberku, blizu slovenske meje. Tu so se ob koncu vojne leta 1945 hrvaške in slovenske čete in civilisti predali Angležem. Po predaji ujetnikov partizanom so se pri Pliberku začela množična streljanja.

¹² Na neki uradni internetni strani, ki so jo oblikovali ob papeževem obisku Hrvaške leta 1998 (in še obstaja), je kot prvi izletniški cilj izven Zagreba omenjena ravno Gornja Stubica (<http://www.pope.hr/english/useful/cult-vicinity.htm>).

¹³ Za časa hrvaškega predsednika Franja Tuđmana so vseskozi domnevali, da bodo trg po njegovi smrti poimenovali po njem. Potem ko so se ljudje bolj zavedli tudi senčnejših strani Tuđmanove dobe, pa je tako preimenovanje skorajda izključeno.

¹⁴ Ustav Republike Hrvatske. Zagreb 1997, str. 8.

Spominska plošča žrtvam partizanov leta 1943 na Mljetu.

V številnih krajih na Hrvaškem najdemo nove spominske plošče, kot na primer pri Marijinem samostanu v Velikem jezeru na otoku Mljet. Napis spominja na pet ljudi, ki so jih ubili partizani, ko so med septembrom in decembrom leta 1943 zasedli otok.¹⁵ Kontekst lahko ugotovimo le iz navedenega datuma – 19. oktober 1943, ker se napis nanaša le na žrtve, storilci pa niso imenovani; gre torej za drugačno stanje kot na omenjeni plošči v Zagrebu, kjer so omenjeni »klerofašisti«. V krašenju križa z vzorcem pletenice so hkrati uporabili določen grafični pomnik hrvaške nacionalne zavesti – pletenico kot značilen hrvaški zgodnj srednjeveški ornament. Ploščo so leta 1998 sicer postavile družine žrtev, vendar ima podoben pomen zbirališča, kot če bi jo postavila katerakoli javna ustanova.

¹⁵ Pozneje so se morali partizani pod pritiskom nemške vojske, ki je po kapitulaciji Italije zasedla obalo, umakniti in so se lahko na otok vrnili šele aprila 1944. Prim.: Enciklopedija Jugoslavije, 6. zvezek; Zagreb 1965, str. 147. Napis se v celoti glasi: »U spomen naših milih i dragih nevinih mučenika: don Karolya Kišsa, Ivana Čumbelića, Kate Hajdić, Petra Matane i Marina Sršena, koji su na ovom svetom mjestu dana 19. listopada 1943. godine zvjerski mučeni, pogubljeni i bačeni u ovaj zajednički grob. Počivali u miru na pragu ovog tisućljetnog božjeg hrama. Spomen podižu ožalošćene obitelji 1998. (Autorjev prepis.)

Nasilje partizanov v hrvaškem javnem diskurzu ni več nikakršen tabu, vendar v mreži pomnikov tovrstni pomniki tudi nimajo velikega pomena.

Občasno se Hrvatje navezujejo na zgodovino v času narodne dinastije. V jadranskem mestu Šibenik so v mestnem parku, ki so ga po vzorcu iz 19. stoletja znova uredili ob vходу v stari del mesta, postavili spomenik kralju Krešimiru IV. (1058–1074). Šibenik se kot Krešimirov grad omenja prvič leta 1066. Obdobje njegove vladavine velja kot čas velike moči hrvaške države tudi na morju. Vseeno pa novi spomenik ne kaže bojevnškega vladarja v junaški pozi, temveč prej zamišljenega moža blagega pogleda v meniško preprosti obleki.

Med novimi pomniki so najpomembnejši tisti, ki se nanašajo na osamosvojitve Hrvaške in na vojno leta 1991. Leta 1992 je dal predsednik Tuđman na obrobju gradu Medvedgrad, visoko nad Zagrebom, postaviti »oltar domovine«. Spomeniškem varstvu je bila konstrukcija kot tujek v grajskem okolju že spočetka trn v očesu, katoliška Cerkev pa je odklonila poimenovanje spomenika, saj naj bi bil pojem oltar pridržan zgolj za nabožno sfero. Oltar domovine se zdi kot historiziran anahronizem, ki je ustrezal nagnjenju predsednika Tuđmana po inscenacijah.

Vendarle legitimnost takega pomnika ni več sporna, če pogledamo še danes samoumevno med simbole republike uvrščene Altare della Patria v Rimu, ki so jih postavili leta 1906 in so navsezadnje nekajkrat razkošnejši in vpadljivejši. Razprave o ureditvi novega spomenika na drugem kraju so bile doslej neuspešne. Že leta 1992 so pripravili alternativni predlog preselitve spomenika na glavno zagrebško pokopališče Mirogoj, ki pa ni bil sprejet.¹⁶ Obstoječ spomenik je nepoškodovan in vzdrževan, vojaško častno stražo pa so umaknili.

Nenavaden pomnik je spontano nastal v Zagrebu pred vojašnico na vogalu Ilice in Selske ulice, kjer je bilo med letoma 1991 in 1995 poveljstvo enot OZN na Hrvaškem. Mirovnim enotam OZN so na Hrvaškem pogosto očitali, da ne storijo nič, da bi Hrvatke zaščitile pred nasiljem, jim pomagale pri njihovem pravičnem boju ter omogočile vrnitev pregnancem. Kot znak protesta so ljudje sčasoma postavili opečnat zid, na katerem so bila na črnih opekah napisana imena hrvaških žrtev vojne, na rdečih pa imena Hrvatov v srbskem ujetništvu. Stvaritev je hitro rasla, ljudje pa so jo krasili s cvetjem.¹⁷ Ta pomnik je živel od združitve individualnega in kolektivnega spomina. Zid lahko vidimo še danes, vendar je zanemaren, zapuščen in v glavnem pozabljen. S časovno oddaljenostjo od vojnih dogodkov je izgubil ne samo izvirno funkcijo zbirališča proti UNPROFOR-ju, temveč tudi funkcijo pomnika.

V preplastitvi pomnikov po letu 1990 so sekularna znamenja, ki jih je postavila država na splošno precej manj vpadljiva kot očitne težnje po resakralizaciji mreže pomnikov.

Hrvaška je dober primer za opazovanje učinkovitih tendenc po sakralizaciji nacionalnega in nacionalizaciji sakralnega, ki jih sicer srečujemo tudi v drugih nekdanjih socialističnih državah.¹⁸ cerkve in križe lahko imamo za verske znake, ki predstavljajo težnje katoliške Cerkve po krepitvi

pomena religioznega v javnem in zasebnem življenju, potem ko je bila vera v času socializma marginalizirana. Hkrati lahko v skrbi za sakralno katoliško topografijo vidimo specifično nacionalno interpunkcijo v okviru cerkvenega programa »Crkva u Hrvata«. Katoliška Cerkev zase zahteva vlogo dejavnega sogovornika države pri zastopanju resničnih nacionalnih interesov Hrvatov. Da pri tem velikokrat iritira »necerkven« del hrvaške družbe, sekularne tuje opazovalce ter pripadnike drugih ver, je pri njenih zahtevah ne moti in vse to z veseljem jemlje v zakup.

Koncept povezovanja sakralnega in nacionalnega lahko ponazorimo s člankom, ki je pod naslovom »Hrvatska Vukovaru u kamenu svojo povijest ispisuje« izšel 12. avgusta 2001 v cerkvenem časopisu Glas Koncila.¹⁹

»U Vukovaru, gradu najvećem stradalniku u Domovinskom ratu, u nedelju 5. kolovoza na Dan domovinske zahvalnosti,²⁰ blagoslovljen je temeljni kamen za novi pastoralni centar 'Sv. Bono'.²¹ U temelje novoga pastoralnog centra koji se gradi za mlade generacije, ugrađuje se kamenje iz raznih dijelova Hrvatske: iz Istre, s hrvatske prvostolnice iz Zagreba, kamen s Braća, iz Dubrovnika – bisera hrvatske i svjetske kulturne baštine, iz Kočerinu u Hercegovini, iz matične đakovačke biskupije, iz Bača odakle su došli franjevci i 1723. u Vukovaru podigli crkvu i samostan, te kamen iz Karina na moru koji je proživio sličnu sudbinu kao Vukovar 1991. Na taj način Hrvatska Vukovaru, u kamenu svojo povjest ispisuje.«

Mesto so obleganje, uničenje in zasedba zaznamovali kot kraj posebnega mučeništva, posebnega trpljenja in s tem nemara tudi kot kraj možnega blagoslova. Z vzdanimi kamni bo celotna Hrvaška – pravilneje bi bilo napisati celotno ozemlje, ki ga poseljujejo Hrvati, saj so v članku omenjeni tudi kraji na Madžarskem in v Hercegovini – udeležena pri tem pomniku, kar jo bo obvezovalo tudi k sodelovanju pri obnovi mesta. Tako nastaja obenem sakralen in nacio-

¹⁶ Vest HRT dne 7. 2. 2000 o internetnem forumu na temo prihodnost gradu Medvedgrad: (<http://www.hrt.hr/vijesti/arhiv/2001/02/07/KUL.html>).

¹⁷ Ivan Krampuš – Igor Karaman, *Das tausendjährige Zagreb. Von den einstigen Stedlungen bis zur modernen Großstadt*; Zagreb 1995, str. 410 (s sliko).

¹⁸ Za splošna razmišljanja o tem glej: Klaus Buchenau, *Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation in Ostmittel, Südost- und Osteuropa im 19. und 20. Jahrhundert (Tagungsbericht)*, v: *Bohemia* 41 (2000)/2, str. 432–437.

¹⁹ Glas Koncila, 40/32 (1416), 12. 8. 2001, str. 1.

²⁰ Dan unovičnega zavzetja Knina med operacijo Nevitita leta 1995.

²¹ Okostje tega doslej malo poznane svetnika, ki je leta 260 pod cesarjem Galienom postal mučenik, je bilo med letoma 1753 in 1754 na prošnjo vukovarskega župnika prepeljano iz Rima v Vukovar, s čimer je mesto dobilo svojega svetnika. Sarkofag z okostjem je bil med srbsko zasedbo 1991–95 požgan, ostanke pa so leta 1996 prepeljali v Zagreb.

nalni pomnik. Izbira 5. oktobra kot dneva položitve temeljnega kamna se navezuje na nacionalni koledar praznikov, spomin na ponovno priobitev Krajine pa se kaže kot simbol upanja.

Bolj sporen je koncept resakralizacije Bosne in Hercegovine, kjer je vloga katoliške Cerkve kot glasnice Hrvatov še bolj izražena. Na hribu Hum nad zahodnim, hrvaškim delom Mostarja so ob jubilejnim letu 2000, ki ga je razglasil papež, postavili 33 metrov visok križ. Po uradnih objavah je križ izključno krščanski simbol, ki ga varuje zapoved verske tolerance. Vendarle pa so predstavniki mostarskih muslimanov in tudi ameriški veleposlanik v Sarajevu v postavitvi križa videli provokacijo, saj gre obenem za postavitve hrvaškega nacionalnega simbola na daleč vidno, dominantno točko. Glede na razmere v Hercegovini se nacionalne konotacije verskega znamenja dejansko ne da spregledati.²²

Na koncu se še enkrat vrnimo k pomnikom iz socialističnega obdobja, ki so se ohranili, ker se je njihovo v imenu skrito bistvo prestavilo že dolgo pred letom 1990. Kdo je leta 1980 ob imenu Rade Končar še pomislil na komunističnega politika in partizana Radeta Končarja, ki so ga Italijani ujeli leta 1942 in ga ubili v Šibeniku? Njegovo ime je že davno postalo blagovna znamka vodilnega hrvaškega elektrotehničnega koncerna. Če izvezamemo »razosebljenje« z opustitvijo rabe osebnega imena, o dejanskem preimenovanju nikoli ni bilo govora. Podjetje se sedaj imenuje preprosto Končar. Drug primer za ohranitev imena je tovarna vozil Đaković (prej Đuro Đaković) v Slavonskem brodu.

Tovarna slaščic Josip Kraš je v svojem znaku že pred spremembo režima uporabljala svoje sedanje ime Kraš. Že sredi sedemdesetih let je hrvaški pisatelj Gustav Krklec (1899–1977) v zagrebškem kulturnem časopisu Oko objavil naslednjo smešnico:²³ »Josip Kraš, heroj naš borio se, borio i u keks pretvorio.«

Prevedel: Aleksander Žižek

²² Primerjaj dve interpretaciji s stališča predstavnikov katoliške Cerkve. Glas Koncila, 2001, 38/23. 9. 2001, str. 1 (Pismo mostarskog biskupa Perića ambasadoru Munrou. »Bilo bi najbolje početi sa sumnjivenjima?!«) in: Glas Koncila, 40/7. 10. 2001, str. 9 (Razgovor s Željkom Ragužem, Ministrom u hercegovačko-neretvanskoj županiji. Zar je križ – »simbol netolerancije«?).

²³ Zahvaljujem se dr. Srečku Lipovčanu (Zagreb) za informacijo o avtorju in objavi pesmi.

Zusammenfassung

SCHICHTEN DER ERINNERUNG Zur Klassifizierung von Gedächtnisorten in Kroatien

Bei Betrachtung der gegenwärtigen „Landschaft“ von Gedächtnisorten in Kroatien ist vorweg zu unterscheiden zwischen Gedächtnisorten, die aus der Zeit vor 1990 übernommen wurden, einerseits und neuen, nach 1990 entstanden oder geschaffenen Gedächtnisorten andererseits.

Die Gedächtnisorte aus der vormodernen Schicht von der Antike bis in die frühe Neuzeit und aus den Jahrzehnten der nationalen Selbstfindung blieben auch nach 1945 weitgehend unangetastet. Die Zwischenkriegszeit war für Kroatien eine relativ „unproduktive“ Epoche für Erinnerungsorte. Eine Ausnahme bilden die zahlreichen Erinnerungstafeln, die 1925 anlässlich der Tausendjahrfeier der Krönung von König Tomislav angebracht wurden. Auch während aller Jahrzehnte des Sozialismus hat im Zagreber Volksmund ein Gedächtnisort des „Unabhängigen Staates Kroatien“ 1941–45 überlebt, nämlich die *džamija*, die „Moschee“, der vom Bildhauer und Architekten Meštrović 1938 errichtete Kunstpavillon, der während der NDH-Zeit als Moschee diente.

Als ab 1945 in Kroatien wie in ganz Jugoslawien die sozialistische Staats- und Gesellschaftsordnung durchgesetzt wurde, legte sich über die alten Schichten an Gedächtnisorten ein weiteres Netz, das sich auf die Geschichte der Partei vor 1941, auf die Heroisierung des „Nationalen Befreiungskrieges“ 1941–1945 und auf den Personenkult um Tito konzentrierte.

Im Umgang mit vorgefundenen Gedächtnisorten bietet sich generell die Alternative: Beseitigung oder Beibehaltung. Beseitigung geschieht durch Zerstörung des Gedächtnisortes oder Vergessenmachen und Verwahrlosung. In Kroatien hat es nach 1990 kaum inszenierte Akte von Denkmalsstürzen gegeben; die Zerstörung von Denkmalanlagen für den „Nationalen Befreiungskrieg“ ergab sich häufiger aus geduldeten Akten des Vandalismus. Durchgängig wurde nur der fünfzackige rote Stern aus der Emblemantik entfernt. - Bei der planvollen Zerstörung von Sakralobjekten der „anderen“ während des Krieges 1991 ging es zugleich um die Vernichtung

von national definierten Gedächtnisorten. Man kann den relativ schonenden Umgang mit der Altstadt von Dubrovnik bei der Belagerung 1991/92 dadurch erklären, dass die serbische Seite darauf hoffte, das Gebiet von Dubrovnik in den eigenen Staat einbeziehen zu können.

Die Beibehaltung des Ortes kann sich auf die Wahrung ihrer Aura unter Austausch der Inhalte beschränken. Dies betrifft vor allem Namengebungen von Straßen und Plätzen. Die Umbenennung des Zagreber „Platzes der Opfer des Faschismus“ in *Trg hrvatskih velikana*, „Platz der großen Kroaten“, führte zu Protesten und wurde schließlich rückgängig gemacht. Schließlich gibt es auch einzelne Gedächtnisorte der sozialistischen Zeit, die unverändert als solche übernommen wurden. So heißt einer der Hauptplätze in Zagreb noch immer „Marschall Tito-Platz“.

Zu den nach 1990 neu entstandenen Gedächtnisorten 1990 gehören die neuen bzw. wiedereingeführten Feiertage und die Denkmäler, die an die Opfer von Gewalt seitens der Partisanen erinnern. Fallweise knüpft man auch an die Geschichte Kroatiens zur Zeit der hochmittelalterlichen nationalen Dynastie an. Am wichtigsten sind jedoch die Bezüge zur Verselbstständigung Kroatiens und zum Krieg 1991-1995.

Kroatien ist ein gutes Beobachtungsfeld für die auch in anderen ehemaligen sozialistischen Ländern wirksamen Tendenzen zu Sakralisierung des Nationalen und Nationalisierung des Sakralen. In der Pflege der katholischen Sakraltopographie kann man zugleich spezifisch nationale Zeichensetzungen im Rahmen des kirchlichen Programmes der *Crkva u Hrvata*, wörtlich „Kirche bei den Kroaten“, sinnentsprechender „Kirche mit den Kroaten“, sehen.

Eine Gruppe von Gedächtnisorten aus sozialistischer Zeit hat überdauert, da sich die im Namen liegende Appellfunktion schon längst vor 1990 verlagert hatte. Wer dachte 1980 noch bei „Rade Končar“ an den 1942 von den Italienern hingerichteten kommunistischen Politiker und Partisanen Rade Končar? Der Name war längst zum Markenzeichen des führenden Elektrokonzerns in Kroatien geworden. Über Josip Kraš und die nach ihm benannte Süßwarenfabrik verfasste der kroatische Dichter Gustav Krklec bereits Mitte der siebziger Jahre folgendes Scherzgedicht: „Josip Kraš - unser Held / kämpfte viel, kämpfte hart / bis zum Keks er schließlich ward.“

SKRIVNOST LOBANJE ŠTEVILKA 14

Zvonka Zupanič Slavec, DRUŽINSKA POVEZANOST GROFOV CELJSKIH, Identifikacijska in epigenetska raziskava njihovih lobanj; Založba ZRC, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, Ljubljana 2002. 276 strani.

Zvonka Zupanič Slavec, duša Inštituta za zgodovino medicine na Medicinski fakulteti Univerze v Ljubljani, nedvomno spada med tiste ljudi, ki se ne pustijo utesniti formalnim potem izobraževanja, predvidljivemu toku poklicne poti in zapiranju v ozke strokovne predalčke. Po Ivanu Pintarju in Petru Borisovu smo Slovenci z njo pridobili ne le odlično poznavalko zgodovine medicine, temveč tudi bravurozno pisateljico ter navdušeno predavateljico in mentorico.

Med številnimi projekti, ki se jih je Zupanič Slavčeva lotila in izpeljala v zadnjih nekaj letih prav gotovo zavzame posebno mesto njena interdisciplinarna disertacija o družinski povezanosti grofov Celjskih. 18 lobanj mogočne knežje rodbine je namreč vse od začetka 19. stoletja, ko so odprli grobnico Celjskih v minoritski cerkvi, kamor so jih pokopavali med letoma 1354 in 1456 ter lobanje shranili za oltar, čakalo na čas in raziskovalca, ki jih bo identificiral in oštevilčene preostanke mogočnežev povezal z znanimi imeni in usodami. Ta čas je dozorcel konec 20. stoletja, ko je forenzična medicina razvila cel spekter metod za identifikacijo žrtev in storilcev kaznivih dejanj. Zanimanje za preteklost in njene skrivnosti je številne znanstvenike po svetu navdušilo za uporabo teh metod kot pomožnih zgodovinskih znanosti – s tem primerom pa se srečujemo tudi tukaj.

Avtorica je kot osnovo svoje raziskave lobanj Celjskih izbrala epigenetiko – primerjavo dednih lastnosti, oblike in velikosti obnosnih votlin ter več kakor 30 kostnih značilnosti lobanj. Ob tovrstni analizi lobanj se kot zdravnica seveda ni mogla ogniti temeljitemu paleopatološkemu pregledu in mestoma presenetljivi in zanimivi razlagi nekaterih najdenih značilnosti in sprememb. Glavni izsledki te zanimive raziskave so tako predvsem neizpodbitna ugotovitev sorods-

tvenega razmerja med pokopanimi v minoritski grobnici ter razrešitev sistema številčenja lobanj.

Navkljub dejstvu, da avtorici ne glede na obetavne rezultate rodoslovne analize, ki jo je pripeljala do 20. generacije živih potomcev Barbare Celjske, zaradi poškodb dednega materiala lobanj Celjskih ni uspelo izvesti tudi genetske študije, lahko študijo pozdravimo kot nov mejnik v našem spoznavanju Celjskih knezov.

Odlika tega dela je predvsem »počlovečenje« Celjskih. Imena, podatki in letnice, znani iz številnih zgodovinskih knjig, v tem delu zažive kot predstavljive osebe, kot sopotniki časa, ki je ljudi tedanjosti preizkušal na najrazličnejše načine. Lobanje Celjskih pripovedujejo o času številnih nepojasnjenih otroških smrti, o slabokrvnosti in slabih zobeh, ki so domovali tudi v grajskih sobanah, o srhljivih poškodbah in hudih boleznih, ki so mučile velike Celjane.

Raziskava lobanj Celjskih ni poljudno ali kvaziznanstveno delo, ki bi igralo na všečnost na prvi pogled – pisanje o zapleteni medicinski metodologiji in strokovno korektna uporaba medicinske terminologije bi lahko po krivici odvrnila tega ali onega nadebudnega »celjeslovca«, zato je toliko bolj pohvalno avtoričino prizadevanje za iskanje srednje poti med suhoparno znanstveno korektnostjo in poljudnoznanstveno priljudnostjo. Z veseljem lahko povem, da je avtorici ta zahtevni manever popolnoma uspel. Ne bom trdil, da je to delo nepogrešljivo kot prva knjiga, ki naj jo vzame v roke kdorkoli, ki bi se želel seznaniti s Celjskimi, z vso odgovornostjo pa lahko zapišem, da gre pri identifikacijski in epigenetski študiji lobanj Celjskih za temeljno delo, mimo katerega v prihodnosti ne bo mogel noben resen raziskovalec celjske knežje tematike.

S študijo o družinski povezanosti Celjskih smo pridobili vsi – po zaslugi avtorice in slikarja Rudija Španzla, ki je opravil delo risarja »fotorobotov« Celjskih po natančno določenih antropometričnih značilnostih, smo se lahko končno zazrli v obraze mogočnežev izpred pol tisočletja, slovenski medicinci so bogatejši za kopico novih spoznanj o telesnih značilnostih, zdravstvenih tegobah in vzrokih bolezni in smrti ljudi iz 15. stoletja, trenutni varuhi pomembnih preostankov Celjskih pa častitljivim lobanjam, ki so desetletja molče pripovedovale zgodbo o minljivi-

vosti posvetne slave, lahko končno dopišejo imena ter čas rojstva in smrti.

Kljub vsemu pa tudi v tem primeru velja, da velika odkritja navržijo tudi kako novo vprašanje. Eno izmed njih je v tem primeru povezano z naslovom mojega poročila: Le komu je pripadala lobanja s številko 14, ki jo je zaznamovala huda bolezen, zaradi katere so bolnika povsod, kjer se je pojavil spremljali zgroženi in prestrašeni pogledi, ljudi pa je verjetno navdajal z zvedavim gnusom? Kdo je v zgodbi Celjskih odigral tragično vlogo »pošasti iz omare«, »kazni za prevzetnost« ali pokore rodu, ki je med svojim vzponom kruto in brezobzirno strl marsikatero življenje?

Aleksander Žižek

DOBRODELNOST IN MILOSRČNOST

Sonja Anžič, Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918. Gradivo in razprave 22, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 2002, 110 strani.

Knjiga Skrb za uboge v deželi Kranjski je v bistvu avtoričino magistrsko delo, ki zajema zgodovinski pregled ukrepov in oblik dejavnosti na področju skrbi za uboge oz. socialne politike od 2. polovice 19. stoletja do konca 1. svetovne vojne.

V uvodnem poglavju avtorica poda krajši pregled socialne politike do srede 18. stoletja. S pojavom krščanstva je bila skrb za reveže praviloma vezana na samostane in cerkve, saj je bilo to eno od krščanskih poslanstev (Blagor ubogim ...) ter sredstvo za doseg zveličanja. V srednjem veku se pri skrbi za revne cerkvenim ustanovam pridruži tudi mestna oblast. Nastajati začnejo prve oblike dobrotelčnih zavodov – špitali oz. hospitali. Z gospodarskimi in družbenimi spremembami v zgodnjem novem veku, ko je z naraščanjem prebivalstva raslo tudi število revežev, se je krog darovalcev razširil iz meščanske elite na »javnost«. Pojavi se veliko število dobrotelčnih ustanov in zavodov, obenem se pojavlja njihova vse večja specializacija. Avtorica na konkretnih primerih oriše, kako so socialno politiko v tem obdobju razumeli v posameznih evropskih

mestih – Parizu, Benetkah, Lepru, Grenobleu in Rouenu – in v nekaterih evropskih državah.

Sledi obsežnejša predstavitev skrbi za uboge na Kranjskem. Marija Terezija se je v sklopu svojih reform lotila tudi regulative dobrotelnosti. Številni predpisi in uredbe so določali sistem zbiranja in delitve pomoči tistim, ki so jo potrebovali, vključno z ustanavljanjem dobrotelnih ustanov in preprečevanjem beraštva. Z ukazom Marije Terezije sredi 2. polovice 18. stoletja so v Ljubljani v enega združili vse dobrotelne ustanove in zavode. Nekaj let pozneje je z vzpostavitvijo glavnega ubožnega sklada, iz katerega so začeli deliti podpore, prenehalo dotedanje oskrbovanje revežev v špitalih. Jožef II. je z reformami še bolj posegel na področje socialne politike. V duhu cerkvenih bratovščin so po celi Kranjski na prostovoljni osnovi začeli nastajati župnijski ubožni inštituti. Ker so postali nemočni proti vzroku obubožanja in ker je skrb za uboge začela postajati sestavni del uprave, so jih v 2. polovici 19. stoletja začeli ukinjati, njihovo premoženje pa prenesli na občine. Domovinski zakon, ki je bil sprejet leta 1863 in je veljal za vse dežele monarhije, je med drugim urejal tudi oskrbo ubogih in le-to kot dolžnost naložil občinam. Na podlagi tega zakona je bila na Kranjskem dvajset let pozneje vzpostavljena zakonodaja, ki je predpisala ukinitve župnijskih ubožnih inštitutov in predajo njihovega premoženja tistim političnim občinam, na teritoriju katerih so delovali. Zakon je občinam podrobneje predpisoval tudi način skrbi za revne.

V nadaljevanju avtorica obsežneje predstavi posamezne dobrotelne zavode in ustanove na Kranjskem. Med najstarejše prav gotovo sodijo špitali. Njihova vloga in namembnost sta se skozi stoletja spreminjali; od preprostih zavetišč za romarje so se preko zdravstvene dejavnosti razvili po eni strani v bolnišnice in po drugi v hiralnice ter domove za ostarele. Ubožnice so doživele razcvet konec 18. stoletja. Z ustanavljanjem ubožnih inštitutov, ki so si prizadevali, da bi v krajih, v katerih so delovali, pridobili vsaj eno primerno hišo, so tudi reveži, ki v njej niso prebivali, tam dobili hrano in prenočišče. Za zapuščen otroke in najdenčke so skrbeli v najdenišnicah. Ljubljanska je bila sprva tesno povezana s porodnišnico. Konec 18. stoletja so v porodnišnici praviloma rojevale samo nezakonske matere in tiste, ki otrok niso mogle (npr. zapornice) ali hotele (npr. igralke) obdržati. Tako so v tistem času skoraj vsi otroci, rojeni v porodnišnici, pri-

stali v najdenišnici in bili kmalu oddani v rejo. Oskrbi osirotelih ali zapuščenih otrok so bile namenjene sirotišnice. Otroci so bili tukaj poleg oskrbe deležni tudi vzgoje in izobraževanja (učili so jih predvsem branja, pisanja, dečke tudi računanja, deklice pa ročnih del). V Ljubljani je pojav prave sirotišnice pomenila še izgradnja Marijanišča 1882. leta. V tem času je kot zavetišče za deklice sirote deloval Lichtenturnov zavod. Avtorica se pri opisovanju posameznih zavodov dotakne tudi blaznic kot specializiranih bolnišničnih oddelkov za umobolne ter prisilnih delavnic in kaznilnic. V slednjih se je združevalo več funkcij: izvrševanje kazni, socialna kontrola ter socialno skrbstvo. Bile so korektiv proti beračenju in klateštvu. V teh ustanovah so se znašli nesocializirani posebneži, kot so klateži, potepuhi in cipe, pa tudi delomrzneži. Po eni strani so te ljudi izločili iz družbe in jih tako naredili »neškodljive«, po drugi strani pa so jih navajali na red in delo. Z delovno pedagogiko so želeli preprečiti število kriminalnih dejanj, saj je brezdelje veljalo kot vzrok za večino zločinov, obenem pa so na ta način dobili poceni delovno silo. Konec 19. stoletja so za osebe, mlajše od 18 let, začele nastajati poboljševalnice. V njih naj bi se delikventna mladina prevzgojila ter usposobila za delo, s katerim bi se lahko kasneje tudi preživljala. Onemogli in neozdravljivo bolni pa so našli zatočišče v hiralnicah. Poleg ljubljanske je bila znana tudi tista v Komendi. Zavod za gluhoneme je Ljubljana dobila leta 1900; do takrat so govorno in slušno prizadeti iz Kranjske bivali v Linzu in Gorici. Med ostalimi ustanovami na področju socialne politike avtorica omenja še druge, kot so Knafljeva ustanova za štipendiranje študentov s Kranjske na dunajski univerzi, nadalje Schellenburgove ustanove, ustanovo grofa Lamberga, številna dobrodelna društva, prve oblike otroškega varstva, Alojzijevišče kot zavod za revne in spodobne študente ljubljanske gimnazije in hkrati pripravljalni zavod za kasnejši študij teologije ter še nekatere.

Objavljeno delo je nastalo kot rezultat avtoričinega nekajletnega intenzivnega dela na arhivskem gradivu v Arhivu Republike Slovenije, Nadškofijskem arhivu Ljubljana in Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Knjigo odlikujejo berljivost, preglednost, pretanjen občutek za tematiko ter nenazadnje (in na žalost) tudi aktualnost. Širša dežela Kranjska se je namreč na pragu 21. stoletja še vedno in vedno bolj prisiljena ubadati z množico takih in drugačnih »ubogih« – ljudi, ki so jih družbene spremembe oropale človeka

vrednega življenja. Zgodovinarji si ne delamo utvar, da lahko naše početje vpliva na sedanjost in komurkoli olajša položaj ali ponudi instantno rešitev za tovrstne probleme – tu smo, da pišemo o preteklosti, da iztrgamo pozabi ljudi in dogodke, ki nas vedno znova prepričujejo, da je v sedanjosti zelo malo resnično novega.

Marija Počivavšek

TI BI VUKA DA NA'RANIŠ, A DA TE NE UJEDE

Dragan Matić, Nemci v Ljubljani 1861–1918. - Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002. - (Historia: znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani; 6), 464 strani.

Slovensko zgodovinopisje se v prikazovanju naše zgodovine med letoma 1848 in 1918 ni moglo izogniti tudi nemško-slovenskim nacionalnim bojem. Nemški tabor je pri tem prikazovalo zelo na splošno in se ni spuščalo v razlike med posameznimi mesti, strujami in osebnostmi. Resnejših in poglobljenih študij nemštva v Celju in na Spodnjem Štajerskem se je prvi lotil Janez Cvirn v drugi polovici osemdesetih let preteklega stoletja. Njegove številne razprave in monografije pa so več kot prepričljivo pokazale, da spada tudi nemška stran v naših krajih oziroma nemštvo s svojim deležem v našo, slovensko zgodovino.

Tudi Dragan Matić se dobro zaveda, da je treba na preteklost gledati kot na celoto, z vsemi ljudmi, ki so živeli na naših tleh, z vsemi akterji zgodovine, ki so imeli na dogajanje v preteklosti zdaj večji zdaj manjši vpliv. S svojim obsežnim delom o Nemcih v Ljubljani, ki temelji na nepregledni vrsti arhivskega in časopisnega gradiva, je Matić torej zapolnil vrzel, ki je zijala v dosednji podobi ljubljanske zgodovine.

Ljubljana je kljub slovenskemu narodnemu pomenu in gorečnosti vse do konca 19. stoletja ohranjala zanimivo dvojnost. Kljub večinskemu slovenskemu prebivalstvu je mesto dajalo vtis strnjene in številčne nemške poselitve. Popis leta 1880 je v mestu zabeležil dobrih 20 % Nemcev,

katerih gospodarska in jezikovna moč sta bili nedvomno precej večji. Nemščina se je ohranila kot občevalni jezik višjih slojev pa tudi najboga-tejši meščani so se šteli pretežno za Nemce.

Nacionalna opredelitev Ljubljancev se ni ravnala po maternem jeziku ali poreklu. Rojeni Nemci so se večkrat pridružili Slovencem (npr. ljubljanski župan Etbin Henrik Costa), rojeni Slovenci pa so se v mnogo večji meri usmerjali nemško (npr. Karl Deschmann - Dragotin Dežman) in postajali tarča slovenske stranke, ki je svoj glavni gnev zlivala zlasti nanje, na nemčurje oziroma nemškutarje, ki jih je imela za narodne izdajalce in odpadnike. Tisti Ljubljanci in Kranjci, ki so se čutili tako Nemce kot Slovence, so se zaradi neizprosne logike političnega razvoja morali pozneje opredeliti za eno ali za drugo stran.

Matić je svojo knjigo razdelil na sedem poglavij, ki pokrivajo obdobje od leta 1861 do 1918. Poglavja *Ambroževa* in *Costova doba ter Vmesni čas* se ubadajo z obnovo ustavnega življenja v šestdesetih letih 19. stoletja, ko je v Ljubljani za kratek čas prevladala slovenska stranka, ki je po spopadu v Šantlovi veži leta 1867, ki je bil tudi prvi pravi nemško-slovenski izgred oziroma obračun ter povod za poseg centralne oblasti, izgubila oblast na magistratu. Napočil je konec slovenske navzočnosti v ljubljanskem občinskem svetu za dolgo vrsto let in nastopilo je obdobje nemške Ljubljane. Na magistratu se je utrdila ustavoverna stranka, sestavljena iz ljubljanskih nemškutarjev - ustavovercev in maloštevilnih pravih Nemcev. Kranjski ustavoverci so si prizadevali za dosledni protifederalizem, antiklerikalizem in nemški nacionalni interes.

V poglavju *Dolgi pohod ustavoverne stranke na oblast v deželi Kranjski 1870- 1877 in kratkotrajna popolna prevlada te stranke 1877-1879* Matić piše o času, v katerem je peščica Nemcev in nemško čutečih kranjskih liberalcev (nemškutarjev) kljub izraziti slovenski večini na Kranjskem z vladno pomočjo pridobivala čedalje večjo oblast in v letih 1877-1879 dosegla skoraj popolno prevlado. Poraz Slovencev na deželnozborskih volitvah leta 1877 je namreč prinesel nemško večino v kranjskem deželnem zboru.

Pozicije, ki so si jih ustavoverci pridobili do leta 1879, so s prihodom Taaffejeve vlade, ki se je v parlamentu naslanjala na Slovence in nemške konzervativce ter nastopom novega, slovenskega

ga deželnega predsednika barona Andreja Winklerja, začeli izgubljati. V letih 1880-1882 se je začel čas strmega padca kranjske ustavoverne stranke, ki mu je posvečeno posebno poglavje. Za ta čas je značilno odkrito nasprotovanje Taaffejevi vladi, ki naj bi delala v škodo nemškega naroda in naj bi bila lutka v rokah Slovanov. Javno mnenje o tem, koga podpira vlada in koga je perspektivno voliti, se je dokončno prevesilo na slovensko stran. Prejšnji pritiski ustavovercev na volivce so uplahnili, ostalo jim je le še to, da so nemočno sramotili slovenske kandidate in prvake. S Taaffejevim obdobjem se je torej končala kranjskim ustavovercem prijazna oziroma naklonjena doba.

Z letom 1882 je bilo konec nemške vlade na magistratu in politične vloge ljubljanskega Ustavovernega društva. Ljubljana je dobila slovenskega župana Petra Grasselija, leta 1883 pa je kranjski deželni zbor dobil slovensko večino, s čimer se je začela agonija kranjske ustavoverne stranke, ki je trajala vse do leta 1893. Kranjski Nemci so v tem času uspešno odbili vse napade na svojo finančno in izobraževalno podlago. Pod svojim nadzorom so obdržali Kranjsko hranilnico, nemščina pa je uživala dokaj ugoden položaj v šolstvu.

Kranjsko nemštvo je v svojih idejno-političnih usmeritvah nihalo med odkrito nacionalno opredelitvijo in precej nadnacionalno razglašanim liberalizmom, s čimer naj bi v svoje vrste pritegnili večino inteligence (tudi slovenske). V skladu z liberalno doktrino je veljalo, da so za politično odločanje primerni tisti, ki so izobraženi oziroma imajo primerno lastnino, da je treba povečati vpliv tistih, ki že imajo volilno pravico, nikakor pa ne pripustiti v javno življenje drugih slojev.

Vodja kranjskih Nemcev v letih 1894-1908 je bil baron Josef Schwegel. V njegovem času se je kranjska nemška stranka vrnila v dejavno politično življenje, svojo dejavnost pa je usmerila v igranje vloge odločilnega dejavnika v trenju med slovenskim katoliškim in liberalnim taborom. V letih 1895-1905 so kranjski Nemci sklenili zvezo s slovenskimi liberalci.

Leta 1908 so klerikalci pod Šušteršičevim vodstvom prišli do absolutne večine v deželnem zboru in neomejene oblasti na Kranjskem. Za kranjske Nemce nova politična situacija ni prinesla usodnih posledic. Kljub ideološkim razlikam, ki

so nastopile v njihovih vrstah, so ohranili potrebno enotnost glede zaščite bistvenih narodnih interesov. Račune jim je dodobra prekrižala šele prva svetovna vojna in z njo povezan razpad dvojne monarhije. V novi državi so ostali brez premoženja, izginili pa so tudi s političnega, kulturnega in gospodarskega prizorišča.

Da v številnih ljudeh še vedno tiči nekakšen prastrah pred pisanjem o tovrstnih "neprijetnih" temah, dokazuje tudi komentar enega izmed poslušalcev na predstavitvi Cvirnovega Trdnjavskega trikotnika, ki sem ga izbral za naslov tega po-

ročila. Pri pisanju o politično občutljivejših temah, povezanih z različnimi "okostnjaki iz omar" se sicer kaj lahko ujamemo v pasti različnih „znanstvenikov“ in „ekspertnih skupin“, zato je potrebno pri pisanju takih občutljivih zgodb in še posebej skrbno postavljati hipoteze in formulirati svoje izsledke. Edino smiselno je, če se tega početja lotijo pronicljivi, izobraženi in trezni raziskovalci. Samo na ta način lahko tudi prej omenjenim „znanstvenikom“ in „ekspertom“ zaželimo le prijetno branje – to pot brez hranjenja volkov.

Aleksander Žižek

UDK 070(497.4+437.6):94(497.6)"1875/1878"
94(497.6)"1875/1878":070(497.4+437.6)

Filip Čuček, univ. dipl. zgod., Sp. Voličina 97f, SI - 2232 Voličina

SLOVENCİ, SLOVAKI IN BOSANSKO-HERCEGOVSKE PERIPETIJE V LETIH 1875-1878

ZGODOVINA ZA VSE, 10/2003, št. 1, str. 5

V pričujočem prispevku se avtor loteva bosansko-hercegovske vstaje in kasnejše avstro-ogrske okupacije v očeh slovenskih in slovaških javnih občil. Od slovenskih časopisov se posveča liberalnemu Slovenskemu narodu, v manjši meri še klerikalnemu Slovencu, s slovaške strani pa obravnava Národné noviny kot resen, politično obarvan, časopis. Članke, ki jih je avtor zbral za čas od konca julija 1875 do srede oktobra 1878 v omenjenem časopisu, skuša povezati v smiselno celoto in ugotoviti njihovo stališče do omenjene problematike.

UDK 741.5(497.4):355(497)"1912/1914"
355(497)"1912/1914":741.5(497.4)

Damir Globočnik, mag., kustos za umetnostno zgodovino, Gorenjski muzej, Tomšičeva ul. 44, SI - 4000 Kranj

BALKANSKA VOJNA V KARIKATURAH IN PESMIH

ZGODOVINA ZA VSE, 10/2003, št. 1, str.

Slovenska javnost je v letih 1912-1914 z velikim zanimanjem spremljala vojne dogodke na Balkanu. O prvi in drugi balkanski vojni ter o ustanovitvi samostojne Albanije so obširno pisali vsi tedanji slovenski časniki in revije. Radikalni dnevnik Dan (1912-1914) je edini na Slovenskem, podobno kot drugi evropski satirični listi in časniki, objavil tudi vrsto karikatur, posvečenih vojni na Balkanu. Karikature z balkansko tematiko predstavljajo velik delež vseh karikatur v Dnevu. Karikature in satirične pesmice je uredništvo Dneva aprila 1913 izdalo tudi v posebno brošuri "Balkanska vojna v karikaturah in pesmih", veliko pozornost dogodkom v Albaniji je leta 1914 posvetilo tudi v satirični prilogi Dneva z naslovom Bodeča neža. Karikature v Dnevu in Bodeči neži so risali Maksim Gaspari, Francé Podrekar, Janko Omahen, Vladimir Gärtner, Lojze Dolinar idr.

UDK 796.54(497.4)"19"

Dragica Čeč, univ. dipl. zgod, študentka podipl. študija, Rožna 15, 6230 Postojna

KAKO SE JE SKAVT PETER UČIL ŽIVLJENJA

ZGODOVINA ZA VSE, 10/2003, št. 1, str.

Skavte so na Slovenskem pred 1. svetovno vojno odkrili pedagoški delavci. Ker so v novi Jugoslaviji iskali skavti svoj prostor med društvi, ki jih bo podpirala država, je odločitev za samostojno jugoslovansko skavtsko organizacijo padla šele leta 1921 in nato so se zbrali prvi skavti tudi v Sloveniji. V Celju jih je zbral ruski skavt, v Ljubljani pa so se srednješolci kar sami znašli in šele potem iskali svoje voditelje. Gibanje je postalo znano po svoji obsežni propagandi in svoji pomoči pri raznih velikih prireditvah. Čeprav je bilo odprto vsem mladim, je večina članov prihajala iz dobro stoječih meščanskih krogov. Skavtstvo so meščani umestili med športna gibanja, meščanski bontonci in drugi pisli pa so ga toplo priporočili meščanskim staršem.

UDC 070(497.4+437.6):94(497.6)"1875/1878"
94(497.6)"1875/1878":070(497.4+437.6)

Filip Čuček, B. A., History, Sp. Voličina 97f, SI - 2232 Voličina

THE SLOVENES, THE SLOVAKS, AND EVENTS OF CHANGE IN BOSNIA-HERZEGOVINA IN 1875-1878

HISTORY FOR EVERYONE, 10/2003, No. 1, pp.

In his article, the author examines how the uprising in Bosnia-Herzegovina and the subsequent occupation by Austria-Hungary was portrayed by the Slovenian and Slovakian mass media. From amongst the Slovenian newspapers, the author focuses most on the liberal *Slovenski narod*, and to a somewhat lesser extent on the clerical *Slovenec*, while from amongst the Slovakian newspapers, he takes the *Národné noviny* under closer scrutiny, as an example of the more serious, politically oriented Slovakian papers. The author ties his selection of articles from these newspapers published from the end of July 1875 till mid October 1878 into a meaningful whole and analyses the approach taken in each of them with regard to the uprising.

UDC 741.5(497.4):355(497)"1912/1914"
355(497)"1912/1914":741.5(497.4)

Damir Globočnik, M. A., History of Art, Custodian, Gorenjski muzej, Tomšičeva ul. 44, SI - 4000 Kranj

THE BALKAN WAR IN CARICATURE AND VERSE

HISTORY FOR EVERYONE, 10/2003, No. 1, pp.

From 1912-1914, the Slovene public showed great interest in and followed closely the wartime events in the Balkans. Extensive reports on the First and Second Balkan Wars and on the founding of the independent state of Albania were published by all of the Slovenian newspapers and magazines in circulation at the time.

The radical daily *Dan* (1912-1914) was the only daily in Slovenia which, similar to several other European satirical papers and daily newspapers, published a series of caricatures on the theme of the Balkan wars. These caricatures made up a large percentage of all the caricatures published in the *Dan* during this time and were published along with a number of satirical poems by the editorial board of the *Dan* in April 1913 in a special issue entitled: *«The Balkan War in Caricature and Verse»*. In 1914, the same newspaper also devoted a great deal of attention to the changes taking place in Albania in its satirical supplement entitled *Bodeča neža (The Thistle)*. The caricatures in the *Dan* and the *Bodeča neža* were drawn by Maksim Gaspari, Francč Podrekar, Janko Omahen, Vladimir Gärtner, Lojze Dolinar and others.

UDC 796.54(497.4)"19"

Dragica Čec, B. A. History, Postgraduate Student, Rožna 15, SI - 6230 Postojna

HOW SCOUT PETER LEARNT THE MYSTERIES OF LIFE

HISTORY FOR EVERYONE, 10/2003, No. 1, pp.

The Scouts movement was discovered by Slovene teachers already before WWI. As the Scouts, however, had yet to find their place under the sun amongst the associations vying for government support, the final decision on the founding of the Yugoslav Scouts Organisation fell as late as 1921 - after which date, the first Scout meetings also took place in Slovenia. The first meeting in Celje was organised by a Russian scout, while in Ljubljana the secondary school pupils organised Scout groups on their own initiative and only later sought out suitable leaders. The movement became known through its extensive propaganda campaigns and the assistance its members lent during various large-scale organised events. Although all young people were eligible for membership, most of its members came from the more well to do middle-class circles. The Scouts movement was classified in these circles as a sports movement and was heartily recommended to all middle-class parents by the leading experts on the more fashionable social graces and other writers.

Tone Kregar, prof. zgod. in soc., kustos, Muzej novejše zgodovine Celje, Prešernova 17, SI - 3000 Celje

LJUBEZEN IN REVOLUCIJA
(Pisma Slavka Šlandra Dani Ročnikovi)

ZGODOVINA ZA VSE, 10/2003, št. 1, str.

Zgodovina slovenskega delavskega in revolucionarnega gibanja v 1. polovici 20. stoletja omenja Slavka Šlandra kot enega njegovih najpomembnejših in najmarkantnejših osebnosti. Zaradi svojega političnega delovanja je bil ta sposoben, izobražen in predani revolucionar že v letih pred 2. svetovno vojno pogosto preganjan in zaprt, ob okupaciji pa ga najdemo med prvimi organizatorji protifašističnega odpora. Šlander je tudi ena prvih žrtev nacističnega terorja, saj so ga po aretaciji in mučenju, 24. 8. 1941 v Mariboru ustrelili kot talca.

Manj znano je njegovo zasebno življenje, zato v pričujočem prispevku prvič objavljamo njegova pisma, ki jih je med letoma 1932 in 1940 pisal svoji zaročenki Dani Ročnikovi. Ravno pisma, mnoga napisana tudi v zaporu, namreč na najpreprostejši in najpristnejši način odkrivajo večplastnost in širino Šlandrove osebnosti.

Ludwig Steindorff, prof. dr., Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Historisches Seminar, Abteilung für osteuropäische Geschichte, Olshausenstr. 40, D - 24098 Kiel

PLASTI SPOMINA
H klasifikaciji pomnikov na Hrvaškem

ZGODOVINA ZA VSE, 10/2003, št. 1, str.

V odnosu do dediščine časa socializma srečamo na Hrvaškem vse možne variante ravnanja s pomniki - od uničevanja ali pozabljanja preko preinterpretacije do prevzema v nespremenjeni obliki. Pomniki, ki so nastali ali so jih postavili po letu 1990 se nanašajo predvsem na pridobitev neodvisnosti in na vojno med letoma 1991 in 1995. Zlasti opazno je pogosto povezovanje sakralnega in nacionalnega.

Tone Kregar, B. A., History, Custodian, Museum of Modern History, Celje, Prešernova 17, SI - 3000 Celje

LOVE AND REVOLUTION

The letters written by Slavko Šlander to Dana Ročnik

HISTORY FOR EVERYONE, 10/2003, No. 1, pp.

The history of the workers' and revolutionary movement in Slovenia in the first half of the 20th century features Slavko Šlander as one of its most prominent and noteworthy protagonists.

A capable and well-educated man and a dedicated revolutionary, Šlander was persecuted and imprisoned several times already before the Second World War. When Slovenia was occupied, Šlander was one of the first and leading organizers of the anti-fascist resistance movement - and also one of the first victims of the Nazi terror. Arrested and tortured by the occupying forces, Šlander was shot in Maribor as a hostage on August 23, 1941. Although much is known about Šlander the revolutionary, less is known about his private life. The following article contains - for the first time in print - the letters written by Šlander from 1932 to 1940 to his fiancée Dana Ročnik. These letters, many of which were written in prison, reveal to us in the most simple and sincere way possible, the depth and the broad-mindedness of the character of this man.

Ludwig Steindorff, Ph. D., Professor of History, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Historisches Seminar, Abteilung für osteuropäische Geschichte, Olshausenstr. 40, D - 24098 Kiel

LAYERS OF MEMORY

On the classification of memorials in Croatia

HISTORY FOR EVERYONE, 10/2003, No. 1, pp.

In this study of the fate of a part of the heritage of the socialist period in Croatia - namely the memorials, the author finds that there is a variety of attitudes towards these cultural monuments, ranging from their destruction, to letting them slip into oblivion, to attempts at reinterpreting them, or adopting them in an unaltered state. The memorials that were designed or erected after 1990 primarily mark Croatia's achievement of independence and events that took place during the war from 1991 to 1995. Of particular note in these memorials is the frequent interconnectedness of the sacral and the national.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje,
tel. 03 42 86 412, www.zgd.celje.si

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matič, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,

Ludwig Steindorff, Andrej Studen,

Anton Šepetavc, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Janez Cvirn

Tehnični urednik: Aleksander Žižek

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Prevod iz nemščine: Aleksander Žižek

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

FILIP ČUČEK
DAMIR GLOBOČNIK
DRAGICA ČEČ
TONE KREGAR
LUDWIG STEINDORFF

CENA: 2.000 SIT